

משפט חדרה-ערב א-נופיעאת ישראל בונדור (1948 – 1929)

מבוא¹

מטרת המאמר היא לתאר/לפרוש את ההיסטוריה של המשפט בדבר הבעלות על אדמות ערבי אל-נופיעאת, שהתנהל במשך כעשרים שנה (1929 - 1948) בין חדרה לבין השבט הבדואי ערבי אל-נופיעאת. חקר המשפט מהוועה תרומה נוספת לחקר ההיסטוריה של חדרה כהיסטוריה מקומית (local history) – אחד ממאפייני המיקרו-היסטוריה (local history) ולחקר הקשרים שבינה לבין ההיסטוריה של היישוב היהודי ויחסיו עם העربים והאנגלים בתקופת המנדט הבריטי.

יחסים הגומליים בין המשפט וההיסטוריה הם מורכבים. בית המשפט העליון כבר חיווה דעתו בדבר חוסר יכולת להכריע בסוגיות היסטוריות באמצעות כלים משפטיים ובכך חידד את המותח המובנה הקיים ביבטי השגור: "משפט היסטורי"². סכטוך בדבר קדקעות נוגע להיסטוריה משפטית (Legal history) ולגיאוגרפיה משפטית (Legal geography). אלו תחומיי חקר חשובים בפני עצם ועדין קיימים מרחב רב למחקר בהיבטים אלו בתקופת המנדט הבריטי. מחקרים חלוציים בשדה המחקר ההיסטורי של המשפט בארץ התפרסמו כבר בשנות השבעים והשמונים³, אך רק בשנות התשעים החלה פעילות מיוחדת בתחום זה.⁴

¹ תודתי העמוקה נתונה לדחיל יפלח, חוקת באקדמי מויאן "החאן" על הסיום הרוב באיתור החומר ההיסטורי.

² דאה את הקובץ דניאל גוטוויין, משפט והיסטוריה, מרכז זלמן שור לתרבותות ישראל, ירושלים, 1999. דאה לדוגמא: ע"א 323/98, בית המשפט העליון, אדי אל שרון נגד עוזי בנימין והוועת עיתון "הארץ" בע"מ, 2.5.01. דעה ברא אהז, 'הונגדת לבן': היסטוריה ויכdon בבית המשפט, עשי משפט, כו (2) נובמבר 2002, עמ' 777 - 802. המאמל עוסק בדרכיהם שבהם בית המשפט מטיא את עדמותו לגבי האיכון הקולקטיבי באמצעות פסקי הדין.

³ בשאלת ההיסטוריה המשפטית של ישראל דאה: רון חריס, אסף לוחנסקי, אלכטנד (סנד) קדר, 'בין משפט להיסטוריה: על ההיסטוריה המשפטית של המשפט הישראלי', עשי משפט כו (2) נובמבר 2002 עמ' 351 - 389.

⁴ נתן ברמן, שופטים ומשפטנים בארץ-ישראל, מאגנס, ירושלים (2008) עמ' 4. להלן: ברמן, שופטים ומשפטנים.

בזמן המנדט הבריטי הפכה חדרה ממושבה למועצה מקומית (בשנת 5/1935) והוכרזה בעיר בסמוך לקום המדינה (2/1948). קרקע ומים היו מטבח הדברים במוקד החיכוך המתרכז בין ההתיישבות היהודית החדשה לבני היישוב היהודי בארץ. למועד מקרה מכון עשויה להווסף להבנת חשיבות הקרקע כמרכיב בסיסו ועל מידת השפעתה על תגבורות שני הצדדים. המשפט הממושך והמסועף יוצר הזדמנויות למחקר היסטורי ותרבותי,⁵ שניתנו ללימודו ממנו רבות על העדדים המעורבים, תפיסת עולם והתהליכים שאירעו ביניהם. המשפט עורר מראhisto עניין רב, בגלל מרכזיותה של הסוגייה הנדונה בסיסו בין יהודים לעربים. ניתן ללמידה ממנו על תפיסת עולם של אנשי חדרה והיישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט ועל שבט ערבי אל-נפיעת והיישוב היהודי בארץ-ישראל שעמד מאחוריו. הפרשיה המקומית הפכה לעניין שדנו בו יהודים, ערבים ובריטים בארץ ומחוץ לה. היא חרגה מגבולות בתיה המשפט ומראשיתה נתפסה כמקורה מכון שהשלכותיו נרחבות בהרבה מאשר במישור המקומי.

בתקופת המנדט הבריטי הפכה המערכת המשפטית המנדטורית לזרת התמודדות במסגרת הסיסו המחריף בין יהודים לעربים. משפטים ממושכים בעניין קרקע איפינו את שנות השלושים, לאחר שהערבים טענו שההתיישבות היהודית מנשלת את הא里斯ים והבריטים הבינו אהדה לטענותיהם. סכסוכים ממושכים בענייני קרקע מתנהלו מדרום לחדרה (משפט ואדי חוווארית)⁶ ומצפון לה זור אל-דקה וברת קיסריה⁷ ואלה הקרינו ישות על הסיסו הנדון במאמר זה. באותן שנים מתנהלו משפטיים באזורי אחרים בארץ.⁸ בשנות השלושים התזקקה "תודעת

⁵ קרלו גיעבעוֹרג משהוד את שלונו התקדובי של טווחן בעפונ איטליה במאה ה-16 בהסתמך על הפורטוקולים מן המשפט שערכה נגד האינקוויזיציה ונגע למסקנות חשותן לנבי הולמים המלכויים בהתקפותה התקדומות האידופיות באותו זמן. קרלו גיעבעוֹרג, הגביה והחולשים, כטל, ירושלים (2005).

⁶ דאה על פדשת ואדי חוווארית ועל המשפט: דעהadel, פדשת ואדי חוווארית 1929 - 1933, אוניברסיטת ת"א, סבנת גמד MA בהדרכת איטה שפירא (1984). להלן:adel, פדשת ואדי חוווארית. אריה ל. אבנרי, התחשבות היהודית וטענת הנישול, טבנון/הקבוץ המאוחד, תל-אביב (1980). עמ' 112 - 123. להלן: אבנרי, טענת הנישול.

⁷ ג'ט פודמן ואלכסנדר קידר פלטמו מחקר חשוב שעניינו הוא בהיסטוריה משפטית וגיאוגרפיה משפטית של תקופת המנדט הבריטי. נזיהה דבות בעין המעם במחותם של תחומיים אלו ובתומחותם האפשרית לחקיר תקופת המנדט הבלתי המהווה חלק ניכר מהמאמר שפרסמו.

Geremy Forman, Alexandre Kedar, Colonialism, Colonization and Land Law in Mandate Palestine: The Zor al-Zarqa and Barrat Qisarya Land Disputes in Historical Perspective, *Theoretical Inquiries in Law*, Vol.4, Nr.2, July 2003, pp.490-540.

⁸ דאה על אבנרי, טענת הנישול, עמ' 130 - 132: סיסו בוגש לדתיה, קופקס, טבעון; עמק זבולון ועוד.

הניסיול⁹ בקרב הפליטים בעיקר עקב המפגש שבין תחilibים פוליטיים-לאומיים בקרב הפליטים, שהבשילו עד כדי יצירתה של تنوعה לאומית, לבין המשקל המזערב של הרחיקת אריסים, רועים ופועלים מוקראקעות בהן נহגו להשתמש. היה זה גם מפגש בין פלחים ואрисים שחששו מנישול, לבין שכבות עירוניות ובchan בעלי קראקעות, שהשתמשו ב"תודעת הניסול" כדי ללחוץ על מבעלי החלטות הבריטיים, בארץ ובلونדון. למרבבה האירונית, ההנחה שנלחמה נגד הנישול, גרמה להתרחשותו, על ידי מכירת הקראקעות ובאותה עת עוררה את הפלחים והאריסים להאבק על אדמותם.¹⁰

шибת בית המשפט
במקום המריבה, 1930 (?)
מימין: יהושע חקון.
במרכז: שי השופטים
הבריטיים
לשלטם - עבי בוטקובסקי,
ייר הוועד של חדרה.
מימין לשופטים
- שי' קיירון.
לידו - ערלי הדין הערבבים.

במסגרת מערכת היחסים המורכבת שבין חדרה לשכניתה הערבם,¹⁰ תפנו המשפטים הממושכים למקום מייחד. בסוף שנות העשרים החל גל של תביעות על זכויות במרקען מעוד השכנים העربים, ובهم השבטים הבדואים ערבי

אל-פוקארה, ערבי אל-דמיאירה וערבי א-נופייעאת. משפט אחר, הקשור לאדמות חדרה, הוא המשפט על קראקעות הכפר זיתא, מדורם מזרח לחדרה, שנמשך אף הוא כמעט 20 שנה (1925 - 1944) ונדון בהרחבה במחקרו של נתן ברון.¹¹ משפט ערבי א-נופייעאת לא נערך עדין באופן שיטתי ולא זכה למשקל הרاوي לו בהיסטוריה

⁹ אדל, *פרשת וואדי חואדיות*, עמ' 4.

¹⁰ דאה ישראלי בן דוד, חדרה ויהשלה העדכית (1891 - 1948), "החייאן", אוגוסט 2005, חוברת 2, הועאת ממייאן "החייאן" לתולדות חדרה והעמותה למשע ממייאן חדרה, חדרה, 2005, עמ' 33 - 73. להלן: בן דוד, חדרה והשאלת העדרבית.

¹¹ פרשת ויתא נדונה פעמים אחדות בכל עדות השיפוט בארץ-ישראל המנדטורית והגינה אף היא למועצת המלך בלונדון. במרכזה של פרשה זו גולו של השופט המהוו ביפה, יוסף סטרדומו, השופט המקומי היהודי היחיד שופט בימי המנדט הבריטי. הפרשה גם הובילה לפירושו של הייעץ המשפטי נודמן בנטוויז'. בדעת, שופטים ומשפטנים, עמ'

287 - 197

המקומית והיישובית.¹²

שםו של השבט הבדוי ערבי אל-נופיעת נותר עד היום ברישום המקרקעין של חדרה. הגוש המערבי (אחד משלושה שנרכשו בשנת 1891, ראה להלן) מכונה עד היום - חדרה - ערבי-Anufiyyat. שטחו של גוש זה הוא 8925 דונמים והוא מצוי בין חפיזה, שכונות ויצמו נווה חיים (ערבי אל-פוקרא) מצפון; עמק חפר (וואדי חווארייה) חדרה (לשעבר ביצת ברכתטאס) ופרדסי עטה ממזרח; עמק חפר (וואדי חווארייה) וממורות מדרום; הים ממערב. בחלקו הצפוני של האזור נמצאת גבעת אולגה. ממערב לדרום, בחלקו המזרחי, חוצים את האזור מסילת הרכבת תל-אביב - חיפה ובביש החוף המהיר. הכנוי (חדרה, ערבי-Anufiyyat) נשמר בעינו משלחי השלטון העותמאני, בתקופת המנדט הבריטי ובמדינת ישראל.¹³

הרקע הקרקי

אזור השרון הצפוני היה שומם למדי במרבית שנות השלטון העותמאני בארץ-ישראל. בשלהי המאה ה-16 היו באזור זה 14 שבטים בדואים (וביניהם שני שבטים גדולים ממזוא תורכמני), אשר נהגו לנדוד בין צפון השרון לעמק יорטאל. בשלהי המאה ה-19 עברו רוב הקרקעות בקעהו הצפוני של השרון לידי אפנדים מקומיים, פקידים טורקיים ופליטים צ'רקסים וbosniacs. המתישבים הבוסנים שיקמו חלק מחורבות קיסריה והקימו שורה של חוות חדשות, בעיקר באזור בו מזויות עתה בנימיה וגבעת עדה. יישוב צ'רקסי ידוע היה ח'ירבת א-סרקס (שרקס) שליד גן שמואל והוא נעצב כנראה בגליל הקדחת, שהמיתה רבים מתושביו. מרבית הקרקעות של אפנדים אלה נמכרו בסופו של דבר למתיישבים יהודים. רכישת הקרקעות על ידי האפנדים, בעקבות חוק הקרקעות משנת 1858, נישלה את הבדואים מאדמת מחייתם. בעלי הקרקע בנו בתים אחוה למגוריו פועלים ולאחסן משק הח' והתווערת החקלאית של האפנדים (כגון הח'יאן בחדרה ודרעינה בבניינה). עם שבטי

¹² ראה למשל: מודדי נאות, *ב'ספר המאה* ציין כי "██סוך קרקען אפעיעאת ההתחל בינוואר 1929 והסתיים ב-1930, כאשר בפועל הסכך והמשפט התלוי בו נמשכו עד 1947 מנהיות ההליכים המשפטיים ועד נידוש אונש השבט בשנת 1948. מודדי נאות, *ספר המאה*, עם עובד/משודד הביטחון, תל-אביב (1996) עמ' 147, 138.

¹³ ראה מפה חדרה (עדכ-Anufiyyat) נפת חדרה, אלישיב אוחן וחליק מדור חי'ם, מהחאן לחדרה העיר, אדריאן, חדרה (1991) עמ' 24. אמר'יך, ערבי-Anufiyyat, נפת חיפה, Survey of Palestine, July 1933, מילל 4 תיק 461.

הבדוים נימנו גם הגיאומון, מגדלי הגיאומון (התאו), שהיו שוכני ביערות שנקראו גם 'יעוארנה'.¹⁴ למעשה, העותמאנים ניסו להניב רישום זכויות במרקען וגם לבעז סדר זכויות במרקען. חוק הקרקעות וחוק הטאבו משנת 1858 קבע כי כדי להעניק זכות שימוש במרקען מירiy יש להשתמש בשטר קניין - טאבו ("טאפו") בתורכית - קרקע והמס בעבר השימוש בה) סנד או קוושאן.

כדי להבטיח שהטרות יונטו רק על ידי מי שזכה לכך, נקבעה החובה לאמת את הזכויות בחתימת נציג השלטון המקומי (המוctaאר).¹⁵

ישוב הקבע היחיד בשרון הצפוני בשנת 1871 היה אקון. רוב השטח שלו שימש את הבדוים כאדמת מרעה. גם הפלחים השתמשו בו בעיקר לצורכי המרעה של הבעלותם. מיעוט היישוב נבע גם מחוסר יכולת של הפלחה להשתמש באדמות החול האדום לפלאה חרבה (עקב הניקוז מהיר) והן מקיימות של הביצות. מעב הבעלות על הקרקעות בשרון, בשליש האחרון של המאה ה-19, היה פרוץ לחלוין וחלק מהכפרים סייפו לעצם קרקעות עד חוף הים. התורכים, מצידם, לא הכירו בזכות הבדוים להחזיק קרקעות אלו. הבדוי נזקק לשטחים רחוקים, ללא הגדרה מדויקת. הבדוים אף נטו לזייל בחשיבות הקרקעות וייחסו חשיבות רבה יותר למים. פרט לכפריים, היו באוצר השרון הצפוני פלייטי עבא מערם, שניצלו את העובדה שהוא באוצר קרקעות כלל בעליים. במרחב היו מאחיזים עונתיים, לעיתים אף במעורות שנחצבו בכוורת. במאחיזם אלה התגוררו הפלחים בזמן שטיפלו בגידולי הקיז וביחוד באבטיחים, שגודלו באוצר זה. שניוי יסודי באורה החיים בשרון החל עם המרתת ההדרגתית של כלכלת הקיום בכלכלת שוק, ביחד עם ההתיישבות היהודית החדשה. חידרת המיכון לחקלאות ובמיוחד כריית הבארות העמוקות אפשרה את המעבר מרעה נודוי לפרדי הדרים. יבוש הביצות במסגרת הפיתוח הכללי והבראת האוור, פתחו את הדרכ להתישבות צפופה.¹⁶

¹⁴ על שם העיר, בקעת הירדן, שם התגלו לראשונה למוגדים בכיצות, אם כי היו מוחשיים מפעילה רק באופן חלק. בשנת ה-20, עם יבוש ביצות כבארה על ידי פיק"א, נבנה לעוארנה "ישוב קבע", הוא גיסת איזוקא. היה זה אחד מפעלי ההתיישבות המיוונית במים, כמו שנבנה לנודים ולא יהודים. תוך זמן קצר השתנו דפוס החיים והם פנו כפלחים ואך גידלו גידולים אינטנסיביים, כגון אורות, תריס וboneums. דוד גודסמן, *הכפר העברי ובונאי, י"ז יצחק בן צבי, ירושלים* (1994) עמ' 146 - 148. להלן: גודסמן, *הכפר העברי*. דאה ום בהערה 6.

¹⁵ גודברג, הסדר זכויות במרקען, עמ' 133 - 136.

¹⁶ דוד גודסמן, *האקלטומיה הדרבית והמאחו היהודי*, מאגנס, ירושלים (2004) עמ' 162. אחיך תמצית עד עמ' 164 - 163. להלן: גודסמן, *המאחו היהודי*.

בשנת 1871, על פי השנתון העות'מאני, נמנו בערב א-נופיעאת 55 בתים אב - כ-200 - 300 נפש לערך.¹⁷ בשנים 1872 - 1873 נערכה חקירה רשמית של קרכעות המיר' בسنגיק עכו אשר ממנה שרדו במרoco דו"חות של ועדות סקר המתיחסים להיקף ה الكرקעות הבלתי מנוצלות ("אראדי אל שמסיה", - אדמות המשמש) במחו ובכפרים שבו. המטרה הייתה לקבוע אלו אדמות הון מيري טהור (כלומר אדמות ממשלה) שמעבידיהם חייבים בתשלום "בדל מתיל"¹⁸ (תמורה לזכות העבודה) ואלו אדמות נטושות ועומדות למכירה פומבית. הוועדה הוציאה דו"ח מקיף (דףר) וממנו עולה כי באותו מועד היו קרוב ל-66 כפרים נטושים וקרקעות בהיקף של כ-600,000 דונם. בדףר נכתב לגבי הגושים שנרכשו בשנת 1891: אחד'ירה (חרדרה) - 5500 דונם - הקרקע נטושה; דדרה - 7000 דונם - הקרקע נטושה; ערב א-נופיעאת - 17,640 דונם - יש תושבים ומעבדים את ה الكرקעות.¹⁹ מעזאי הוועדה לגבי השטח הכלול בשלושת הגושים (30,140 דונם) קרובים למדידה המוסמכת של יוסף טרידל²⁰ משנת 1898 (31,672 דונם).

מעניינת העובדה שהכנוי "ערב א-נופיעאת" לגוש הקרקע הגדול, היה קיים כבר בשנת 1871. נתון זה מנוגד למפת ה-PEF לפיה השבט נמצא מדרום לנחל אלכסנדר בשנת 1878. בהסתמך על מפה זו, טען אריה ל. אברנרי כי רק לאחר שנת 1878 הגיע שבט א-נופיעאת מדרום עמוק חפר (של היום) לצפון נחל אלכסנדר. במפת ה-

¹⁷ גודמן, המ纠正 היהודי, עמ' 245-246.

¹⁸ "משמעות המשולם לממשלה כדי שהקרקע לא תוכז כייחולו" ואו תעבור לדשות הממשלה. בדעתו, שופטים ומשפטים, עמ' 225. מחלוקת - בעל הקרקע מקבל את הזכות על הקרקע והן חוותות לממשלה. על פי המשפט העות'מאני היה ק舍 הדוק בין החוקת המקראית ושבותם לבני האפרות להיות בעל זכויות בהם. כך, למשל, מי שרches מן השלטון וכות שיטוטם במרקען מסוג מידי, אך הינו את שבודם למשך ייחד משלוש שים, היה עלול לאבד את זכויותיו במרקען (מחלול) אלא אם פדה אותו בתשלום שיוני. לעומת זאת, מי שהחיק ועקב קרקע מסוג מידי במשך שעם בדעתו, יכול היה לד/docs את הזכות מוכיח החתיישות, ללא צורך בתשלום לשלווונות. וזאת,

¹⁹ הדוח שמענו נעלם עם יציאת הנדריטים מן הארץ אך נשאר העתק שודם יעקב שכטר, פקיד בחברות פיק"א בשנות השלושים, שעסק בסיוון משפטן לחכונה בקביעת גבולות האדמות הקנויות. הוא נהג לבדוק את פרנסת הטאבו מי' השלוון התודכי, כדי לאמת את טשוו החכונה כאשר ועוזו חילוק דעתה בינה לבין השנים העדיבים. הنتائج כפי שמופייעים אצל אברנרי, טענת היישול עמ' 292-253. אברנרי הסתמכ על ההעתקים שנטשו לו על ידי יעקב שכטר. וזאת, הסדר זכויות במרקען, עמ' 150. מפות מפורטות של אזור המורבה דאה באפיק: עדב א-נופיעת נפה חיפה קני'ם 1:10000 מפה הסקד ונעד ב-1929. המעניים נבדקו באוקט' 1932. סקר פלטטייה יולי 1933 אמייח מיכל 4, תק' 1:46. ערך א-נופיעת בлок 10570 מס' מפה 398-15 קני'ם 1:2500, הסקר של פלטטייה, יפו 1937. ערך א-נופיעת בлок 10570 מס' מפה 399-15 קני'ם 1:1, הסקר של פלטטייה, יפו 1937.

²⁰ יוסף טרידל (1876-1927) - מהנדס ומודיעין קרקעות, יליד גדרניה. עליה לאחץ בשנת 1898. סקר במדידות במשך שנים דבון ובין היתוג שנק במדידות בשביל חברת פיק"א. יעקב שביט, יעקב גולדשטיין וח'ים באך, לקסיקון האישים של ארץ-ישראל, עם ערך, ת"א (1983) להלן: לקסיקון האישים, עמ' 245.

PEF משנת 1878 סומן מקומו של השפט מדרום לנחל אלכסנדר (נהר אסקנדירה) ומדרום לערב אל חוארטה, ביערות האלונים שעדיין כיסו אז את השרון.²¹ הספר הנקרא "דפרט שטסיה" נזכר בישיבת ועד הכהר ביוני 1929, במהלך הדיונים על משפט ערב אל-נופיעאת. בפרוטוקול צוין כי לפי ספר זה, שהוא בן 60 שנה בקירוב, עולה כי חלקיות קראקע נמכרו לבדוים משפט ערב אל-נופיעאת על ידי הממשלה.²² נראה כי ניתן לקבוע בוודאות שהנתונים העותמאניים מדויקים יותר ממפת ה-PEF ולכן השפט נמצא באותו מקום משנת 1871 לפחות. מן המסמכים של משפט חדרה-א-נופיעאת עולה שהבדוים מכרו את קראקעותיהם לשאכר פחה, שהיא מועצת אריפה של מחוז עכו, שהاזרור היה חלק מהם. שאכר פחה מכר את האדמות לנכבד נועזרי, סלים חורי,²³ תושב חיפה.

בחודשים טבת-שבט תרנ"א (דצמבר 1890 - ינואר 1891)²⁴ רכש יהושע חנקין את אדמות אל-אחז'ירה, כ-30,000 דונמים, מסלים חורי. החוויה בין חנקין לבין סלים חורי נחתם ב-11 בדצמבר 1890. ב-11 בינואר 1891 נשלח המודד מרדכי לובמן²⁵ מראשון לעזון למדוד את הקראקע. התאריך ט"ו בשבט תרנ"א (24 בינואר 1891) נקבע בתולדות המושבה כיום הייסודה. 6 חדשניים לאחר הקנייה, ב-14 ביוני 1891, יצאו המתנחלים לחדרה. בהסכם בין יהושע חנקין, שניהל את רכישת הקראקעות מوال העربים, לבין נציגי המתנחלים, הוסכם כי חנקין יהיה אחראי להסרת כל המכשולים מדריכם של המתנחלים ובכלל זה להמציא להם מסמכים שיאשרו את בעלותם על הקראקעות ולהסביר על כל טענה בעניין הבעלות מעذ השכנים העربים.²⁶ באחריותו גם לסדר את הרשויות לבניית מאה בתים תוך ארבע שנים, לנקו את הביצות, לחרוף תעלת גבול מסביב לכל המושבה ולהקם גשר על נחל חדרה (נהר אל-מג'יר).

²¹ אבןרי - טענת היישול, עמ' 78. אלישייב אודון, חיליק מודח חיים, מהחאן לחדרה העיר, עיריית חדרה - הוועת אדר אין, חדרה (1991) עמ' 23 - 24. להלן: אודון מודח חיים, מהחאן לחדרה העיר. לפי אעים, חטיבה 225 תיק 6954.

²² אמריך פרוטוקולים ישכת ועד הקפ"ד עמ' 12 כה אמר לדפסט 4 בימי 29/1.

²³ סלים חורי מכר לבאהון דוששלד את האדמות עליהן הוקמה בנימינה ובנה זענינה, חוות הקלאית מבוערת, שנבנתה על ידו. הוא גם בנה את החאן של חדרה.

²⁴ שנת 1308 לפ' המניין המוסלמי להיג'ה - 17 אוג' 1890 - 7 אוג' 1891.

²⁵ מרדכי לובמן (1857- 1895) עללה לארץ מודוסיה בשנת 1884 והיה מודד מוסמך במושבות הברון. הוא התיישב לראשונה לעזון ושימש שם כמנהל בית הספר. בשנת 1891 יומן כיעשי מודים בכל הארץ שהיה יסוד להסתדרות המודים.

לקסיקון האנשים, עמ' 282.

²⁶ להלן: אודון מודח חיים, מהחאן לחדרה העיר, עמ' 13.

חנקו לא עמד בהבוחותיו לאנשי חדרה והסוכנים עימם נמשכו שנים ארוכות. אדמות חדרה נרשמו בשלושה שמות: דרדרה (החלק הצפוני-מזרחי), אל-אחסידיה (חדרה - החלק הדרומי-מזרחי - במרכזה ובcheinו שבקרבתו הוקמה לימים המושבה), וא-נופייעאת²⁷ במערב ולאורך הים. הקושאנים היו מושיעים,²⁸ ככלומר במצב של קרקע המוזיקת אופן משותף ואינה מחולקת לבעלים (מספרו). כך נרשמו הקושאנים בטאבו הטורכי.²⁹ ברישום בטאבו נחלקה הקרקע ל-286 חלקים. כל אחד מהמתנחלים קיבל עד 15 קושאנים לפי שמות המקומות הרשומים בטאבו. בשעת החלקה הראשונה קיבלה כל אגודה את שטח חבריה במקום אחד.

הכיצות היו חלק ניכר מהשטח שנרכש. באיזור השני בחלוקת (א-נופייעאת) נמצאו ארבע ביצות - הגדולה שבהן - ברכטהאס (כ-1700 דונם), קטנה ממנה בהרבה - בריכת עטה (כ-700 דונם) ושתיים קטנות יותר - סרחה ועפרא. שלושת הביצות - עפרא מעפון, ברכטהאס במרכז ועטה מדרום - תוחמות את האזור ממזרח. ביצת ברכטהאס (עיר חדרה) נחשה לגודלה בכיצות חדרה. אדמתה הייתה אדמת מדינה ולכן היו עיריכים לקבל אישור מיוחד מהמושל הטורקי כדי ליבשה. יבוש הביצות היה מושלב במאבק נגד הקדחת³⁰ והוא הסתיים רק בשנות ה-40. מעפון לאזור המריבה היה הגבול מעט מדרום לנهر אל-מג'יר (נהר חדרה) ומדרום - אזור ואדי

²⁷ במסמכים של המושבה ובמקורות אחרים, שוכן השם העברי ובడקדק כליל בכתב: "א-נופייעאת" או "א-נופייעאת".

²⁸ אדמת מושיע (מנוחה המזוקן ומושיע או מושיע בלבד) מוחקה במשותק על ידי ה喟ר כולם ומי מספ' שנים (שנתיים, חמיש או תשע) היא מחולקת מחדש בין המשפחות בכפוף לעודך העבודה. המושיע הוא שדי מתקופה שלא הייתה מלחמת מלבד בעלות המדינה ובעת קביעת הבעלות ודישומה מפקדים את הבעלות. המושיע היה קים בקשר לכפרים שבהם הייתה לפלאים חזקה על האדמה ואשר בעולחה טעם נדשמה. המושיע התאים ליחסים החקלאיים בתקופת השלטון העותמאני. עקב העדר מנגרון וחוסך דישום קדקשות, הוטלו הימיים על ה喟ר ועל חייה שלמה ולא על פלאים ייחדים. ה喟ר עשוו היה חיב ליגען את כל כוח האדם כדי לשלם את המס הקולקטיבי. בغالל השעים התחמיזו בקרקס ובכוח האדם, בעקבות אסונות טבע, מגפות, ברחות של פלאים צדות מקרים וארוכות. כפרים דברים, עקב הסתבכו בחובות, נכו על יד נכבדים ערביים והפלהיהם הפקו לאדיםם. גודמים שניים וכמה ההתחפות בחקלאות, נטיית מטעים ואחרים, גדרו לירידת חלקן של אדמות המושיע ועליית חלקן של האדמות המוחולקות (מספרו). בא-אזר-ישראל, שבד מלחת העולם הדואשנה, היו 70% מהאדמות אדמות מושיען, שייעוד והירד ל-56% בשנת 1923 ול-44% בשנת 1930. נבדיאל בד, מכו לתוכדות היחסים האנדים במאה התיכון 1800 - 1970, הקיבוץ המאוחד, תל אبيب (1971) עמ' 67 - 71. להלן: בד, היחסים האנדים. גודסמן, ה喟ר העברי, עמ' 30 - 37. ג'. אבלמובי ז'. גלפט, המשק העברי, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב (1944) עמ' 20 - 26. להלן: אבלמובי גולפט, המשק העברי, דאו מאמל איליה תמל-יבראדי באוסף זה.

²⁹ יוסף קיידמן, לבבוד מושל מהוו העפון חיפה, אמ"ח מסמכים 338 - 344, תיק 62/8, מיכל 62. תוכין בעקבות התוכין של עוזי מhammad אל-אחמד אשד הוגש למושל העפון בשם ערבוי א-נופייעאת.

³⁰ דאה בסוגיות ההתחומות עם הקדחת את מאמודה של יפה סקל, "אומץ לב או שגנון" מדוע לא נעצה המושבה חדרה למחרות אימי הקדחת, "החאן", אסופה לחקר חדרה והמושבות, 2004, עמ' 4 - 33.

חווארת (עמך חפר).

חדרה נתברכה בסוגים שונים של קרקע: חול על שפת הים; חוליות (דיונות חול); אדמות מטע - סמרא; אדמות מזרע - חمرا. הוחלט למדוד את האדמות ולקבוע את החלק היחסי של כל מתישב. אדמת המטע חולקה באופן מיידי לצורכי הנטיעות. אדמת הזרעה חולקה מדי שנה לפי גודל המשפחה - ככלומר מספר הפיות הזוקקים ללחם. המדידות הסופיות קבעו, כי מכל מאות דונם (דונם "חדרתי" - 900 מ"ר) של נחלה בחרה יהיו 60 דונם אדמת עיבוד, 3.5 דונם מגש בניה, 17 דונם אדמות חול והשאר - 19.4 דונם. החלוקה הסופית ("מפרוא") הסתימה ב-1925¹, עם מסירת ספרי האחוות לממשלה.² חלוקת האדמות נעשתה רק למתחלים שהיו במקום או לבא כוחם.³ ועד המושבה השקיעו מאמים רבים בסידור ספרי האחוות ולמעשה, עקב חוסר האמון ברישום הקרקע העות'מאני, יקרה המושבה "ספריא אחותה" (טאבו) משלה שבhem נרשמו ותויקו כל הפעולות הקרקעיות (מכירה, קנייה, משכנתאות וכו'). כל מכירת קרקע וקנייתה פורסמו ברבים במודעות ואושרו רק באין התנגדות או ערעור.⁴

מראשית ימייה של המושבה, נמדדנו שטחה על ידי כמה וכמה מודדים. השטח הראשוני בקורסאים לא עלה על 19,059 דונמים⁵, אולם במדידות השונות נמצא שגודל השטח גדול בשליש ובמידידה של יוסף טריידל (1899), הנחשבת כמוסמכת ביותר, נמצא שהשטח מגע ל- 31,672 דונמים. בכל המפות, שטחה של חמושה מגע עד חוף הים התיכון במערב ולפיכך כל השטח שעליו נערך המשפט במשך כ-20 שנה,

¹ עמנואל כוכבי, *השלטון המקומי בחרה הקטנה*, הועאת המחבר (1986) עמ' 56. להלן: כוכבי, *השלטון המקומי*.

² בנים מהכרי האגנוזות, שוכנו לכינוי "מתחלוי חוץ", לא הגיעו מושלם למקום או לא-ישראל בכלל. הם לא שילמו את מסי הקרקע לשולטן ולמושבה והבדר עיבר את התפתחותה. רק לאחר מלחמת העולם הדואשה התאפשר ליעד המושבה למכור חלקים מאדמותם וכן החלה תקופה חדשה בפיתוחה של המושבה. דאה בהרבה וחל פלא, סוגית מתחלוי החוץ בחרה תדע"א-תדע"י, "החיה", אוסף לחקיר חדרה ומושבות, חוברת 1, 2004, עמ' 34 - 62. אוזן מודור חיים, מהחאן לחדרה העיר, עמ' 1 - 3.

³ ארבעים שטיפלו בספרייה האחוות של חדרה היו מוכלי המושבה מנד נחוםובסקי, דפאל שטנזיין, צבי בטקובנסקי ואחרים. כו' עשה בתהום זה ייל אבנוב, ראש הוועד בתקופה מלחמת העולם הראשון. היה איש יציר יזען בתל-אביב, התישב בחרה לאחר נישוש היהודים מטל-אביב על ידי התודדים ונבחר לדראש ועד המושבה. כוכבי שראה מוכלי ועד המושבה, ב-1925⁶, פתח ספר איזונה חדש שהוביל פריסם דברים. כוכבי, *השלטון המקומי*.

⁴ נהוג היה בתקופה העות'מאנית לדsons אדמות בשליש או בדבע משטחן האמתי, כדי להשתמט מתשולם מיסים, אך עם זאת לעדרך מפה שבה מסוימים נבולות השטח לפי תפוצתו האמיתית. כך, למשל, נדשמה אדמת עמק חוותדת בספריה האחוות התודדים, על שמו של אנטואן בשארה טיאן, שטח של 5000 דונמים בלבד אולם אוטם 5000 דונמים סומנו במפה בסימני הגבול האימיים המקרים 30,000 דונמים. אבנרי, טענת הנישול עמ' 112 - 113.

היה מלכתחילה בשטחים שנקבעו כחוק על ידי המתיישבים. יתרה מזאת, עד שנת 1929, כ-40 שנה לאחר הקמתה, לא ערדר אף גורם על בעלותה של המושבה בשטח זה.⁵⁵ בזמן השלטון העות'מאני, נעשו מאות טרנסאקטיות (עסקות העברה) קרקעיות של קנייה, ירושה ומתנה ע"י איכרי חדרה. כל אלה לא נרשמו במשרד הטעabo בחיפה, חוץ מהעברת שטח אדמה לנטיעת יערות על שם רוטשילד (פיק"א). הסיבות לאי-רישום העסקות היו הקשיים המנהליים, אי-ידיעת השפה, התנאים והחוקים באותה עת, העדר אפשרות לעשות מפרו עם 139 השותפים בכל מקרה של העברה, نتيית היהודים לנהל את ענייניהם בעצמם - כל אלו מנעו מאיכרי חדרה מלפנות אל משרד הטעabo הтурקי. במשך הזמן, החליטו האיכרים כי הכרחי לסדר חלוקה של כל קרקעות המושבה לחקלים שונים והקצתם לאיכרים. בהתאם לכך הוכנה מפת החלוקת הראשונה של חדרה על ידי המהנדס יוסף טרידל. בהתאם למפה, נערך ספר האחוזה של המושבה שנרשמו בו חלקיהם של כל האיכרים בהתחשב עם החלקות אשר בידם ובהתאם מדויקת לקושאנים של חדרה.

עד המושבה נihil את ספר האחוזה בד"קנות עד זו ביולי 1926. סיר ארנסט דואסון ביקר את ספר האחוזה של המושבה בשנת 1924 ביזון ביקורו בא"י והתרשם מינו לטובה. הוא המליך לפניו ממשלה המנדט ומשרד המושבות בלונדון לקבל את ספרי האחוזה של המושבות ולהכיר בטרנסאקטיות הכלולות בהם. בשנת 1926 חבקקה ממשלה המנדט את פקודת תיקון ספרי האחוזה. לפי הפקודה הניל' שלוח ועד המושבה את ספר האחוזה של חדרה למשרד הטעabo בחיפה בעירוף המפה הכללית המראה את החלקות הרשומות בספר האחוזה. בהתאם לפקודת מ-1926 רשאי כל בעל נכסים בחדרה ששמו וכינוי רשמי בספר האחוזה, לבקש ממחלקת הקרקעיות לחת לו קושאן על חלクトו. ספר האחוזה והמפה של חדרה כוללים את כל שטח הקרקע הנקרה א-זופיעאת ומהולך לחלקות בבעלות איכרי חדרה. הרישום של אדמות א-זופיעאת ורישומם התקיימו בשנת 1929 במדוק לkuschanim משנת 1891.

מחוץ לאדמות א-זופיעאת שנקבעה ע"י איכרי חדרה, היו חלקות אדמה אחרות שנקרוו בשם א-זופיעאת ובשנת 1929 היו הקניין של פיק"א (אדמת פוקראא שנקבעה

⁵⁵ בין המפות של חדרה: מפת ארנסט פווגט (1892) ומפת מקס שפידא (1895). דאה: נינה דודין ואדיה אמר (עורכיהם), *חדרה מהה שנה ועד... מזיאון הח'אן והעמותה למען מזיאון חדרה, אדיאל, ירושלים (1993)* עמ' .40 - 32

בשנת 1925) ויהושע חנקין (חפצי-בה, בערבית מפיג'ר).aicري חדרה חרשו, זרעו ונטעו חלקים מהאדמה. חלקים מהאדמה הם החכירו לערבי א-זופיעאת באמצעות השיח' והמוסתר וחקלים אחרים שימושו למקרה לצאן ולאספקט עזים להסקה לא-aicري חדרה. תוצאות העבודה שלaicري חדרה ניכרו היטב בשטח: פרדסים,³⁶ ביצות שהפכו ליערות אקליפטיים, שדות זורעים, בארות וייסודות היישוב הזמני "קדימה" - שנבנה בגלל הקדחת ונזוב.

כלכל, בארץ כולה, הביאה ההתיישבות העיונית לנידול מרשימים מאוד במחירים הקרקעות. עסקות מקרקעיו היו חלק חשוב מההשקעות ההוון בארץ בכלל, גם עקב מיעוט אפיקי השקעה אחרים וגם עקב העזיפות המוציאקות שערכן הקרקעות עלה, כפי שאנו קרא משלחי המאה ה-19 ואילך. בין השנים 1927 - 1935 התפשטו מטעת ההדרים בקצב מהיר (מ-60,000 דונמים ל-295,000)³⁷ ומחר הקרקעות המתאימות לצורך זה (חלק מאדמות המריבת) עלה פי 8, 10, 15 ואף יותר. בנוסף לכך, האדמות הנמצאות בקרבת המושבות, ובهنן גם חדרה, התיקרו מאוד.

אנשי שבת ערבי א-זופיעאת עבדו עם אנשי חדרה בשכר יומי וחודשי וחיו מעבודתם זו ומהובלת מטענים על גמליהם עבורaicri חדרה. בידיaicri חדרה היו חוות חכירה מיימי השליטון הטורקי ומהתקופה שאחרי הכיבוש הבריטי, לפיהם החכיר ועד המושבה שטחים שונים מאדמות א-זופיעאת לבדום על ידי השיח' חסן סعيد, המוסתר מוסטפה אל-עבדלה ואחיו העניר עלי אל-עבדלה. אולם היחסים הטוביים השתבשו בשנים 1928 - 1929 ואילך. בנו של חסן סعيد (נימר אל-חסן) ועלי אל-עבדלה היו מראשי הדוברים משכט ערבי א-זופיעאת בסכוסוך נגד המושבה.³⁸ הסיבות להסדר הזכיות במרקען התחזקו בימי המנדט הבריטי. רכישת הקרקעות על ידי היישוב היהודי גרמה לגאות בשוק המקרקעין. גברת התופעה של רכישת

³⁶ בשנת 1929 עיבדוaicri חדרה למעלה ממהעת מהשטחים שהיו בבעלותם על פי ההתפלגות הבאה: 3,800,000 דונמים פולדסים (מהם 997 דונמים מייבם פר'), 1,447 דונמים קרמים, 2,577 דונמים חדשנות וגימ"ץ ציבוריים ו-6,000 דונמים פלחה. תשלום המיסים כלל 286 לא"י ז'קו (מס בכוש) ו-740 לא"י שעשד (מס על היבולים). תנאים על מושבות ההדרים במישור החוף, 1929 מתוך ארבעון ולקנסקי בבית דין שהוכנו לקדחת הדיגים עם ועדת הופ-סימפסון לאחד מאודעות 1929. שלום דייכמן, ממאיו לארץ מושב, י"ד יצחק בן-צבי, ירושלים (1979) עמ' 184. להלן: דייכמן, מאיו לארץ מושב.

³⁷ אליעזר גנובסקי, מדיניות קדרעתית עברית בא-ז'דראל, דובון מס, ירושלים (1938) עמ' 36 - 50. במפרץ חיפה (עמק זבולון) עליה מחר הקרקע מ-5.3 לא"י בשנת 1928 ל-2,000 לא"י תוך שים ספורות. עמ' 54 - 55. להלן: גנובסקי, מדינית קדרעתית.

³⁸ יוסף קיידמן, לבחון מוחז העפוז חיפה, אמ"ת, מסמכים 338 - 344, תיק 8/62, מכלל 62. תוכין בעקבות התcalc של שי' מחמוד אל-מאדי אשר הוגש למושל העפוז בשם שרבי א-זופיעאת.

זכויות על אדמות הממשלה על ידי החזקתם, עיבודם או החייאתם. ממשלה המנדט הייתה חייבת לבקר את זכויותיה במרקען כדי שתוכל לקיים את התחייבות של בריטניה בכתב המנדט. כתוב המנדט כלל התcheinות בריטית להקצות מרקען משלטיים להתיישבות יהודית. הנהגה היהודית דחפה בכיריטים לרשום את זכויות הממשלה במרקען כדי שתוכל להעבiron ליהודים. ערבי הארץ, שהסתמכו אף הם על כתוב המנדט, דרשו להקצות את הקרקעות לחקלאים ערבים. כמו כן הם דרשו להגביל או למנוע רכישת מרקען פרטיים על ידי יהודים בענזה שהדבר גורם לנישול הפלחים הערבים וכן דרשו למנוע העברת קרקע המדינה ליהודים, כדי למנוע את התcheinוקתו של "הבית הלאומי". "המחויבות הכלכלית" של הבריטים בשאלת הקרקע הפכה את שאלת בירור הזכויות במרקען לשאלה קריטית מבחינתם.³⁹

עם הקמת השלטון המנדטורי, הקימו הבריטים את מחלקה המדידות (שנוועדה לעורך סקר קדסטרי) ואת מחלקה רישום מרקען (שנוועדה להסדיר את רישום הבעלות). לאחר כמה שנים בהן הושגה התקדמות במיפוי ובמדידות השטח אך לא הושגה כל התקדמות בהסדר הקרקעות, נקרא לא-רץ סר ארנסט דוסון, מומחה בריטי למדידות, הסדר מרקען ומנהל כספים. דוסון דרש מדידה ומיפוי של הקרקעות, חלוקתו לגושים וחלקות ורישום מסודר של הבעלות והזכויות בספריה האזרחית. הביס המשפטី לרפורמה הוכן על ידי בכיר המומחים בדייני קרקען בארץ (ד"ר פרדריק מורייס גודבי (Goodby) ומשה דוכן)⁴⁰ על פיו הcoin הייעץ המשפטי נורמן בנטוייז⁴¹ את החקירה המתאימה.

doson התמנה לנציב הקרקעות הראשון - אדם שמעמדו בהיררכיה יהיה גבוה ממעמדם של ראשי המחלקות הממשלה ובסופו יהיה חבר מלא בmo'utzato של הנציב העליון - ממשלה ארץ-ישראל. ביולי 1927 החליף אותו בתפקיד מיג'ור

³⁹ יונדרג, הסדר זכויות במרקען, עמ' 169 - 170.

⁴⁰ ד"ר פלדריך מורייס גודבי למד באוקספורד וכפדי ולמד משפטים באוניברסיטה לדס ובකיר. היה מנהל בית הספר המנדטורי למשפטים ("ישיבת המשפט") בדוחלט בשנותיו הראשונות. בין, שופטים ומשפטנים, עמ' 84 - 85, 325. משה דוכן קיבל דוקטורט מאוניברסיטת פילדלפיה ועם עליתו לא-רץ התמנה לסגן מנהל מחלקה הקרקעות. פרסם ספר על דעיה הקדרשת בארץ-ישראל. טרטסמן, עשי הגלימה, עמ' 19.

⁴¹ נורמן בנטוייז (1883 - 1971) יליד לונדון, שעוז דין ומומחה למשפט בינלאומי. יונץ משפטី של הממשלה העברית בארץ 1918 - 1919 ואחד כד יונץ משפטី ותובע כללי של ממשלה המנדט בשנים 1920 - 1931. מייסדי האוניברסיטה העברית בירושלים ופרופסור ליחסים בינלאומיים בה בשנים 1932 - 1951. היה מקובל לילדות שלום, חבר בא"י ופעל להעמקת ההבנה בין יהודים לעربים בארץ-ישראל. *לקסיקון האישים*, עמ' 91.

אלברט אברמסון, מושל מחוז העפון, שהיה בקי באורחות החיים בארץ והכיר היעב את כל המערכת המטפלת בקרקעות.

בשנת 1928 התקבלה פקודת הקרקעות (סידור זכויות הקרקעין, 1928), שנועדה להנigg שיטה מודרנית ברישומי הקרקעות בארץ. במסגרת הסדר זה, נוצרה בארץ לראשוונה מפה מסודרת, מבוססת על מדידות מדויקות. הארץ חולקה לגושים והגושים חולקו לחלקות. השטנות הבריטיים החלו בתהליך של הסדר זכויות בקרקעין (Land Title Settlement), בהתאם לפקודת הקרקעות. במסגרת תהליכי זה, שלא הסתיים עד היום, אמורה הייתה להתבצע, לגבי כל פיסת מקרקעין בארץ – ישראל ובמדינת ישראל, חקירת ובדיקה שלרשת הזכויות (Chain of Titles).

פעולה זו אמורה להסדיר את זכויות הקרקעין לגבי הקרקע הנדונה באופן סופי וליעזר רישום של הזכויות בקרקעין (Land Title Registration). התהליך אמור לא רק לשמר על המידע הנוגע לשרשת הזכויות, אלא גם לבטל את הצורך לבדוק בכל עסקה בקרקעין את ההיסטוריה של כל חלקה וחולקה. הרישום אמור להפוך למקור הבלתי זכויות על הקרקעין.⁴²

הממשלה הכריזה מפעם לפעם על כך שעומד להתבצע הסדר קרקעיות במקום מסויים ופקיד הסדר (Settlement Officer) היה מתמנה לטפל בעניין. הפקיד היה יוצא למקום, מקיים מחנה ומתחילה בשמיית דרישות וטענות בנוגע לקרקעות בסביבה. האדמות בסביבות חדירה, כולל אדמות יתא, הוכרזו כמייעדות להסדר ומוניה לשם כך פקיד שמו פרנסיס גולדורת לובייק (Lowick), שתוארו הרשמי היה: הפקיד המסדר את ענייני הקרקעות לאזורי יפו וחדירה, שמדובר מושבו היה במחנה בית דגן.⁴³ על מנת להקטין את הנטל על פקיד הסדר הקרקעות ולהבטיח מותן ביוטי לאיןטרסים המקומיים, נקבע שימונוה ועד הסדר כפרי (Village Settlement Committee): "סמכותנו העיקרית הייתה לייצג אינטראסים משותפים לכל תושבי כפר וכן לייצג את בעלי הזכויות שלא הגיעו לתביעות בימיהם".⁴⁴ העדים במשפט נקראו לפיכך: הוועד הכספי לסידור ענייני הקרקעות ערבי אל-נופיעת (Village Settlement Committee of Arab Nufeiat)

⁴² חיים ג'נדרג, הסדר זכויות בקרקעין בארץ ישראל ונמדעת ישראל, האוניברסיטה העברית/כלל, יהושלים (2000) עמ' 19, 25. להלן: ג'נדרג, הסדר זכויות בקרקעין.

⁴³ בדו, שופטים ומשפטים, עמ' 256. לגבי התואר, דאה למשל, אמר'ת מיל' 62 תיק 3/83 ממס' 29.

במסמכים הנוגעים למשפט נכתוב "ליואיק".

⁴⁴ ג'נדרג, דישום זכויות בקרקעין, עמ' 220.

ומנגד הוועד החקלאי לסדר ענייני הקרקעות חדרה (Village Settlement Committee) ⁴⁵.

דווקא בימי המנדט הבריטי, עם כל החסכנות שהיו לתשתית העות'מאנית, היה העניקה יתרונות חשובים ביותר למי שנמצאו ברשותו רישומים כאלה. התפיסה הבריטית הייתה שמי שיש לו קושאון, הוא המחזיק בזכויות הרשות ומי שמוגן בזכותו - עליו מוטל להוכיח שהකושאנו אינו תקף או הוועג במרמה. במסגרת ההסדר אף גברה הנטייה של פקידי הסדר וב的日子里 זכות להסתמך על קושאים עות'מאניים, מפות עתיקות והכרעות שיפוטיות קודמות של ערכאות עות'מאניות.⁴⁶

הרפורמה ברישום הקרקעות הועילה מאוד לאוכלוסייה היהודית. אחד מיסודותיה, ביטול המושיע, ביטל את הצורך לקבל הסכמת משותפת של החקלאים לרכישה ובכך הקל על רכישת הקרקעות. דוסון התרשם מהעובדה שהיהודים (והגרמנים הטמפלרים) ניהלו ספרי אוחאה עצמאיים ובין היתר המליץ על הכרה בספר האוחאה של חדרה שהועבר ממשרד הטאבו בחיפה. עמנואל כוכבי הדריך את פקידי הטאבו לפעול בשיטת הספר של חדרה ולאחר מכן הופסקו הפעולות החקלאיות העצמאיות של ועד המושבה.

לעומת זאת, بعد הערבי נתקל דוסון בהתנגדות הנובעת מainterסים שונים. בעלי האוחאות הנגדולות, ראשי החקלאים, רשות המקדש המוסלמי ואפיילו החקלאים נעמעם התנגדו להסדר. ראשי החקלאים, לדוגמה, התנגדו כי הדבר פגע בסמכויותיהם המסורתיות הגלומות בגביה מיסים ובחלוקת האדמות שבחזקתה המשותפת. החקלאים התנגדו לסימונו, כי הדבר מנע מהם לפולש לאדמות מדינה.⁴⁷

אורם ביגלנד קלארק (Clarke) הקים את מערכת בתיה המשפט הארץ ב-1918 על בסיס מערכת השיפוט העות'מאנית, שהוקמה בשלהי שלטון האימפריה העות'מאנית,

⁴⁵ כד בקביעים של פסקי הדין בתקופת המנדט הבריטי. דאה למשל:

Salem K. Azouri (Edit.) , *The Law Reports of Palestine*, vol. 13, 1946 pp.259-263
Michael McDonnell (Edit.) , *The Law Reports of Palestine 1920 - 1933*, London (1934) pp.676-677

⁴⁶ גולדרג, דיסום זכויות במקראקיין, עמ' 166, 162, 282.

⁴⁷ כד בביש, "הסדר החקלאות בתקופת המנדט", דוח קלך (עורכת), גאולת החקלאה בארץ ישראל, יד יצחק בן-יעקב, ירושלים (1990) עמ' 185 - 198. להלן: בביש, הסדר החקלאות. בתום המנדט הבריטי חולם הסדר החקלאות ב-1940 אוחז משטח הארץ. דוב השטח המוסדר היה במישדים שהועמדו על ידי עוזכי ההסדר על פי השטח ההדרי, מפני שהתקדמו בהם מוחר יותה. עם קום המדינה בשנת 1948, כאשר דוב השטח המוסדר על פי השטח ההדרי, מופיע נהגתה בעיקם מדינת ישראל מהסדר החקלאות שהחלה בו ממשלה המנדט בשנת 1928.

עם כמה שינויים. השלטון המנדטורי הבריטי אימץ את המבנה העות'מאני הבסיסי, עם תוספות מסוימות שלא פגעו בו - למשל הקמת כתה המשפט לקרים (1921) והבג"ץ (1922).

מדינת ישראל אימצה גם היא את המבנה זהה. כך הונצח מבנה הפירמידה של המערכת: שופטי שלום רבים בבסיסה, מעלהם מספר קטן יותר של שופטים מחזאים, ובעומרת בית המשפט העליון וכן לא יותר מטוריסר שופטים.⁴⁸ הוקמו בתים משפט שלום, בית משפט מחזאים ובית משפט עליון. בתים משפט שלום (18 בכל הארץ) היה שופט יחיד, מקומי, בדרך כלל ערבי, למעט בבתיהם משפט שלום בירושלים וחיפה, בהם היו שני שופטים. בית משפט שלום הכריעו בין היתר גם במשפטים קרים. בתים משפט מחזאים (ירושלים, יפו, תל אביב, שכם וחיפה) היו שלושה שופטים, כאשר בראש הרכב היה תמיד שופט בריטי ולצדיו שופט יהודי (למעט בשכם) ושופט ערבי. בית המשפט המחוזי היה גם בית דין לעדרעור על פסקי הדין של בית משפט שלום - למעט בענייני קרים. פקודות בתיהם הדין לקרים (Land Courts) משנת 1921 הורתה על הקמת בתיהם דין לקרים, שלא נועד רק להכריע בסכסוכים בין פרטימן נוגע לזכויות בקרקעין, אלא גם לבצע בדיקה יזומה של תביעות זכות בקרקעין ולהורות על רישום זכויות וסימוןם במפה להבדיל מרישום עסקאות בלבד, במשרד רישום הקרים. ברוב בתיהם המשפט לא הוקמו גופים נפרדים והשופטים מחזאים הרגילים דנו בענייני קרים. אולם בתיהם הדין לקרים סבלו מקשדים שונים ולא פעלו כיאות.⁴⁹ בית המשפט העליון שימש כערצת ערעורים עליונה גם בענייני קרים. במשפטים אורחיים ניתן היה לעדרור גdag דין של בית המשפט העליון לוועדה המשפטית של מועצת המלך (Privy Council) בלונדון, אולם רק במקורה שעריך העניין הנידון עלה על 500 ל"א. השופט היהודי היחיד בבית המשפט העליון בתקופת המנדט הבריטי היה גד פרומקין.⁵⁰

⁴⁸ בראן, *שופטים ומשפטנים בארץ ישראל* עמ' 294. בית משפט שלום הוקמו בערים: ירושלים, יפו, דמלה, בית לחם, חבדון, מגדל, עזה, באד שבע, חיפה, שכם, ג'נין, טול כרם, עכו, נצרת, טבריה, עפת, בית שאן, חלבה (קיים קריית טמונה). בית משפט מחזאים הוקמו בערים: ירושלים, יפו, תל-אביב, שכם ועכו (עד לאחר מכן לחיפה). שם, עמ' 171 - 172, 194.

⁴⁹ ונדברג, *הסדר זכויות בקרקעין*, עמ' 182 - 185.

⁵⁰ גד פרומקין (1887 - 1960) - גד פרומקין היה מראשוני שערכו דין היהודי הראשון בארץ. פרומקין סיים את לימודיו המשפטים בקובנטיא בשנת 1914 וכיהן כשותפם שלום דאסן בירושלים בשנים 1918 - 1920 וללאור מכך העדיף לbijת המשפט לעשרות שנים שהפקיד בcourt המשפט העליון של ארץ ישראל. נודע בקשריו המטוענים בקרוב האוכלוסייה העדונית. במאי 1936 נמנה עם "ה חמישה" (יהודיה ליב מגנס, משה נוכמייסקי, פרחס דונברג, משה סטילנסקי וגד פרומקין) - שערכו שיחות עם העדדים כדי להגיש להפקחת השביטה העדונית ולהגדיל יהודים עדכני. השיחות נפסקו ללא תוצאות.

השופטים היהודיים (23 במספר) היו מיעוט בקרבת השופטים בתקופת המנדט הבריטי: כ-80 שופטים היו ערבים ו-50 שופטים היו בריטים. נורמן בנטויז', יהודי ציוני מאנגליה, ניהל את ענייני המשפט בארץ בין השנים 1918 - 1930.

במשך השלטון המנדטורי, הפקה עירכת הדין⁵ למקצוע חשוב ומשמעותם המנדט הבריטי היו בארץ 1000 עורכי דין, כ-600 מהם יהודים. בארץ היו כמה משרדים גדולים של עורכי דין, בעיקר בירושלים. איכרי חדרה, במאבקם על הקרקעות, הפעילו את הבולטים (והיקרנים) שבין עורכי הדין. בין עורכי הדין ששימשו בהגנה על חדרה בסכסטוק נמנו עורכי הדין החשובים ביותר, מהם בעלי משרדים עם נציגות בלונדון. ביניהם היו נסיב אברקروس בי, ד"ר מרדכי

ד"ר מרדכי עליאש
לחו"ל לצורך זה. בין היתר, ייצג את העד היהודי בוועדת שוא לביקורת אירופי פרעوت תרפ"ט. הוא היה יועץ משפטו לעד הלאומי, הגוף העליון של היישוב היהודי בארץ. עליאש גם עסק הרבה בעניינים קרקעיים ובין היתר היה מעורב בפרשת ואדי חוווארת' (עמק חפר). יחסיו עם האוכלוסייה הערבית

⁵ לקטיקון האנשים, עמ' 405. נבדיאל טולדמן, עשי הגלימה, הוואת לשכת עדות הדין בשדאל, עמ' 13 - 18. להלן: טולדמן, עשי הגלימה. דאה גם יעקב דאובני, מושל המנדט הבריטי בא"י, אוניברסיטת בר אילן (1993) עמ' 128 - 139. בראן, שופטים ומשפטים בארץ ישראל, עמ' 114 - 119, 171 - 172. נד פודמיין, דוד שופט בירושלים, דבר, תל-אביב (1954). להלן: פודמיין, דוד שופט.

⁶ לימי שנות 1908, פעל בארץ רק שעוד דין יהודי מסווך אחד - שלמה ילין. העותמאים לא מיינו שופטים מקומיים - ערבים או יהודים. לאחר מהפכת "התורכים העערדים" בשנת 1908, יזעה לקושטא קבוצה של עשרה עערדים ארץישראלים ללימוד משפטים. כמה מחכיה היו לויים למנהגים פוליטיים (וביעיהם דוד בן גוריון) ולשופטים (וביעיהם נד פודמיין). נד פודמיין הפק לשודד הדין המודע הדואשן בא"י במלחמות העולם הראשון ולחמם, כמוו לעיל, היה לשופט היהודי היחיד בבית המשפט העליון בידי המנדט הבריטי. בראן, שופטים ומשפטים עמ' 6.

היו ענפים ורבים מבין העשירים שבhem נימנו על לכוחותיו.⁵² נסיב אבקרים כי,⁵³ עורך דין ערבי, נוצרי-COPEVI, שירותו נשכרו על ידי המושבה ופועל במשך שנים ארוכות לمعנה, היה מנהל בית המשפט בראשית תקופת המנדט. הוא הכיר את השופטים מקרוב ובשנות ה-30' וה-40' נחשב משרדו למוביל וחשוב. היה לו שותף יהודי, עורך דין אדוארד דוד גוטיין, לימים שופט בית המשפט העליון בישראל.

חיכוכים ראשוניים עם שבט ערבי אל-נופיעאת בענייני קרקע

סקסוכים שנבעו ממחלוקת בדבר בעלות על הקרקע וזכויות העיבוד כבר בשנותיה הראשונות של המושבה, כפי שארע גם במושבות האחרות.⁵⁴ הם גרמו לא-אחד לחיכוכים אלימים בגבולות המושבה והוא מרכיב חשוב בכוחות הביטחון השוטף של המושבה. בין הסכסוכים הגיעו במיוחד סכוז על הגבול עם הכפר צירקס (1913 - 1917); סכוז הקרקע עם ערביי דמארה⁵⁵ על השטח המכונה עוליקיה, שנמשך שנים רבות.

⁵² מודכי עליאש (1892 - 1950) - משפטן, יליד אוקראינה. בשנים 1919 - 1921 היה מזכיר "וועד העיריות" ומשנת 1921 יזע משפט של "וועד הלאגומ". היה ישב הראשון בראש הוועדה של התאחדות ערביי הדין העבריים בארץ-ישראל. שימש מדרה בשיעורי המשפט המשלתיים. ניהל מעטם הנהלה העייגית את משפט הפלגות של 1921 ו-1929. עם קום המדינה עבר בஸוד החוץ והוא שגריד בלבנון. לקסיקון האישים, עמ' 580. בין המתמחים במוסדו נמנו טמען אנדנט, לימים נשיא בית המשפט העליזון, גدعון האונר, לימים הייעץ המשפטי והתובע במשפט אייכמן ואנוואר נסיביה, לימים שר ההגנה במלטה יידן. שטרסמן, עשי הגלימה עט' 26 - 29, 303 - 304.

⁵³ נסא לאישה יהודיה. תישואים הסתמיינו בעוגמת נפש ודגדגו את מעמדן של אבקרים כי עד שאיבד את כל דרכו. הוא זכה בתואר 'בי' שעוד בימי הטורקים. שטרסמן, עשי הגלימה עט' 31 - 33, 281 - 282.

⁵⁴ דאה למשל, יעקב דוא, ייחי וחוות עם שכניה העדבים (1890 - 1914), הצענות, אוניברסיטת תל-אביב/ הקיבוץ המאוחד, תל-אביב (1970) עמ' 160 - 161. בין הקשיים שהוא מעין: הסגנות נובל תקופה ביזה, ביחיד בחקלות אדמה בלאם מעובדות, כי טחי בוד ספיקו עליה למדעה בהמות ולחדיש; איכדים החכדי קדקשות שלא עבדו לעדבים, גם בಗל החחש מהשגת נובל ועם בgal שהחוק חדש שגדה בלאם מעובדת, שלא שולמו מיסים על יוליה, תעבורו לבועלות הממשלה. קשה היה לקלק את דמי החכלה מהחוכר וקשה היה לשלקו בתום תקופת החכלה, שהייתה בדרכו כלל עונה חקלאית - מוכנת הקרקע לזרעה ועוד לקלער, או לכל היותר שנה. החוכרם ובהתויהם הרגישי בשטח המושבה ככבייתם. עיבוד מושוף של חקלות על ידי יהודים וערבים היה וכך גם הוא בחויכוכים שעם. לעיתים הוגש משפטיים בדרכו בעלות. ועד המושבה העדבי ככל העיתן להסדיר את הסכוז מבל' להודק לשלטונות, שכל מגע איתם היה כרוך נבדקה מושבה ובוגזאות כספיות. המשפטים היו מושכים וההיעאות כללו שוד לפקידים, שי' עבודה מושבים של המושבים, הוועאות העדים ועוד.

⁵⁵ דאה דהיל יפלח, מחייב יומיומי לסכוז לאומי יהסי חדרה - עם ערביי דמארה 1891 - 1948, "החאנ", אסופה לחקר חדוה והמושבות, חוברת 3. להלן: פלח-DEMERA. על משפט קרקע עם ערבי ויתא דאה אעל פדומקי, דרך שופט עמ' 305 - 308; על משפט עם ערבי אל-טוקאה דאה שם, עמ' 344 - 345.

ליד ביעות עטה וברכטאטם שכנו שבת ערבי אל-נוןpieעת. בשנת 1896, כאשר ביקשו איכרי חדרה להזעב אבנים ברכס הוכרר כדי לבנות את בתיהם, התעווררו אנשי השבט ובראשם השיח' חסן סעד. הוא מנע את החוצים מלוחץ בטענה שהאדמה שייכת לממשלה והם מחזיקים בה.⁵⁶

באotta שנה (1896) התעוור לראשונה חילוך עם ערבי א-נוןpieעת בענייני קרקעot. במלחמותה בקדחת ביקשה המושבה כל פיתרון אפשרי. הרעיון שעה בדעתם היה לבקש מהבארון רוטשילד לייבש את הביעות וכי האדמה לאחר הייבוש תעבור לבעלותו. פקיד הבארון סיירו במקום ובשנת 1896, יחד עם הרישונות לבנית הכתים, הגיעו למושבה הידיעה כי הבארון נאות לייבש את הביעות. שבת ערבי א-נוןpieעת ערדע על הבעלות על ביעות ברכטאטם וטה ועל השיטה שמהדורות אלבאהש (האזור שבו הוקם היישוב הומני "קדימה") ועד נהר אל-מג'יד שיהושע חנקי' עמד לרכוש אותו. גודל השיטה הוערך ב-2000 دونמים ואנשי השבט טענו ששיטה זה (כולל הביעות, לאחר ייבושו) עזריך להיות בעלותם. הערבים נקראו להתכנס בbijתו של אחד מערבי shi'hi חילו. כמה מהם, "נשים, נשים וטף", התכנסו בבית.

אנשי ועד המושבה העלו לרוקן את הערעור מתוכנו. בפגישה עם ערבי א-נוןpieעת העלה מנהל הטאבו התורכי ללכוד את אנשי השבט בלשונם וחוכיה להם של יהודים כבר יש קוושאים על האדמה שהם מבקשים ואין כל בסיס לדרישתם.⁵⁷

בשנת 1901 היה סכסוך בין חדרה לבין א-נוןpieעת בדבר קביעת גבול אזור חרובת אל-באהש (חרובי היפה), אזור "קדימה". למקום יעשה ועדה שכלה את מנהל הטאבו בחיפה, מ"מ המנהל מעכו, אחד מפקידי המחו' יחד עם ועדת ערבית, שכלה חבר אחד מכפר קאקו, אחד מכפר זיתא ושלושה מוואדי חוווארת ופוקראא. הוועדה אישרה שהגבול המערבי של הקרקע השויות ליהודים הוא החול הלבן, מצפון ל"קדימה", ממש בחוף הים.⁵⁸

⁵⁶ עבר הדן, חדרה, מסדה וחברת מיסדי חדרה, 1951, עמ' 20. להלן: עבר הדן, חדרה.

⁵⁷ כוכבי, השלטון המקומי, עמ' 32. הבעיות עטה וברכטאטם נזקו לחלק אלכלנדד בשנת 1929. 1.

⁵⁸ דואד היום [ג], 1.5.30, אמ"ח תק"י 1, 12/4/12, מיכל 12. הדברים נוגעים מדרופוט של המג'לס אדורה מאונזט 1901 שהונש על ידי אבגדים ב"י גמלל משפט ערבי א-נוןpieעת-חדרה שנערך ב"י במאי 1930.

כרוניקה של משפט מתחמץ (1929 - 1948)⁵⁹

עד למלחמת העולם הראשונה, היו אנשי חדרה ורגלים להחכיר לעربים בא-נופיעאת חלקים מהאדמות ממערב למושבה. ההחכירה הייתה בחזים נוטרוניים.⁶⁰ אחר כך החלו להקטין את השטח המוחכר משנה לשנה עד לשטח של 450 דונם בשנת 1928.⁶¹ ב-1 בינואר 1929, בישיבת הוועד ועדת הקרקעות, נודע שוודיע בוסטהני ביקר בחדרה והסית את אנשי שבת ערב א-נופיעאת להגשים תביעה לבועלות על האדמה וכי העربים שכרו להם עורך-דין.⁶² בשנה שקדמה לאירועים, היו התפתחויות דומות בוואדי חוארת' (עמק חפר) מדרום ובקרירה מצפון ונראה שעREL רקס והוסטו אנשי השבט לתבעו מהמושבה בעלות על הקרקעות. נראה היה לבחורים שיצליחו לקבל כספים וקרקעות אם יטנו שנשלו מאדמתם, כפי שקרה לבחורים מוואדי חוארת, שקיבלו כספים וקרקעות מפיק"א למורות שהם לא היו בעלי הקרקעות.⁶³ רכישת וואדי חוארת בשנת 1929 הייתה הרכישה הגדולה ביותר מאז שנקנה עמק יזרעאל והגדולה ביותר (למעט הייכון על עמק החולה, 1934) עד כום המדינה. מבחינתה של הקרכן הקיימת לישראל הייתה זו דרישת הרצל הראשונה בשדרון. ערכו של ואדי חוארת עלה במיוחד אחרי מאורעות 1929, מכיוון שהשלים את הרעצה הטריוריאלי היהודי במישור החוף. בוואדי חוארת חיו ועבדו 1200 אריסים. לאחר הרכישה, הם סיירבו לעזוב את המקום ודרשו כי תנתן להם אדמה בוואדי חוארת או בקרבתו. הבריטים חשו לפנות אריסים בכוח, זמן קצר לאחר מאורעות 1929. הממשלה העיצה לערבי ואדי חוארת להתיישב בתל-א-שוכן שבעמק בית שאן, אולם הם סיירבו להצעה ופונו לבסוף מהשטח בשליחי 1933, לאחר שקיבלו פיצויים

⁵⁹ תיאור של המשפט ומהלכו נמען במקורות הבאים: כוכבי-השלטון המקומי, עמ' 1-64. אותו נושא מופיע גם אצל אורן ומוז דיים - מהחיאן לחדרה העיר, עמ' 96-98. עבר הדמי - חדרה עמ' 3344-3345; אמרץ מס' 26-3 חדרה חומר למועדת המלכיתית 1936 כתוב מעניאל כוכבי מוקין העיר.

⁶⁰ דאו: איליה תמד-ברודזקי, בספק זה.

⁶¹ דנדי של מאידסן בישיבת המועצה ב-24 בפברואר 1929. דאה: פלוטקובל 1652 של ישיבת המועצה ב-24 אדר א' תרפ"ט, עמ' 179 [24 בפברואר 1929]. אמרץ.

⁶² ספר הפלוטקובלים של ועד המושבה כ"ז באידן תרפ"א - י"ד בתמואת תרע"א 1928-1931 אמרץ מכל 48 פלוטקובל 1634 ישיבת הוועד ועדת הקרקעות ב-17 נובמבר תרפ"ט עמ' 164 [1 בנואר 1929].

⁶³ יוסף קייזמן טען שללא הסתה מבחן, מעולם לא היו הבדיקות מתחילה בסיכון עם חדרה. יוסף קייזמן, לכבוד מושל מחוז העפוף חיפה, מסמכים 338-344, תיק 62/8, מכל 62. הזכיר בעקבות הטענה של עוז' מימון אל-מאדי אשר הוגש למושל העפוף בשם ערב א-נופיעאת. דנדי של מאידסן בישיבת המועצה ב-24 בפברואר 1929. דאה: פלוטקובל 1652 של ישיבת המועצה ב-24 אדר א' תרפ"ט, עמ' 179 [24 בפברואר 1929]. אמרץ.

בכספיים או בשטחים אחרים לעיבוד.⁶⁴

הפעולה הבודדית בחדרה כללה הרס גדרות (ובחן הגדר של אוקראיני), עקירת סימני הגבול, עקירת עצי זית ושקדים וכריתה עצי הדר. הייתה זו פעילות במתכונת ה"פסאד",⁶⁵ שהייתה מקובלת בריבב בין חמולות בכפר הערבי ואשר אפייה גם את הטror הערבי בין השנים 1936 - 1939. בתגובה, החליטה "אסיפת המנהלים" לפטר את כל פועליו א-זופיעאת בזמן שהועד ידרוש זאת ולהמשיך בנטיות ובחריש באדמות המריבה.⁶⁶

כעbor כמו ימים נודע על התזוכיר שהגיש עורך הדין הערבי בשם הבודדים ובו תביעות לבועלות על אדמות א-זופיעאת. כמו כן הוגשו בשם הבודדים כמה תביעות נגד איכרים מהדרה, בטענה שהציגו את גבולם. ב-10 בינואר 1929, כאשר יצא יצחק אוקראיני, אישר חדרתי, לנטו אקליפטוסים, התנפלו עליו בדווים, הפועלים הוכו והשתילים פורו. שמונה פועלם נפצעו. הרוחות במושבה סערו. בשעות אחר העזריים יצאו לעובדה כמה איכרים ופועלים. הם החלו לחפש ומאות בדווים (ובינם מוואדי חוווארת ופוקרआ) יצאו למקום. במקום הייתה התגעשות קשה ובמה נפצעו גם כמה מאנשי המושבה. בנסיבות אלו הופסקה העבודה.⁶⁷ ב-18 בינואר פסק שופט השלום בחיפה כי ארבעה מערביי אל-זופיעאת ייסרו לשבעה ימים עבר הסגת גבול וכי עליהם לשלם קנס גדול ליצחק אוקראיני לכיסוי הנזקים. הארבעה פנו ליו"ר בית המשפט המחווי וביקשו לערעור על גור הדין.⁶⁸ עורך הדין של הבודדים הגיש ערעור על פסקי הדין של שופט השלום. הערעור נתתקבל ובית המשפט המחווי ביטל את פסקי הדין שהוצעו נגד אלו שהרטסו את הגדר של אוקראיני.⁶⁹ ב-7

⁶⁴ אדלר, פDSL וואדי חוווארת, עמ' 25.

⁶⁵ סכסוכים בתחום החקלאות העדרי. שעדר דיןatab בקשר להקשרות הדר ועל השנים 1936 - 1939: "העדבים... געילו בעקב את ההכרזה הטבעית שרכשו בכפר הערבי, המחנק את בני לודעת כדי לחוות ולהלחם את מלחתת הקאים, ממסגדת החאים הימים יומית שבה הם נתונים: נרגנות, מדיבות דמים, תגרות ידים, ידיות מן המארב, עניות מתמידות והגבגה עליהן, הענתת, השחתת נטיעות יובלים, נעצת סכין בגב, עיד וקליעה למיטהה...". שעדר דין ועקב שמעוני, *raudotot vodimot magen ha-kanufiot ha-udarit b-ma'arevot 1936 - 1939*, מהדורה מחודשת, מגנס, ירושלים (1980) עמ' טז.

⁶⁶ פדוטוקול 1635 של ישיבת הוועד ועדת החקיקות בכל נפתת תרפ"ט [ב-1 ביינואר 1929]. דאה גם פדוטוקול 1636 של ישיבת הוועד ועדת החקיקות כ"א נפתת תרפ"ט [ג' ביינואר 1929]. פדוטוקול 1638 של ישיבת הוועד ועדת החקיקות כ"ב נפתת תרפ"ט, עמ' 166/6 [ב-1 ביינואר 1929]. פדוטוקול 1640, אספת מנהלים בו נפתת תרפ"ט, עמ' 167 [ב-8 ביינואר 1929]. אמר'ה.

⁶⁷ עבד הדני, חדלה, עמ' 338.

⁶⁸ פסק הדין ניתן ב-1.1.29. 29. אמ"ח, מסמך 324, תיק 8/62, מיכל 62. אמ"ח מסמך 348, תיק 8/62, מיכל 62.

⁶⁹ דואר היום, מסכוב לא-זופיעאט, 10.2.29 (מאת סופרנו בחדרה), אמ"ח, תיק 1/12/4 מיכל 12. פדוטוקול 1647

בפברואר 1929 החלטה "אספת מנהלים" כך: "פה אחד הוחלט שככל המתאפסים מוכנים לעאת לعبد את האדמה ולהגנו על הגבול לפני פקודות הוועד".⁷¹ בינויתם הגיע אחד מערבי אינופיעאת תביעה בבית משפט השלום נגד אוקראיני בטענה שהסיג את גבולו על ידי חפירת בורות להקמת גדר שפגעו בשערה שנבנתה. השופט, מוחמד ברדיי, הגיע למסקנה שורש הבעיה הוא הבעלויות על الكرקע ולכן פסק לנتابע חודשיים שבהם עליו להוכיח את בעלותו על האדמה.⁷² יחק אוקראיני ערער על פסק הדין של בית משפט השלום לבית המשפט המחווי בחיפה. הוא טען כי אנשי חדרה מחזקים קושאים על כל אדמות חדרה, כולל אינופיעאת, המוכחים שקנו את الكرקע מסלימים חורי ובידיו קושאים המוכחים שהוא בעל האדמה. لأنשי חדרה, בדומה לשאר המושבות, היו ספרי רישום שבהם הם רשמו זאת לבודדים אין שום תיעוד היכול להוכיח את בעלותם. חובת ההוכיח, אם כך, חלה על הבודדים.⁷³ בית המשפט המחווי פסק, אם כן, שעיל אוקראINI להוכיח את בעלותו על חלקת האדמה שלו באדמות המריבה לפני בית המשפט לקרקעות. עורך הדין אבוקריוס הגיע ערעוריים על פסקי הדין במשפטים של אוקראINI לתובע הכללי בחיפה ולייעוץ המשפטី בירושלים.

לעומת זאת, בתביעה שהוגשה לבית משפט השלום נגד האחים לי ומנדל שניאורסון, לפיה האחים הסיגו את גבולו של סלימון דוד מאינופיעאת וחרשו אותה, פסק שופט השלום מוחמד ברדיי ב-25 בפברואר 1929 שאין כל בסיס ל התביעה. האחים העיגנו לבית הדין קושאן תורכי שניתנו להם לפני 23 שנה על שם אימים, המוכיח את בעלותם על الكرקע.⁷⁴

נציב מחוז חיפה קולוויל (Colville) ביקר בחדרה ביחיד עם סגןיו לאו, מושל הנפה קופרמן והמפקד ברקר בלויית באי כוח המושבה צבי בוטקובסקי וייעקב סמסונוב.

⁷⁰ של ישיבת הוועד עם ועדת הקדקשות בכ"ב בשבט תרפ"ג, עמ' 174 - 173 [2 בפברואר 1929].

⁷¹ אמריך פרוטוקול 1648 של אספת מנהלים בכ"י בשבט תרפ"ט [7 בפברואר 1929]. דאה גם: פרוטוקול 1642 של ישיבת ועדת הקדקשות, א' בשבט תרפ"ט, עמ' 168 [12 בינואר 1929]. פרוטוקול 1643 של ישיבת ועדת הקדקשות, ב' בשבט תרפ"ט, עמ' 168 [13 בינואר 1929]. פרוטוקול 1644 של ישיבת הוועד ועדת הקדקשות, ד' בשבט תרפ"ט, עמ' 169 [15 בינואר 1929]. פרוטוקול 1645 של ישיבת הוועד ועדת הקדקשות ב' בשבט תרפ"ט [19 בינואר 1929].

⁷² ניתן ב-30 בינואר 1929. אמריך, מסמך 328, תיק 8/62, מיכל 62.

⁷³ אמריך מסמך 333 תיק 8/62 מיכל 62, 4 בפברואר 1929.

⁷⁴ אמריך, מסמך 32, תיק 8/62, מיכל 62, פסק דין.

במשך שעתים סייר הפקידים בכל השדות, היערות והכרמים בשטח המריבה. אחרי הסיור נערכה ישיבה בבית הוועד בהשתתפות חברי ועד המושבה וועדת הקרןנות. באי כוח האיכרים - מאירסון, בוטקובסקי וגולדברג - עמדו כל העת על הדירה של הממשלה להחויר את המ丑ב לקדמותו - האיכרים ימשיכו לעבד את אדמותיהם והערבים יוכל לעבד את החלקות שהוחכרו להם. לאחר שבית המשפט הכיר בקושאון של האחים שניירסון, על הממשלה לקבל את המקרה זהה כתקדים וכך לפטור את הבעייה כולה. המושל הבכיר שמשלת המנדט רואה את העניין בהיבט הרחב יותר - "שאלת הבדואים". נציגי חדרה השיבו כי אין מטענים בפוליטיקה ועניין ההתיישבות של העربים אינו באחריותם. אולם שנקנתה חוק ובכך מלא - אינה שאלה מדינית. היחסים בין האיכרים לבדוים היו

עבי בוטקובסקי

טובים מאד ומושבה סיעה להם רבות. הבדואים נהנו מהאדמות שהחכירו להם האיכרים לעבודת הפלחה, מהאדמות שנתנו להם למדעה, מהעבדה בהובלת חומר בניין למושבה על גמלים ומהובלת זבל על ידי סוסים ועוד. אם גורם חיצוני ממערב ומחחרר ריב - מחובת הממשלה להרחיק אותו ולמנוע את הסכסוך. המושל השיב שהוא מבין היב את האיכרים והוא גם יודע היטב מי מסוגל להפוך את שטח הבור לגנים. אולם בכל זאת מנעו הבריטים מהaicרים לעבוד באדמות המריבה עד שייפתר הסכסוך.⁷⁴

ב- 6 בפברואר סייר באוזר המחלוקת נגיאתי אפנדי נשאשיבי, עוזרו של מיג'ור קמף, פקיד הסדר הקרןנות⁷⁵, בליווי נציגי שני הצדדים לסכסוך וקבע את השטחים שהaicרים והערבים רשאים לעבד באוזר המחלוקת. אולם בכל זאת העربים חرسו ועיבדו שטחים נוספים (לפחות בשנים 1930 - 1936 וכנראה גם בשנים האחרונות) ולכון הוגשו נגד תביעות. בין הפעולות החיריגות שעשו ערבי א-נופיעת היו נטעת תנאים וגפנים ווריעת אבטיחים. איכרי חדרה דרשו שינקטו אמצעים נגד החורשים,

⁷⁴ שעודית א-נופיעת בחדלה נשלכת, דואר חיים, 8.3.29, אמ"ח, תיק 1/12/4 מיל 12. תМОודת במאגר ב"אייפאית" (מאת סופנו בחדלה), מפקדי הדין בעין אדמת נפשית בחדלה, הארץ, אמ"ח, 26.2.29, תיק 1/12/4 מיל 12.

⁷⁵ מיג'ור קמף (Major Camp) ניכר כפקיד הסדר הקרןנות של אווד ההסדר יפ'יחדרה בהחלה לבני השטחים הנחוצים לשיבוד על ידי שי' שי' העדים באוזר המחלוקת מה- 6 בפברואר 1930. במשמעות אחדים מופיע באותו תפקיד לוביק. אמ"ח מיל 62 תיק 3/8/62 מסמך 16.

המושל הבטיח לפועל, אך למשטרה לא נמסרו פקודות מתאימות. בעקבות הפעולות החיריגות של הבדואים הוגשו תביעות פרטניות. לפחות גם הפריעו הבדואים בכוח לעיבוד הקרקעות על ידי איכרי חדרה בשטחים שהותר להם לעבדם. לקרأت החורף, יצאו הבדואים לחורש ולעומתם גם האיכרים, כדי להפגין את בעלותם על הקרקע. הבריטים לפעמים מנוו מהערבים לחורש ולפעמים לא עשו דבר.⁷⁶

ב-14 בפברואר 1929 נערכה ישיבה ממושכת (3 שעות) של המוסדות הלאומיים במשרד הווועד הלאומי לדין בנושא.⁷⁷

⁷⁷ במשרד הועד הלאומי לדין בנושא.

הארי סאקר,⁷⁸ עורך דין ידוע ומונוסה, הגיע למסקנה כי יש לתת את הדעת על שני נושאים עיקריים: המחלוקת העפوية בין האיכרים לבין הממשלה בשאלת הבעלות על החולות בחוף הים וטענת ערבי א-נופיעאת לזכותם על הקרקע עקב חכירה ארוכת שנים.

לפניהם האיכרים היא לפנות לבית המשפט שיכריע בסוגיות הבעיות על הקרקע.⁷⁹

76 אמריה, הוגע לכבוד הפקיד המסדר את עניין החקיקות 21/1/1936 מסמך 3 תיק 3/8/62 מל' 62, הנדרון; חידיש ע"י עדבים באוזן אעפ"ש את ביגוד לפקודה מיום 6.2/30. אמריה דاش הוגע לכבוד הפקיד המסדר את עניין החקיקות, מסמך 5, תיק 3/8/62 מל' 62, 23/3/34. אמריה קעין חסיד החקיקות, אל נשייא הוגע של חדלה, מסמכם 6 ו-107, תיק 3/8/62 מל' 62 (אנגליה). אמריה, חדשי ע"י עדבים ביגוד לפקודה מה-6.2.30. ועוד המשובה חדלה 18.3.34 מסמך 19, תיק 3/8/62 מל' 62, העתק למגנן נယב המהאה. אמריה תיק 3/8/62 מל' 62 מסמך 16. אמריה תיק 3/8/62 מל' 62 מסמך 22 25.12.30 22.12.30. אמריה תיק 3/8/62 מל' 62 מסמך 28 20.2.30. אמריה תיק 3/8/62 מל' 62 מסמך 29 12.2.30. מסמך 32 תיק 3/10/62 מל' 62 ועוד הcape לסייע עניין החקיקות חדלה, 12.2.30. לכבוד הפקיד המסדר את עניין החקיקות לאוזן יפו וחידשה. עדבי אעפ"ש את הפרישן בכוח לעובdot איכרי חדלה בשתחים שהות לאיכרי חדלה לעובדים. פטיטיל 1796 של ישיבת וכח השובה ועוד הcape בכח כסלו תדריא עמי 356. פטיטיל 1797 של ישיבת הוגע ועוד הcape בכח כסלו תדריא עמי 357. פטיטיל 1799 (עמ' 359). פטיטיל 1801 משיחת ועוד המשובה ועוד הcape יט שבת תדריא עמי 360. פטוטוקול 1829 של ישיבת המשועה ה"א ב"א בתמוא תדריא עמי 398. ספ"ד הפדרוקולים יז תמו תדריא-כ"ז איד תדריא-ד', ישיבת המשועה ה"ל"א גראדי. בירית חביבי כבושויהל 1930.

77 בישיבת השתתפות והאר"י סאקר בשם הנהלה העיינית, [עקבא?] אטיינגר ומנהם אושישקי מחדון הקמ"ת לישדאל, הנהלת הוועד הלאומי; שבתאי לי ואליהו פרדאגי פֿרְדַּאָגִיא; בוטקובסקי וסמסונוב מחדודה ומשה מלינסקי בשם התאחדות האיכרים. סאקר מסך פטשים על השיטה שהיתה לו ביחיד עם עבי בוטקובסקי והמאכ"ר החדש של משלחת המנדט, הארי ליק, בונגנו לסקסזון. הארי ליק (1884 - 1969) היה פקיד בכיר במנצון הקולוניאלי הבריטי. הוא חבר ועדת החקיקה שנערכה לחקוק את מודעותן 1921. נודע באחדות לעמינו העדכני ובאמנותו כי על בריטניה לסתור מוגנתה ברוחם של רוחבם של יהודים יהודים ובני

78 האר' אקרד (1891 – 1971), עורך דין ועתונאי, ממניחי היינטיג בענגליה, היה מעובד במגעים שהובילו להעדר בלפוף. בשנת 1920 עלה לאוזן, הקים משדר ועתנדת דין ומייצג את ההסתדרות העצית מגעה עם שליטונות המנדט הבריטית, ונחרב בידיולטה הגרמנית ובסיום מלחמת העולם הראשונה – ב-1922 – נספה האונייה ימי- 342.

97 ע"מ, פדריכל ישבה הנהלה העיינית בארץ ישראל (14.2.29). השתפות: י"ד - סאקר, נב' סאלד, ודיילנד - המבורג, גראטינגן - המבורג הכללי.

ב-17 בפברואר 1929 נפגשה הוועדה המזומצמת שנבחרה על ידי ועד המושבה וועדת הקרןנות לצורך עניין א-נופיעת. מאירסון ובוטקובסקי דיווחו כי נפגשו ב-11 בפברואר עם נציג המחו, קולויל ו'גוללו לפני פניו את כל פרשת הבדאים מאנפיעט, ההתקפות על האיכרים ועקרית הנטיות באדמתנו, החולשה של המשטרה... בוטקובסקי ייא לירושלים עם כל המஸמכים ונפגש עם בנטויץ. באותו ערב התקבל בוטקובסקי לראיון בלויות הארי סאקר, חבר הנהלה הציונית, אצל המזכיר הראשי של ממשלה המנדט, הארי לוק. בפגישה נכחו גם בנטויץ וראש מחלקת סידור הקרןנות אלברט אברמסון.

למחרת נערכה שוב פגישה עם בנטויץ שבה השתתפו בוטקובסקי ועורך הדין אבוקריוס בי. לאחר שמיית העדכנים, נקבע שצבי בוטקובסקי יופקד על הטיפול בסכוז עם ערב אל-נופיעת והוטל עליו לנסוע לחיפה ולהתיעץ עם שבתאי לי, פקיד בפיק"א⁸⁰ ועורך הדין יוסף קייזרמן.⁸¹

ב-23 בפברואר התקנסה שוב "הועדה של אנפיעט".⁸² בוטקובסקי מסר על מצב העניינים לאחר ששחה שלושה ימים בירושלים. אבוקריוס נפגש עם בנטויץ בדבר הערווערים על משפט אוקראיני ובנטויץ מסר שלא יוכל עוד לעשות דבר בעניין זה כי על פי החוק הערעוור שהוא בחיפה הוא סופי. הוחלט לכטס בירושלים מועצה של ערבי דין שישתתפו בה: אבוקריוס, סלומון-שלמה הורוביץ,⁸³ ד"ר מרדכי עליаш, אליו פרג'י ווסף קידרמן⁸⁴ (קיסרי) מחיפה.

⁸⁰ שבתי לוי (1876 - 1956) - נולד באיסטנבול, עלה לאדרן בשנת 1894 והעדיף ל Sangel Fikid הבודון רוטשילד. בשנת 1899 החל לשמש כמכיד-גוזב של קייזר. שימש דבורה פעיל ברכישת קרונות מטעם הבודון רוטשילד. בשנת 1905 חל לעבוד במשדי יק"א בחיפה. ב-1910 מונה לחבר במועצת העיר חיפה. בשנת 1934 מונה לسانד ראש העירייה וב-1940 לדאש העיר ומילא תפקיד זה עד שנת 1950. תמיד גודן, חיפה העדبية בתש"ח, מכון בן גוריון/משדר הביטחון, תל-אביב (2006) עמ' 496 - 497. להלן: גודן, חיפה העדبية.

⁸¹ אמריך מסמך 309 - תיק 1/8/62 מיכל 62 פרטיכל של יישיבת הוועדה המזומצמת שנכחה ע"י ועד המושבה וועדת הקרןנות לשם עיין אנפיעט שהיתה ביום אי זי אדר א' תשפ"ט [ז' בפברואר 1929]. בפגישה השתתפו מיאISON, גולדנברג, עבי בוטקובסקי, א. סמסונוב ויא. וילסקי.

⁸² בפגישה מיאISON, בוטקובסקי, גולדנברג, א. סמסונוב ויא. וילסקי.

⁸³ סלומון-שלמה הורוביץ עלה לאדרן ישראלי כשותפו של הארי סאקר והוא הקימו יחד משדר לעדיכת דין בירושלים. לאחר חמישה שנים עזב הארי סאקר את המשדר ופעל להגשמה הציונית. הורוביץ נשאר לבדו. המשדר הראשי היה בירושלים. בשנת 1930 העתרף אליו יעקב סלומון, שפטה משדר בחיפה וכן דודו אבדהム לויין, בירושלים. לימים פתחו הורוביץ ושותפיו משדר גם בתל-אביב ולשלוחו משדרדי השותפות של ט. הורוביץ ושות' נוצר מוניטין של הגדולים והיוקרתיים שבמשדרי שעדי הדין בארץ. טרדסמן, עוטי הגלימה, עמ' 21 - 22.

⁸⁴ יוסף קידרמן (קיסרי) נולד ביפו בשנת 1895. למד משפטים בזינגה ועסק בתחום הפלילי משנת 1921. מילא תפקידים רבים בחו"ל המשפטים בארץ ובחו"ל. יער יהודים, עדרים ובדרים והן עליהם בלחט דב. טרדסמן, עוטי הגלימה, עמ' 307 - 308.

מנחם בגין

בוטקובסקי סיפר כי נפגש עם כמה אנשי ציבור (מאיר דיזנגוף, ישראל רוזוב,⁸⁴ מנחם (מנדל) אוסישקין ואב ז'בוטינסקי) וכי דעתם הייתה "שאסור להכנס". היו גם כאלה שטענו שעריך לפנות ללונדון. מאירסון וסמסונוב נפגשו בין היתר עם יואל (ז'יל) רוזהנק⁸⁵ מפיק"א כדי לקבל סיוע כספי להוצאות המשפט והוא השיב שבנון זה יש לחכות לשובו של הנרי פרנקלין, מנהל פיק"א.⁸⁶

ב-16 במרץ 1929⁸⁷ נערכה פגישה של באי כוח מוסדות היישוב בירושלים בהשתתפותם של בוטקובסקי וסמסונוב. נציגי המושבה התריעו על הסכנה העזפה ליישוב היהודי מן התקדים של ערבי אחד נופיעאת, מכיוון שככל הקושאים, לפיהם היהודים רכשו את אדמותם, ניתנים לפרשנות ואם הבריטים לא יגבו את עמדת היהודים - מערער הדבר את אחיזת היישוב היהודי בקרקע. לכן על מוסדות היישוב לפעול באופן מיידי כדי שהבריטים ישנו את עמדתם לטובת היישוב היהודי.⁸⁸

בתחילת מאי 1929 התברר כי הבריטים שינוי את טעםם והתיירו לאיכרי חדרה לקצור את התבואה ולערבים - לעבד את המקשות.⁸⁹ שני הצדדים קיבלו אישור לסמן את הגבולות בחלוקת הנמצאות במחלוקת. הערבים בחוץ בעבע יroke ואיכרי חדרה בלבן. מי שיעקור יתרות הסתכו בקנסות ואף במאסר. התברר שהערבים הוציאו את אبني

⁸⁴ ישראל דואוב (1869 - 1948), נולד בדוסיה, היה ציר בקונגרסים העי"ם וחבר הוועד הפועל העיוני. בשנת 1919 עלה ארעה. העדרה למגנט העיינים הרבייניסטים ועם בראש הס伙 הארץ-ישראלית שלחה. לסתיקון האישים, עמ' 456 - 457.

⁸⁵ יואל (ז'יל) רוזהנק (1870 - 1940), אגדונים ליד פריס, היה בשירות הברון מונט 1893 ועסק בנטייתם בילדון יעקב ובראשון לעיון. פעל שנים רבות בשירות יק"א ופיק"א. לסתיקון האישים, עמ' 458 - 459.

⁸⁶ אמריך מסמך 314-313 תחק 1/8/62 מיכל 62 פרטיכל של ישיבת הוועדה של אוניברסיטת מושב"ק יי אדר א' תרפ"ט (23 פברואר 1929). לבני כיוני הפעלה המשפטית שהוצעו באותו שלב, דאה במסמך 316 באותו כובץ את העתון של האדי סאקד; במסמכים 317 ו-318 זאת עמדתו של בוקדים בו. הוא העלה חישט כי "חלה החולות" ישאר מוחוץ לפסק הדין כי בקושים נזכר עד החולות; במסמך 19/3 דענו של פגני.

⁸⁷ בישיבה ב-16 במרץ השתתפו: סאקד, מטעם הנהלת העיינית, ד"ר יעקב טהון (סגן נשיא "הוועדלאומי", חיים מדגליה) קלודיסקי והרב אוסטרובסקי, מטעם הוועד הלאומי; הד"ר יהודה ליב מגנס; עקיבא אטינגר וש. אוסישקין ואלי אברהם מנחם אוסישקין, שumped בראש קק"ל? מהקדו הקימת לשדאל; שעדי הדרין פרגי ושבתאי לוי מפיק"א; משה סמילנסקי מהתאחדות האיכרים. דאה על מונס, לסתיקון האישים, עמ' 304.

⁸⁸ אמריך מסמך 312 תחק 1/8/62 מיכל 62 פרטיכל של ישיבת הוועדה המזעמת שבסחרה עיי' ועד המושבה וועדת הרכוקעות לשם עיין אוניברסיטה שהיתה ביום א' יי אדר א' תרפ"ט (27 בפברואר 1929). כובץ דפים בכתב יד הכלול עדכונים בדף ובכלל זה מוד"ה 16 במרץ 1929.

⁸⁹ פרטוקול 1669 של אספת מנהלים בכל גניסן תרפ"ט (4 במאי 1929) עמ' 200. אמריך.

הגבול ממקומו.⁹⁰ ב-15 ביוני הסכימה פיק"א לחת הלוואה למימון החוזאות הכרוכות במשפט.⁹¹

ב-4 ביוני 1921 התברר שתמונות המ丑ב הפקה להיות יותר מורכבת. عبدالלה סמרה תבע בעלות על חלקת קרקע בעורת משולש שנמצאת בגבול הדרום-מערבי של אדמות חדרה, באזור הקרוב לאבו-זבורה [נחל אלכסנדר].⁹² שוב ושוב התקבלו החלטות בשנים 1929 ו-1930 נגד העסקת פועלים מאנשי השבט אך תמיד נמצאו איכרים שהויספו להעסיקם. והוחלט גם לנקוט בסנקציות שונות נגד אלה שייפרו את ההחלטה ובקל זה להפסיק את אספקת המים, לפטר חברות בוועדות השונות ולפנות לגופים מחוץ למושבה. והוחלט שלא לרכוש ייפוי זבל מערב אל-נוףיעאת ולמנוע מהם את המרעה בשדות המושבה.⁹³

ב-25 במאי 1930 נסקרה עצומה לוועד המושבה, "כי איכרים ותושים המעסיקים פועלם מאנפייעאט - אין להם מקום בוועדי ומוועצות המוסדות של המושבה".⁹⁴ ב-13 באוגוסט 1930 העיע דרי שנפלד להעסיק בפרדנסנות "יהודים מזרחים": "...ביחוד בפרדנסנות עדיכים לדאגן לבני שכונה של יהודי המורח ולהעסיק כד יהודים".⁹⁵

כאשר הגיעו לחדרה עארו של לוביין, מסר לו ועד הכהר את כל התעוזות בעירוף המפות. אנשי א-נוףיעאט הגיעו רך מכתב עם טענות שאדמות המריבה שייכת להם.⁹⁶ בדברי העדים במשפט נחשף אורח החיים בשנים הראשונות לקיומה של המושבה. אחמד בק, מי שהיה מודיר נפת קיסריה בימי התורכים, היה העד הראשון שנקרוא מטעם ועד הכהר של חדרה. העד סיפר כי בני חדרה החכו לאחיו מוסטפא בק ולשותפו עלי בק, שניהם בני קיסריה, את כל אדמות א-נוףיעאט תמורה חמישית מון היובל. חוכרי הקרקעות מסרו את הקרקעות לאנשי השבט כדי שיעבדו אותו. העד טען שהאדמה עד הים שייכת למי שבידו הקושאנים. אדמות א-נוףיעאט נחכרו

⁹⁰ ספר הפרוטוקולים של הוועד לשנת תרפ"ט לסייע עשי הקרקעות פרוטוקול מס' 4 ישיבת ועד הכהר י"א בא"ד תרפ"ט [21 במאי 1929]. אמר.

⁹¹ אמריך פדרילס 1679 של ישיבת הוועד ועדת הקרקעות בו, בסיוון תרפ"ט עמי 207 [15 ביוני 1929].

⁹² אמריך ישיבת ועד הכהר עמ' 12 כה אמריך תרפ"ט [4 ביוני 1929].

⁹³ אמריך עמי 228 פרוטוקול 1693 אסיפה שהיתה ביז' באולן תרפ"ט [21 ספטמבר 1929]. פרוטוקול 1712 של ישיבת הוועד ועדת הקרקעות בבי"ח חמשון תרצ"ז [1 בדצמבר 1929]. פרטילס 1748 של ישיבת הוועד עם ועדת הקרקעות גב' אמריך תדריך עמי 295 [30 אפריל 1930]. המשך פד' 1777 עמי 326.

⁹⁴ אמריך מסכם 270 תיק 1/1, מיל' 1, חדוה, כי אמריך תדריך, לכבוד ועד המושבה.

⁹⁵ אמריך פרוטוקול מס' 1777 של אספת המתחלים, כייט אב תדריך עמי 333 [13 אוגוסט 1930].

⁹⁶ לכבוד ועד המושבה חדוה, יקמצע הנכח בשאלת א-נוףיעאט, 20.11.29, אמריך, תיק 5 116-614, ארכיון אישי מיסדי חדוה.

מן היהודים כי הם היו בעלי הקרקעות. מוסטפא בק אישר את הדברים. יהושע חנקין העיד כי יש בידו העתק ממפת הגבולות של א-זופיעאת ואדמת עבדלה סמארה - "השכו" מדרום. המפה הוכנה בשנת 1911 לבקשת סמארה. חנקין קנה את אדמת ברכת עטא בשנת 1913. הוא רכש את כל הקרקעות המושבה הכלולות את גושי חדרה, דרדרה וא-זופיעאת מסלימים חורי. לאחר שניקנו הקרקעות, סומנו הגבולות על ידי פקידי הממשלה כחוק. חנקין רכש גם את אדמת טום רמל וסרים (כלומר חולות נודדים ושיחים נמכרים - הכוונה היא לקרקעות חפ齊ה) מהשליטו העות'מאני ושילם תמורה בدل אל-מתיל. הגבול המערבי של חרוכת אל-באשה (חרובי הפהה - אוזור "קדימה") הם החולות השוממים (רמל עוטול). גם הגבול המערבי של חפ齊ה הוא במרקם מאה מטרים בלבד ממשפט הים. כל אדמת א-זופיעאת, מחוץ לחולות השוממים שבספט הים, היא אדמה נعبدת (מופתלה). הבודדים רדו בכל מקום שכלו להכנסים אליו את עדיריהם,⁹⁷ ללא קשר לחוק. חנקין עמד על דעתו שלא היו לבדווים קרקען בשטח הקרי אדמות א-זופיעאת.⁹⁸

שבתאי לוי, פקיד הפקיד, האמין להיעיד בשאלת תביעת ערביי א-זופיעת לזכות מרעה בברכתם (עיר חדרה). לי העיד שהאדמה הייתה רשומה על שם הממשלה כחלקה מקרקעות א-זופיעאת. הרישום הראשון הוא משנת 1878. לאחר שניקנו קרקען חדרה על ידי היהודים נשארה ביצת ברכתם רשומה על שם הממשלה - גם לאחר שבני חדרה קיבלו את הקושאים שלהם. כשהתיישב חדרה תחילה לஸבול מן הקדחת פנו שניים מון העשירים ביותר, והם ברמן וסלוצקי, אל המושל הטורקי שימסרו להם את הקרקעות האמורות עלי מנת שייבשו אותן ועל ידי כך יבריאו את המושבה. בקשות נעתנה בחיב והקרקעות נרשמו על שם תמורה בدل מיטיל ובתנאי שלאחר גמר עבודת הייבוש יש להשאר שליש מן הקרקע לשם מרעה בשביל האוכלוסייה שהייתה במקום. הרישום זה נעשה בשנת 1896. לאחר שברמן וסלוצקי קיבלו את הזיכיון והתחילה לטפל בדבר, הוכרד להם שההתחייבות שנטו על עצם היא גדולה מדי בשביבם, וכתוואה מכך פנו יחד עם כל בני חדרה לבארון רוטשילד, שיקח על עצמו את הגשמת המפעל ויציל את חדרה מהקדחת. בתמורה הודיעו שהם מוכנים להעביר את הקרקעות על שמם. הבארון

⁹⁷ על כך שהבודדים רדו בכל מקום במושבה דאה את עדותו של מודכי יגאל, מגשי "השומר". מודכי יגאל, עלי אוכף, מדרכות, תל-אביב עמ' 35.

⁹⁸ משפט איניגנט בחדרה (ماتת שלחנו המיוונית), עדותו של מושל קיסדיה לשוגר, הארץ, 29.5.29, אמ"ת תיק 12/4.

רוטשילד נעה לביקורת בני חדרה. במקום ניטעו עצי אקליפטוס. העבודה נמשכה תשעה שנים. מכיוון שהבארכו היה נתין זר וקשה היה לרשום את הקרקע על שמו, נעשה הרישום על שם אליהו פראגי, שהיא אז בא כוח יק"א בקשרתו. מחזית האדמה נרשמה על שמו והמצחית השנייה נשארה רשותה על שם אחד מבני הוייכון (ברמו ולולזקין). בשעת הרישום על שם פראגי הסכימה הממשלה לבטל את התנאי של מתן זכות מרעה לבני הקרקע הקודמים על שלישי מן האדמה. כל אדמת הביצה ניטה עצי אקליפטוס והמקום הפך ליער חדרה. עם גמר העבודה התקירה הממשלה הטורקית לרשום את כל הקרקע על שם הנרי (עבי) פרנק⁹⁹ ובשנת 1903 נרשמה כל אדמת ברכתם על שמו, כבא כוחו של הבארכו. לאחר הכיבוש הבריטי נדרשה יק"א (מ-1924 - פיק"א) לרשום על שמה את כל הקרקעות שלה, שהיו רשותן עד עתה בשמות מושאלים. הדבר נעשה בשנים 1922 - 1923 גם ביחס לקרקעות בא-נופיאת. הוייכון חל גם על ברכת עטא, אולם היא עדין לא יוכ莎ה. מסבב לה ניטעו

בני המושבה אקליפטוסים ובזמן המשפט נשאבו ממנה המים.¹⁰⁰

בສפטמבר 1929 החליטה ממשלה מנדט לتبוע לעצמה שטח של 4680 דונם בקרבת חוף הים, מכיוון שלדעתה מדויבר ב"קרקעות מותות" (מיואת).¹⁰¹ בנוסף לכך, תבעה הממשלה שלושה גושים קרקעים גדולים הידועים בשם "ברכת אל סאברה", "בון אל ברכתין" ו"יחורובת אל בשה". אמונה ברור לממשלה שלaicري חדרה יש קושאים עליהם, אך מכיוון שהגבولات שלהם לא סומנו במדוייק, סבורה הממשלה שיש לה רשות לדרכו מאיכרי חדרה בלבד מתייל (דמי שווי הקרקע) משטח של 2865 דונם, שהוא ההבדל בין השטח שנרשם בקושאים והשטח הכלול שם למשעה.¹⁰² ממשלה המנדט חיפשה מזעא ליצאת מן הסבך. התביעות נועדו לחת בידה אמצעי לפתות את איכרי חדרה להתפער ולפזר את הבדיומים בקרקע אחרית תמורה הקרקעות בחוף

⁹⁹ הנרי (עבי) פרנק (1879 - 1937). משנת 1903 כיהן בהנהגת יק"א בכיריות ואחר מכן ליהול מושבות הבארכו וושילד באוז'ישדאל. הוא העביר את מדכו הנהלה ליפו, התמסד להעלת שף הבדאים ועמד בראש הפעילות התיישבותית של יק"א (ואחד כפיק"א) באוז' השומדון (בנימינה, ביתר כבאה, פרדס תנה). לקסיקון האישים, עמ' 114.

¹⁰⁰ משפט אייפיינט בחדה (מאט שליחנו המיהד), האדץ, 1.6.29, אמ"ח, תיק 1/12/4/12 מיכל 12

¹⁰¹ אדמתם הגדיאות מחוץ ליישוב במרקח שהוא מחוץ לשטיחת הקול. הן שייכות לפני החוק למדינתה, אך זכות הנהאה מפיזותיהם ניתן לכל מי שמעבידן באישוד השלטונות. החוק התווימי קבע שככל מי שתופס אדמות כזו וימיהה אותה- זוכה בה תמורה תשלום כסף לкопחת המדינה. בד, היחסים האגדיים, עמי 97. אבנדי, שעתה הנישול, עמ' 33.

¹⁰² משה דוכן, סגן מנהל מחלקה החקלאית לבבון ועד המושבה חדרה, הנזון: פקודת תיקון ספרי האחאה מנתה 1926, 19.9.1929, מסמך 138, תיק 2/8/62 מיכל מס' 62. דאה גם: שודך הדין של המושבה, אנגלית, מסמך 168, אמ"ח, תיק 2/8/62 מיכל מס' 62, בשער סכוז חדרה א-נופיאת ובשער הגדרת גבולות בדרכו עטה, טיעונים בcourt המושבה חדרה.

הימים, שערכו לפיתוחה העתידי של המושבה (ובכלל זה תיירות) היה ברור לביריטים ולפרנסי חדרה.

התיאורים במקורות אפשררים לשגור כיצד התנהל המשפט. ב-24 במרץ 1930 נמשך המשפט בפני לוביק. עוד לפני השעה שנוועדה לפתיחת הישיבה, הגיעו למושבה כשיים איש מערבי א-נופיעאת כשם מלווים בתירוע ובמחיאות כפיים את עורכי הדין הערביים שקיבלו על עצם לטעון בשם. המשפט נערכ במלון הגודל של חדרה המכיל כמו מאות מקומות ישיבה. היה זה ועד המושבה שבנויותו הושלמה בשנת 1928, זמן לא רב לפני תחילת המשפט.¹⁰³

במשפט מופיעים חמישה עצדים:

- א. ממשלה א"י - הטוען בשם הד"ר משה דוכו, סגן המנהל למחלקות החקלאות.
- ב. ועד מושבת חדרה, הטוענים בשם: עורך הדין ד"ר מרדכי עליаш, יוסף קיזרמו, אליהו פרגוי.¹⁰⁴
- ג. ערבי א-nopיעאת והטוענים בשם: עורך הדין מוענים אליאס מוענים¹⁰⁵ מירושלים ועספורה ומחמוד אל מאדי¹⁰⁶ מחיפה.
- ד. عبدالלה סמארה, בעל קרקעות בוואדי חווארית, הגובל בשטח המריבה מדורם.
- ה. יהושע חנקין שקרקעותיו בחיפוי בה (אגודות נטעים) גובלות עם אדמות א-nopיעאת מצפון.

¹⁰³ בית משפט חדש בחדה בשנת 1920 בקדיב. עד שנת 1928 היה בית הוועד הישן. משנת 1929 נערך המשפטים בבית הוועד החדש. כל המשפטים בעניין שערכ אל-nopיעאת נערכו במניה זה. בית יעקב מסטונג שימש כבית משפט השלום בין השנים 1946 - 1962. כל המבנים האלה נהרסו ונאים קיימים היום. תודתי נתונה לדחף פלחת חוקתת באדריכין מזיאון חדה, על נתנים אלו שהובאו במכתבה מה-26 בייל 2006.

¹⁰⁴ אליהו פרגוי היה מראשוני שערכ הדרי הארץ ובעל כיוישלים כעוזר דייני בימי תדביבם. נולד בקושטא, עלה לארץ בשנת 1913 כיעץ משפטי של דושנילד ויחל את עניין הקדקשות של יקיא ופיקיא בוגל ובשומרו. לאחר מלחמת העسلم הרשווה הקים משדר בשעד יפו בירושלים בשיטת עם עורך דין עבדי. שטודמן, עשי הגלימה עמי' 19 - 20.

¹⁰⁵ מוענים אליאס מוענים (1894 - 1945) - שעוז דן נזדי פחוטנטני מירושלים. גדל והתהנך באדריאן. בימים 1930 - 1934 שימש מזכיר הוועד הפועל הערבי הפלשטי. נמנה עם האופוזיציה. בשנת 1934 היה ממייסדי "מלגנת ההגנה לאומית" הנשאשכית ומזכיר הוועד הפועל הדאשו שלה. שימש מרצה בBITS הספר למשפטים בירושלים וגשא אגודות עורך הדין הערבים בארץ. היה מעורב במכירת קרקעות להודים. לקסיקון האישים, עמ' 309.

¹⁰⁶ שעוז דן ממשפחה מאי מכהן אגיזם מדורם לחיפה. מאשי האופוזיציה. בזמנו "המודד הערבי" הושמדו אחאות ומטעים. היה לו משדר בחיפה. דען ושמען, הכרזות העדפיות, עמ' 141.

מצד ימין יושבים הטוענים, עורכי הדין מטעם חדרה (קיירמן ופראגי) ועל ידם חברי ועד המושבה (בוטקובסקי, מאירסון, גולדנברג, סמסונוב ושניאורסן). הטוען בשם הממשלה, דוכן, ישב על יד הAKER מצידה הימני של הבמה. מצד שמאל יושבים הטוענים עוז"ד הערכבים ומאחוריים כ-60 מבני השבט. בשורות הראשונות ישבו שנים מראשי המדברים של הבדואים בענין זה - נימר אל חסן וסולימן אל דאוד. על ידם סמוך לAKER ישבו עבדאללה סמאраה ושנאים בני משפחתו. במקום נוכחים כמו עשרות אנשים מחדרה ושותרים ברייטים שומרים על הסדר.

התברר כי לתביעתם של הבדואים העטרפה המועצה המוסלמית העליונה, שבא כוחה במחוות הוא מנהל הוואקף בחיפה. בשם הוואקף טענו מוענים כי להנחת ההקדשות המוסלמיים בארץ יש תביעת בעלות על בתיה הקברים הנמצאים במקומות שונים באדמות המריבה.¹⁰⁷

בית הדין הגיע לעיוון בתביעת משפחת סמאראה על הגבולות הדרומיים של חדרה וחנקו העיד כי בזמן שרכש את קרקעות המושבה, היה אנטואן בישארה טיאן השכן של חדרה מדורם. עשרים שנה לפני המשפט קנחה הגבי שרה איזיב חלקת קרקע בוואדי חוארט ושליש שנים לאחר מכן נקנתה הקרקע של שרה איזיב על ידי עבדאללה סמאראה. כתועאה מזה נעשה מפרו (חלוקת) בין שני בעלי הקרקע, שנעשו שכנים - אנטואן טיאן וعبدאללה סמאראה. שנה לפני פרוץ מלחמת העולם (1913) קנה חנקו מסמאראה את חלקו בחווה. רק לפני שנתיים, כאשר מחלוקת המדידות נגשה לעובודה בוואדי חוארט, באו בני משפחת סמאראה וטענו שהגבול שלהם איינו כהלכה.¹⁰⁸

בסוף מרץ 1930 ייעו פקיד הסדר הקרקעות לוביק, עורכי הדין ובאי כוח הצדדים לאזרע הסכטוק. מכלל העדויות השתמע שהגבול בין חדרה לחפזיבה היה מסומן במוותות ברזל ובמבנה וכי אנשי השבט עצם, בהיותם פועלים של איכרי חדרה, סימנו אותו. אולם הסימנים נעקרו על ידי "אנשים בלתי אחראים" - ככל הנראה הבדואים עצם. עם גמר החקירה והעדויות בעניין גבול חפזיבה - חדרה, עברו לגבול המערבי של שטח המריבה (ח robet al-Basha) ובדקו את המקום שבו נבנה היישוב

¹⁰⁷ אמריך משפט אינפיעת בחרדה, הארץ, 25 מרץ 1930, תיק 1/12/4 מיל' 12. אמריך משפט אינפיעת בחרדה (מאט שליחנו המיו"ח), הארץ, 27.3.30, תיק 1/12/4 מיל' 12. ביום כי החל להתברר המשפט בשני הפלות על קרקע שתאינט עיניעאת.

¹⁰⁸ משפט אינפיעת בחרדה (מאט שליחנו המיו"ח), הארץ, 6 אפריל 1930, אמריך, תיק 1/12/4 מיל' 12.

הומני "קדימה".¹⁰⁹ ב-15 באפריל 1930 התחילה להתברר בחדרה גם תכנית ראשית**110** הבודאים מדמיירה, התובעים שטח של 150 דונם ממערב למושבה.¹¹¹

ב-19 במאי 1930 התחדש המשפט. בשם איכרי חדרה טענו עורכי הדין אברטוס, עליаш וקיירמן; בשם ערבי אל-זופיעא - מחמוד אלמאדי ועפסו. לידם ישב ודיע אל בוסתאני,¹¹² שנטו HOROT לעורכי הדין. מטעם הממשלה - דוכן; נכח גם עוז'ד גיסין בשם "אגודת נטעים" ויהושע חנקין. ערבי פוקארה ביקש לחכינםצד במשפט. הם תבעו את כל אדמות חפציבה שרכש חנקין (טוס, סריס ורמל). התובע מטעם היה מחמוד אל-מאדי מחיפה נגד יהושע חנקין ואגדת נטעים המיזגנים על ידי עוז'ד א. בושמש מתל-אביב¹¹³. סוכם כי יוכנסו לאחר גמר משפט אל-זופיעא. פקיד מחלקת הקרקעות, מוטרי חנה, העיד כי אדמות חנקין בחפציבה נכללת בקרקעות

את מישיות בית המשפט
כאולם ועד המושבה חדרה.
בשולון רחובותים, ישב
ראשון מימין שלמה מאירסון,
ראש ועד המושבה חדרה.
לאורך הקורridor - אנשי
חדרה.

תאריך: מרץ 1930 (?)
כנראה שהמשפט הראשי
LOWICK -
יושב במרכזי.
עלמת: טניה קולודי
אמ"ח-ת"ה-13-29-15

¹⁰⁹ משפט קרקע איינפיעאטן, עדותיהם של היהודים חנקין ועצי בוטקובסקי. דו"א היום, כ"ז אדר תרצ"ג [27 מרץ 1930], אמ"ח ת"ס 1/12/4/1 מיל' 12.

¹¹⁰ משפט נפיעתה, אמ"ח ת"ס 15.4.30, אמ"ח 1061-5-5, זכר, שיין. אנשי דמאייה עדשו על פסק הדין של בית הדין המחווי בחיפה משנת 1919 על חלקת המורבה עלילקה שיתן לicutות איכרי חדרה. ערבי דמאייה היו טרודים גם במשפט על חולות קיסידה. הסכסוך בין ערבי דמאייה ונאכרי חדרה נקבע ב-1930 (מתוך סופרנו המפורסם), האז"ז, 20.5.30, ת"ק 1/12/4, מיל' 12. ישראלי שיו התחל עבדותם כספר העיתון בשפלת השומרון לשנת 1929. בין השנים 1930-1955 היה פעיל כרגע החסתודות בראשות המקומית - החל מועד המושבה, מועצה מקומית ועד לעירייה. ישראלי שיו, פרקי חדרה, קובץ דרישות, פולסמו ב"דבר", 1966-1967, תל-אביב (1970) במכנו.

¹¹¹ ודע אל-bosstani - שעוז'ד מדווי, נולד בלבנון והשתקע בחיפה. בשנות ה-20 שימש בתפקידים שונים בגופים שייצגו את התנועה הלארומית הפלשטיינית (ובهم הוועד הפועל הפלשטייני) וכן בעתנוגותה והדריפה לעיוגות. לקסיקון האנשים, עמ' 74.

¹¹² דאה גם: מני וא. בן שם, שעוז'ד דין (א. מני יהושלים וא. בן מושב תל-אביב) 30.5.30., לבבodium פקיד סוד הקרקעות, איזוד הסודו של יפו [חדרים הפלטינums של המסלך].

אי--opacity ובייחד קנה אדמה זו מהממשלה העות'מאנית.¹¹³ עמרם חזנוב, אגרונום¹¹⁴ העיד ב-3 ביוני 1930 כי כל האדמה מ"קדימה" ועד החוף היא אדמה חול הניתנת לעיבוד. חזנוב, ראש מחלקת החקלאות והיעור של פיק"א באותה עת, היה ניסיון רב כי עסוק בנטיעות על שטחים גדולים בחולות קיסריה.¹¹⁵ ב-8 ביוני 1930 טענו חנה עספורה שגם ברכבתם וברכת עטא היו רכושים של הבודאים ורק בטיעות הועברו על שם איכרי חדרה על ידי תשלום בלבד אל-מתיל. הממשלה הבריטי צריך להזכיר לבדו את הזכיות שלללו מהם התורכים. אמורים מכרו את הקרקע אך זכות הבעלות אינה נפגעת ממכירתה לא חוקית. מכאו אף טענו עספורה שאין שום ערך לדרישומים בספרי הטאבו: "הממשלה עדיפה להזכיר לבדו את הזכיות, שניטלו מהם ולתקנו מה שעוותה ממשלת טורקיה בשעתה...אשימים כזו הבעלים הראשונים. אבל זכות הבעלות נשארת לבעליה גם אם אלה טעו...ובכלל אין אדם יכול למכך ליוולתו מה שאינו שייך לו...אני אני נתנו שום ערך לדרישומים בספרי הטאבו. יש לבדו איני--opacity זכויות ועל סמך הזכיות האלה אנו דורשים את הקדקעות". דבריו של עספורה קוממו והכויסו את דוכן, שעספורה היה תלמידו. הוא אמר לעספורה שהוא מתבבש בו וכי בתוקף תפקיים, כסוגן מנהל הקדקעות, הוא מתנגד לחולוטין.¹¹⁶ ב-30 ביוני הקרייא פקיד הסדר הקדקעות לוביק צו זמני (פס"ד חלקי). פסק הדין קיבל את הגבולות הצפוניים והדרומיים (ובכך נדחתה גם תביעתו של עבדאללה סמארה), כפי שגרסו איכרי חדרה והשאר את הגבול המערבי להחלטה סופית לאחר בדיקה חוררת של שאלת החולות השוממים על ידי חזנוב ומסון. עספורה ניסה להעלות טענות שונות בניסיון שווה לטעותיהם של איכרי חדרה. בין היתר ניסה להסתמך על עדויות בעל-פה ולוביק אמר שאין להן תוקף מול קושאים. לעיתים הדברים הגיעו עד כדי גיחוך - כאשר עספורה טען, למשל, כי עבודות היישוב לא בוצעה בביותם ברכבתם וברכת עטא, בזמן שהיא ידוע לכל כי ניטע שם יער האקליפטוסים הגדל ביוטר בארץ.¹¹⁷ בשאלת ברכת טס וברכת עטא שמעו את עדותו של מוחמד דלב'

¹¹³ משפט אי-opacity בחדשה (amate shilhano hemiyad), הארץ, 28.5.30, אמ"ח 12/4/1 מיל' 12.

¹¹⁴ עמרם חזנוב (1891 - 1973) נולד בגדה וסייע את לימודי אנדז'ום בקולינגייה. עבד עם אחיו אהרון כהנדס בתהנת הנסיניות בעתלית. מ-1920 ניהל את תחנת הנסיניות של פיק"א ומ刹那 1929 היה דاش מחלקת החקלאות והיעור של פיק"א באוצר-ישראל. לקטיקון האישים, עמ' 223.

¹¹⁵ משפט קדקעות אי-opacity (amate shilhano hemiyad), הארץ, 3.6.30, תיק 12/4/1 מיל' 12.

¹¹⁶ משפט קדקעות אי-opacity (amate shilhano hemiyad), הארץ, תיק 12/4/1 מיל' 12, 8.6.30. ¹¹⁷ אמ"ח משפט נפיעתاذ בד"ג, 5-77-1061, 1.7.30.

פקיד הטאבו בחיפה עוד מזמן התורכים. הוא העיד ששתי הביצות נמכרו לאיכרי חדרה לשם ייבוש חמש שנים אחרי שנוסדה המושבה. בזמן עדותו של פקיד הטאבוicus כעס עליו ע"ד עספור ופנה אליו בחריטה: "אם הנך פקיד הממשלה או פקיד היהודים?". לוביק נזף בו ועספור נאלץ להתנצל.¹¹⁸

ב恰恰לה שניתנה ב-3 ביולי 13¹¹⁹ הקבע הפקיד המסדר את צعرو על כך שהקרקעות שהיו בידי ערבי א-נופיעאת לפני שנת 1878 נלקחו מהם בדרךם לא חוקיות, אולם עליו להחלטת בהתאם לעובדות וחוק. עליה כי ערבי א-נופיעאת רשמו בשנים 1877 - 1878 [1295 - 1296]¹²⁰ את הקרקעות המעובדות והראויות לעיבוד בשטח בו ישבו. זאת תמורה תשלוםبدل אל-מתיל. זמן קצר לאחר מכן מכרו את האדמות לשאכר פשה, בשעתו אדם בעל השפעה רבה, אשר מכון אחר כך לסלים אל-חוורי והאחרון מכון לבאי כוח האיכרים היהודיים של חדרה. אלה האחרוןים קנו את האדמות בתום לב, ואין להם כל קשר לKENNIYA המקורית ע"י שאכר פשה. בוויכוח בסוגיות רמל עוטול (החולות השוממים) הגיע הפקיד למסקנה כי כל השטח המהווה את הגבול המערבי של האדמות שנרכשו על ידי היהודיים הוא "חול ישימון" ולא ניתן להניח שחלק ממנו נחשב כראוי לעיבוד הון בעני הבדויים והן בעני הפקידים התורכים. לכן חלק זה אינו נכלל באדמות שהבדאים שילמו עליהםبدل אל-מתיל ואשר עברו אח"כ לשאכר פשה וממנו לסלים חורי. שטח זה (כ-2500 - 2700 דונמיים) הוא שטח שומם (ሞאות) שעריך להיות רכוש הממשלה הבריטית. אולם הפקיד המסדר הכיר בכך שמצוות ערבי א-נופיעאת במקומות היהתה ידועה לתורדים ולכן יש להתריר להם להמשיך ולהשתמש בשטח החולות בשפטם לעזרך מרעה, השקיה וחטיבת עזים להסקה. בוטלה תביעת הממשלה לبدل מיתיל בשטחים נוספים ונחתה תביעתו של עבדאללה סמאדה. אולם פסק דין זה, שפסק בשאלת הגבולות, לא סיים את המשפט ואת הסכסוך. נשארה אפשרות לתבעו חזקה על חלקות באדמות המריבה (באדמות איכרי חדרה ופיק"א), לתבעו בעלות על סמך החגיית אדמות מואת (כפי שהוגדר השטח בחוף הים) ובतביעת חזקה על בתיה הקברות המוסלמיים שבמקום.¹²¹

¹¹⁸adar him, 11.7.30, במשפט א-נופיעאט, אמי"ח 1/12/12 מיכל 12.

¹¹⁹ במקודם נזכר שנת 1296 - שנת ההגידה המקבילה לתורדים שבי 26 דצמ' 1878 - 15 דצמ' 1879.

¹²⁰ במקום: "פסק דין זה אינו פוגע בתביעות חזקה - אם ישן כללו על אדמה הגללת בשטח הקושאים אשר בידי איכרי חדרה, היא בדין וסלוקין והחברה להתיישבות היהודים בא"י, המכוסה על החזקה מתנגדת במסך הומן הקבוע ע"י החוק; בתביעת החירות אדמות מואת נעזאה נפסק דין זה נכס החזקה; ובתביעה על דרישות קבורה של מושלמיים משפט מס' 29/1111, פסק דין טופי אמי"ח מסמך 163 תיק 2/8/62 מיכל 62. אמי"ח 2/8/62-62-62.

¹²¹ חודעת פסק דין באנגלית ובעברית. מסטר המשפט 29/1111. פסק הדין ניתן ב-3 ביולי 1930 וה הודעה נמסרה

¹²¹ בית המשפט העליון אישר גם הוא את פסק הדין של לוביק.

פסק הדין, שהעביר כרביע מأدמת א-נוּפִיעָאַת למשלחת המנדט, יצר קשרים מבחינית
איכרי חדרה. הקרן עכבר חולקה בינויהם ועתה נוצר הzuיך להסתמך עם האילוז.

¹²² הוחלט שמי שיפגע יקבל פיצוי על חשבון המושבה בקרקע ובכסף.

ב- 3 ביולי 1930 התנגד ועד הקרכעות נמרצות להתערבות הממשלה באדמות והשייכות למושבה כ- 40 שנה. סמסונוב ביטא עמדת נוחה שהמושבה תסדיר את גבולה המערבי גם אם הדבר יעלה כסף רב: "עדיך להגיא לדוכו ולבעוטו" (המחפשים את טובת העדכנים) שאנו נגדך את גבולינו המערבי ואפילו אם הדבר יעלה לנו בסכום של 500 - 600 לירות ויעז [על ידי זה] יכבד העדכנים חיים בחולות. בו בזמן שבסכום זה הם יכולים לסדר את המשני הזה אתנו בטוב. כמו כן להציג את מחאתנו הנדרעה נגד התערבות הממשלה באדמות השיכרות לנו [למעלה] מארבעים שנה שיש לנו עליהן מפתח חלוקה וגם קושאנים חדשים". אחר כך העז לתבוע מחייב את הקרכעות שהממשלה תיקח מהמושבה, כי הוא מدد ומכר למושבה את כל הקרכע

¹²³ עד הים וקיבלו תמורה במזומנים.

ב-9 באוגוסט 1930 הוחלט הוועד שלא להגיש ערעורע על פסק הדין של לוביק בהתאם לעצתו של אבוקרייס בי. פיק"א תتابע את הבעלות על ביצת עטה מכיוון שהיא ביענה את הייבוש.¹²⁴ ב-7 במרץ 1932 דחה בית המשפט העליון את העורע של אנשי ערבי א-זופיעאת (הוזכרו נימר חסן א-סעים, פהים אל- אברהים, סולימאן א-ידואוד, מוחמד אל-מוחסין ועלי אל-עבדאללה) על פסק הדין של בית המשפט המחווי בחיפה, מכיוון שלא הוגש בפרק הזמן הקבוע בחוק.¹²⁵ בשנת 1933 כתב עד חרדה לצעיב העליון וביקש להציג איתו בהקדם, כדי שיתעורר וייזה את פיתרון הסכסוך. לעשרות איכרים במושבה נגרמו הפסדים עקב הפקת עיבוד הקרקעות

ב-20/8/1930 נסח העדוע שאל אוניבראט על פסק הדין, בתרגום לעברית על ידי המכתבים של הסתדרות החקלאי (אגודה שיתופית מקוועית) חזקה בעמיה, אמייח 146/8-2-62 ו-147. ב-28 ביולי נתנו גם פסק דין לגביו בגבולות בלבד עתה בהתאם לעמדת אייך חזקה. אמייח 168/8-2-62 לפני פקידי הקדשות בישובו בחזקה אוניבראט.)
28. 7. 1930.

¹²¹ נ. אגדלאיס ג'. אמ"ע. מסמכים 80-83, נייר 3/8/62 מיכל מס' 62.

¹²² פדרי-כל מס' 777 של אספת המנהלים, ב' ט' אב תדר' ז' [30.8.30] אמר' 533-1116. "ההפסד יהיה על חשבונו הכללי ולא על חשבונו הפרט והחשבון יהיה בכספיו ובכדשו ובכדשך".

²³ פדרטיכל 1772 מישיבת ועד המושבה ועד הכהן לסדר עניין הקדושים - י' אב תר"ץ 31/7/30 עמ' 326 - 327 אמרת.

¹²⁴ פרטיכל מס. 1875 [?] מישיבת ועד הכפר טוי אב תל"ז עמי 331 [9 באנגליסט 1930]. אמר'ת.

¹²⁵ חנא עספוד ומחמוד מאד' ייְענו את השותדים. אבוקדריאס ב' ייְעג את חזדה.

בשטח המריבה. מותברר כי במשך ארבע שנים, עבר המשפט את הערכאות הבאות: משפט פלילי נגד הבודאים בבית משפט השלום בחיפה, בית המשפט המחווי בחיפה, פקיד הסדר הכספיות - שפסק לטובת איכרי חדרה. העربים עמדו על פסק הדין של פקיד הסדר הכספיות לבית המשפט המחווי בחיפה ולבית המשפט העליון בירושלים. אחר כך הגיעו העربים תביעות לזכות ופקיד הסדר הכספיות דחה את תביעותיהם בפסק דין ב-15 ביולי 1932. ערבי א-נופיעאת עמדו על החלטותיו של הפקיד לבית הדין לקרוונות זה החל בדיוני, אך לא הגיע עדין לבחינת המצב בשטח. איכרי חדרה נפגשו עם אנדרויס, מנהל מחלקת הפיתוח, על פי בקשתו, שלוש פעמים והגיעו אליו להסכם לפיתורו הכספי, אך הממשלה לא נקבעה בענדים למימוש ההסכם.¹²⁶

עד לשנת 1936 גדל שטח המקראות שבידי המושבה מ-3,300 דונם ל-31,300 דונם לחקלאות ו-20 דונם עירוניים בשנת 1918 ל-39,000 דונם לחקלאות ו-700 דונם עירוניים. השטח הכללי של אדמת המרינה הוא 11,114 דונמים ישנים. מזה לקחה הממשלה 2,496 דונמים והיתר (8,618 דונמים) נשארו בסכוסך. בשנת 1936 כבר מנתה המושבה 5,000 נפשות, לעומת 453 נפשות בשנת 1918.¹²⁷ שתי רשימות ובוחן כל השמות של אנשי שבת ערבי א-נופיעאת, התובעים את זכויות הבעלות באדמות ה"מושאע", נמסרו ב-19 בדצמבר 1937 לפקיד הסדר הכספיות חיפה. מן הרשימות עולה כי

שבט היו באותה עת 629 נפש.¹²⁸
ב-12 בפברואר 1937 כתוב מנהל הווקף הכללי בארכות לנשיא המועצה המוסלמית העילונית, חאג'י (מוחמד) אמין אל-ח'יסיני, וביקש ממנו שהמועצה תיקח על עצמה את הטיפול בסכוסך. הוא נפגש בעניינו זה עם חאג' טאהר קרמאן,¹²⁹ עוזיד מוחמד

¹²⁶ לכבוד הוד מעלה הנעיב העליון, 30.3.33, אמ"ח 494-116-5.

¹²⁷ השטח כולל 157 דונמים ישנים עד בדכת'ט (עד חדלה) שנדנסה בטאבנו בחיפה בגושים מס' 10051, 10052, 625 דונמים ישנים עד בדכת'ט (הקשאים של יודשי סלעוק-בלמן); 195 דונמים ישנים פרדס נסיטיסי ונודזון; 100 דונמים ישנים עד נסיטיסי בדכת'ט סדחה. כ-5,000 דונמים נתחם לעובוד, בתוכם יעד בדכת'ט. עד פרוץ הסכסוך שיבדו שטח של 2,000 דונמים ישנים. אחד פרוץ הסכסוך הדרשה הממשלה לעבד 590 דונמים יiams בעודם לרבעים ו-993 דונמים ישנים בערך לייחודים. 2,100 דונמים ישנים עד מטה הסכסוך שייכים ל-46 איש הנמעאים בחיל. למכתב זה עוזפה מפה שעלה שוטה בקיים השטחים שהממשלה לכאורה; בדכת'ט עטה (קשאים של יודשי סלעוקן ובלמן); הקשאים של איכרי חדלה בהתאם לפסק דין הפקדי המסדר מיום 31.7.1930. מכך ועדת הכספיות חדלה, לבסוף היה אבקרים ב"עד" וא-פוג'י עוזי ירושלים, אמ"ח 609-5, מז' 9/1/36, 5-116-116, עמנואל כוכבי, חדלה, חומר לתפקיד לוועדה המכלחתית 1936, אמ"ח 26 - 3 - 2/12/36.

¹²⁸ על החתום: עלי עבדאללה סלמאן, 116-622-5.

¹²⁹ חאג' טאהר קרמאן (מת בשנת 1952), מגולי העשילים העarbים בשנות השישים ואחד המנהלים בחברה לסתחר סיגריות. חבר במועצת עיריית חיפה והсан המוסלמי של דاشת העיר משנת 1940. מילא תפקידים עיבודיים שונים בוגפים

אל-מאדי ועונו עבד אל-האדי.

לדעתו, עמדת הערבים בסכוך הייתה חזקה כי הם עשויו קרקעות רבות באזור המריבה. לקרע יתרונות ואבדנה ישפייע לרעה על המאבק הערבי - "האדמה פורה וגובלת בחדרה. רואיה לעציו הדר ונמצאת על החוף. העלות היהודים בתביעתם תהיה מכח עצומה לעربים ולהופי הארץ". חאג' טאהר קרמאן לפקח על עצמו למכנו את כל הוועדות המשפט ותמורתota ואת הערבים ישברו לרשוטו את מחזית הקרקעות שיאכו בהן, אולם הוא מבקש שהמוסועה תיכנס כשותפה שווה במימון הוועדות המשפט בתמורה למחזית מהקרקעות. היהודים מנסים לפתות את הערבים לסימן את העניין על ידי כסף וחלק מן הקרקע. "אם המועצה תתעורר בעניין היא תצליח להכשיל את השלום שאיננו בהחלט לטובות הערבים". הערבים רוצים שהמוסועה המוסלמית תשתחף בעניין והם אף מוכנים לחלק את הקרקע שיקבלו בין טאהר קרמאן לבינה ותשאיר אותם כאריסים על הקרקע¹³¹. לאחר מכן, בি-קרו חברי המועצה המוסלמית העליונה במקום והושג הסדר לפיו המועצה תסייע בניהול המשפט¹³². המועצה המוסלמית נוהגת לעורך הסכם עם ערבים שתבעו קרקעות מיהודים ולרכוש את מחזית השטה¹³³.

פסק דין של לובייק, כאמור לעיל, לא סיים את הפרשה. שני הצדדים ערכו עד שנת 1936 בבית המשפט המחוזי ולבית המשפט העליון. הערבים השתמשו באפשרות שהותר לויביק לנורבים לתבוע חלקות קרקע באזור המריבה בזכות החזקה. הערבים תבעו את כל הקרקע על בסיס זה ותביעתם, שנדונה בערעוריהם חוארים בבית המשפט המחוזי בחיפה ובבית המשפט העליון בירושלים, גם היא נדחתה.¹³⁴

חברתיים וככללים ערבים. שיתף פעולה עם חברות יהודיות וגם تمך במודדים בשנים 1936 - 1939. דין ושמוענו, תעוזות ודמניות, עמ' 102. גודן, חופה העדبية, עמ' 502.

¹³⁰ אמר'ה, 12 בפברואר 1935, מנהל הווקף הכללי, לכבוד נשיא המועצה המוסלמית העלינה 496-116-5.

¹³¹ אמר'ה (amate Sofrani בשמו), עמי "איפישט", 15.5.35, תיק 1/12/4 מיל' 12.

¹³² אבנדי, טענת המשפט, עמ' 103, 129.

¹³³ 1/1/36, מאכיד ועדת הקדקחות חדלה, לכבוד היה אקדמי בי עז' וא. פלאג' עז' ירושלים, אמר'ה 116-5. דאה: נדחה עדולם של עבדי איפישט, הארץ, 30.12.30. אמר'ה 12/4/1; אמר'ה, דاش הונד אל הדר מעלה 609. מד מד' אששון יג' המנהל את עשי' ממשלה אי', מסמך 141 תיק 6 - A 4 מיל' 55. לוביינפלט בתקילת 1935. בפברואר 1935 נדון העשי' בבית המשפט העליון בירושלים בפני זוקן השופטים מקדוגל, פרומקין ופדרנסקי כייט. מטעם העדבים הופיע עשי' עבדול האדי, מהמוד אל מאדי וסוכחוقادה. דאה על עשי' עבד אל-האדי, מהמנגנים הבולטים של התנועה הלاآומית הפלטנית, לקטיקון אישים, עמ' 1. סוכחי אל-חדרא, עוזר דין ליד עפת היה בין היתר נציג עפת בוועד הפועל העדבי הפלטני בימים 1927 - 1930 וחולק מוחטקה שמש מוכידי הועד. היה פעיל במאותות 1929 באוד עפת. היה בין התועמלים הקיצוניים בשנות "המוד העדבי" ומוקדב לכונסית שיח' עז א-דין אל-קסאם. השתקע בירושלים ועבד כעוזר דין. התמחותה היהתה במשפטי קרקע. בשנות ה-40 היה בין הפעלים המלכיאים בתנועה הלאוומית הפלטנית. לקטיקון אישים, עמ' 2. בין חדרה לנדרבא אינפישט, הארץ, 12.2.35.

בשנת 1936 רשם לפניו פקיד הקרן העזות טענות חדשות שהושמעו על ידי שני העדדים וכתוואה מכך נוצרו 112 סכוסכים נפרדים שמו ההכרה היה להכריע בהם. הטיפול בעניין התעכב עקב המרד הערבי ובשנת 1939 החל הדיון בהם. בשנים 1939 ו-1940 החליט ב-5 סכוסכים שבהם דחה את טענות ערבי א-נופיעאת והורה על רישום הקרן העזות על שם איכרי חדרה. ערבי א-נופיעאת פנו לבית המשפט העליון והוא סירב לקבל את טענותיהם במרבית המקרים.¹³⁴ בינוואר 1940 התנהל הבירור בענייני קרונות בין איכרי חדרה לערבי א-נופיעאת במשדי הסתדרות החקלאים בחדרה. נשמעו עדויות של ערבים יהודים, שנחקרו ארכות ע"י עו"ד ד. קייזרמן, עו"ד אניס חמרא (ב"כ הערבים) והפקיד החדש לסתור ענייני קרונות, סטיל קניון.¹³⁵

העד הראשון מצד היהודים היה צבי בוטקובסקי, מי שהיה במשך שנים רבות מוכתר חדרה ויושב ראש ועד המושבה. בוטקובסקי העיג בהרחבה את המסמכים ואת הטיעונים שהוצעו בשנים 1929 - 1930. במבט לאחר, הוא הגיע למסקנה כי קו פרשת המים ביחסים עם השבט היו מאורעות 1929: "עד מאורעות 1929 כל העניינים והיחסים היו בסדר גמור בין איכרי חדרה וערבי א-נופיעאת. רק בסוף שנת 1929 - אחדי המאורעות הפוליטיים בארץ - פרץ הסכסוך וערבי א-נופיעאת התחלין למנוע את עיבוד הקרקע שלהם".¹³⁶ ב-22 במרץ 1940 נתן סטיל קניון את החלטתו. למעשה קניון חזר על ההחלטה של לוביק (מה-3 ביולי 1930) עם שינויים קלים: נקבעו השטחים המותרים למרעה; שטח בית הקברות המוסלמי, על שפת הים, נמסר לערבים בהסכמה היהודים; באדמות המושיע, עיקר אדמות המריבה, ניתנה ליוחדים זכות הבעלות ונמחו טענות הערבים לבעלות על סמכח חזקה של יותר מ-10 שנים (הקמת אווהלים, חטיבת עצים, מרעה וכו'). זאת ממשום שהיהודים, אשר בידיהם קושאים על האדמות האלה, נטו בחלוקת אלו אקליפטוסים, פרדסים, שקדים וכו'. פסקי דין נספחים, כולם לטובת איכרי חדרה, ניתנו ב-5 באפריל 1940.¹³⁷

¹³⁴ דבר 12.2.35, תיק 54-55 חבורת מס' 3, מיל' 33, עמ' 4. אמיה 494-116-5-ג ניסן תרצ"ג 30.3.33 לכבוד הווד מלעתו הגזיב העליון לאוזן ישדאל ירושלים. משפט א-נופיעת - מחדרן, דבר, 10.5.35, תיק 12/4/1, מיל' 12.

¹³⁵ הסכם (באנגלית), אוקטובר 1941 [?], אמיה, תיק 538-538, אלכין מס' 5-116-5, אלכין מס' 5-116-5 חדרה. פקיד מסדר הקרן העזות, יי'ף, 16.1.42 (עדנות מאנגלית), אמיה, תיק 546-16-5, אלכין מס' 5-116-5, אלכין מס' 5-116-5 חדרה חומר לתומך לשודה המלכונית 1966 כתוב עמנואל כוכבי מושך העד. דאה גם עמנואל כוכבי השלטן המקומי עמי 61 - 63.

¹³⁶ לוביינפלט בפברואר 1935.

¹³⁷ משפט א-נופיעת - עדות עבי בוטקובסקי, חבורת, 12.1.40, אמיה 12/4/1 מיל' 12.

¹³⁸ אמיה, מיל' 12, תיק 12/4/1 חבורת, 22.3.40. דאה גם אמיה, מיל' 12, תיק 1/12/4/1 דבר? .

ב-6 בינואר 1941 נתן ססיל קניון צו בגיןם, שעדכו את העווים מ-1929 ואשר הסדיר את עיבוד השטחים מבלי לקבוע מסמורות באשר לבעלויות הסופית, שעדין לא הוכרעה. הצו ניתן בחדרה במעמד נציגי הוועד מערב א-נוףיעאת ונציג מחדלה.¹³⁸ ב-22 באפריל 1941 דחה בית המשפט העליון את העתירות של ערבי א-נוףיעאת נגד החלטתו של פקיד הסדר החקלאות באוזור ההסדר חיפה מה-2 במרץ 1940. בית המשפט שלל את טענתם של העותרים שטענו שmagiorות להם זכויות בראשום החקלא, ככלומר זכויות בעלות, מכיוון שהשתמשו בחקלא שנים רבות למדעה, לחטיבת עצים ולמגורים. בית המשפט הכיר בזכויות השימוש הנובעות ממראעה, חטיבת עצים והקמת אוהלים, אולם לא חשב שהשימוש מקנה זכויות של בעלות. בפסק הדין ציטט השופט קטע בדברי פקיד הסדר המקרקעין, ממנו ניתן להבין כי פקיד הסדר המקרקעין (כנראה הכוונה לקניון) הבין היטב את עמדתם של אנשי חדרה ואף טען חדרה ואף טען בחריפות כי טוב לכם, שאפשר לבני השבט להמשיך ולהשאר על האדמות, למטרות שהיו בבעלותם, איןו יכול לפגוע בזכויותיהם: "יש להכיד בכל שערב א-נוףיעאת חיו על החקלאות ללא הפרעה במשך שנים רבות. אך קיומם שם התאפשר ככל שהיחסים בין כל העדדים היו לנכאים - עד שתתעורר הדיון המשפטי". שבט ערבי א-נוףיעאת נע באפונו חופשי בחקלאות, אנשיו עסקו בעיסוקים שונים בחדרה וחיו בתנאים הטוביים במיוחד עם המתישבים. המשיבים [אנשי חדרה] שילמו את הוווקן ככעלים לשוממים, "כשו את הביצות, נטעו את האיקליפטוסים וחתבו את העצים. העובדה שבבעליהם לא נרמה לנידוש שבט נוףיעאת מהחקלא, אינה מבללת אותה".¹³⁹

באותה שנה עתרו ערבי א-נוףיעאת נגד החלטות בית המשפט העליון לוועדה המשפטית של מועצת הכהן בלונדון (Privy Council). בשליחי 1941 נותרו עדין 55 סוכסוכים שיש לדון בהם בפני פקיד ההסדר.¹⁴⁰ ההליכים בלונדון נמשכו כמה שנים.

אמ"ח, מיל' 12, תיק 1/4/12, הבקק, 5.4.40, ממשפט א-נוףיעאת.

¹³⁸ אמ"ח 5-116-111 קען הסדר החקלאות למחוז חיפה, 9 בינואר 1941, אל מפקח המשפטה בחדרה.

"It is admitted that the Arab en Nufeiat have lived on the lands without interruption for many years, but their existence was permitted as relations between all parties were cordial until this litigation arose. The Arab en Nufeiat moved freely about the lands, were engaged in various occupations in Hadera and lived on the very best possible terms with the colonists. The defendants have paid the verko as registered owners, have drained the swamps, planted the eucalyptus and exploited the lumber. Because their possession did not expel the Arab en Nufeiat from the land, it does not follow that possession was abandoned"

The Law Reports of Palestine, vol.8, 1941 pp.166-167, Henry E. Baker (Edit.)

ראאה גם Palestine Post 23 נאפריל 1941.

¹⁴⁰ הסקם (באנגלית), אוקטובר 1941 (?) אמ"ח, 5-116-538, ארכיון מיסדי חדרה. פקיד מסדר החקלאות, איילן

ב-21 במאי 1944 כתוב יוסף קיירמן למרדכי עליаш בירושלים דו"ח על התנהלות המשפט שהיה מיועד לעורך הדין המטפל בענייני המושבה בלונדון ובאוקטובר נדונ העניין בבית המשפט המחווי בירושלים.¹⁴¹ ב-13 במאי 1946 פסק בית המשפט העליון כי עצם הגשת הערעור למועצה המלך איננה יכולה להשוחות את ביצוע החלטותיו של פקיד הסדר הכספיות. בית המשפט העליון הסתמכ על הכרעתו של לוביק.¹⁴² באוקטובר 1946 נמצא המשפט בדיון במועצה המלך בלונדון¹⁴³. המשפט המשיך להתנהל עד סוף שנת 1947.¹⁴⁴ הדרה ערערה על פסיקתו של בית הדין העליון לפני מועצת המלך בלונדון וכתה בערעור עבר הקמת מדינת ישראל.¹⁴⁵ ביוני 1948 כתוב ד. ברמן לאברהם הרצעפלד כי אדמות א-זעפיאת כוללות 9484 دونמים מהם 3068 دونמים (חול נודד), שייכים לממשלה; 271 دونמים לקרכן הקימית; 1590 دونמים לחברת מייסדי הדרה בע"מ והשאר (4555 دونמים) לאיכרי הדרה. השטח מתאים מאד לפיתוח ומועצת הדרה מעוניינת לשתף פעולה עם המרכז החקלאי בענין זה. הרצעפלד הווסף לבקר במקום.¹⁴⁶

נסיגות תיווך ופישור

morashit hamishpat, nureko nesigot l'psher bain ha'zadim. B'machzit ha'rashaona shel marz 1929, nesho nesigot tioch bain shni ha'zadim. Mochmod madi, urach din shel ha'bdotim, nafash b'chiphah um shatay loi, mapkidi pik".¹⁴⁷ ham dnu gam b'mo'um shenihal nisan rotemon

חיפה, 16.1.42 [תרגום מאנגלית], אמי"ח, תיק 546-5-116, ארכיון מייסדי חדרה.

¹⁴¹ אמי"ח 5-522-116-5 לכתב עז"מ. עליاش, אינפיעאת, מאת ז. קיזלמן, Palestine Post, 21.5.1944, באנטוגרף 1944.

¹⁴² Salem K. Azouri (Edit.), *The Law Reports of Palestine*, vol. 13, 1946 pp. 259-263.

¹⁴³ אמי"ח 2.10.46 לכתב הוועד הלגום לכנסת ישראלי המומלכה המוניציפלית, ז. ברמן, ע. כוכבי.

¹⁴⁴ מסמך 28.12.47 מסמך 15683 תיק 3/21 מיכל 21 אמי"ח.

¹⁴⁵ טענו נאל כובי השלטון המקומי עמי. 64.

¹⁴⁶ אמי"ח 2-311/2-60-60. 7. בדמן לכנוך הח' א. הרצעפלד המרכז החקלאי, תל-אביב, 11.6.48.

¹⁴⁷ דאה על פק"א: יעקב גולדשטיין ונת שבע שטחן, פק"א - ארגונה וஸדוותה, קתדרה, 59, מוס 1. 1991. להלן: גולדשטיין וטהון, פק"א - ארגונה וஸדוותה. שמעון שטחן, בית רוטשילד ואדץ'ישראל, מאגנס, ירושלים (1980) עמ' 243. להלן: שאמה, בית רוטשילד. שבתאי לוי (1876 - 1956) מילא תפקיד חשוב, מהוויה הקלוים, בסיגנות התיווך בין הבדואים לחדרה. עליה לארדן בשנת 1905. היה פקיד ק"א בחיפה ומנהל מחלקת המשפטים והקרונות מטעם ק"א ופיק"א. דاش עידית חיפה בשנים 1940-1951. לקסיקון האישים, עמ' 283.

עם הבדוים. מאי הסביר ללי שם המושבה לא תמהר להגיע להבנה עם הבדוים, הוא יאלץ להמשיך בהליכים. עד עתה הוא התעכב עקב המומ"מ שהיה ומתוך תקווה שבמשך הזמן יגיעו לסייעם. אך מכיוון שאנשי חדרה לא עשו דבר עד היום, הבדוים חדשים במחמוד אל-מאדי ומציגים לקחת עורך דין נוספת. לי העזע שהמומ"מ עורך בחיפה.¹⁴⁸ אכן חדרה הסכימו לשולם למחמוד מאדי 55 ל"י בערכו הסכום שערבי א-נופיעתת התחייבו לשולם לו בתור שכר טרחה לאחר שהענין יסתים לפי רצונם שלaicري חדרה. הבדוים התבקשו לחתום על הנוסח הבא: "אנו הח"מ [החתומים מטה] מבדי נפיעתת שנחרה מעהדרים זהה שאין לנו כל תביעות וכל טענות אלaicri חדרה בקשר עם קדקנות נפיעתת וכי מעולם לא עלה על דעתנו להשוב את הקדקנות הללו בתור קדקנותינו; אנו מעהדרים שאנו וכל שבט נפיעתת גדים על אדמות חדרה, עבדים אצלaicri בתור פועלים ואחדים מאתנו מעבדים מופיע חלקות מדאותיכם הנ מסורת לנו על ידכם בחכירה מוה שעים ושנים".

אנו מעטודים באמת ובתמים על הריב שפרץ בינו לבין אחדים משפטינו המדברים בלי כל זכות בשמו והעושים זאת בלי ספק רק תחת השפעת אנשים נרגנים אשר באו לוודע משטמה ואיבה במטרת הנאה פרטית. אנו אשר חיינו עמלם כשכנים טובים וזה עשרות שנים רזים להמשיך להיות גם להבא קדם.

אנו מסכימים שתשתמשו במקתנו זה לפני מוסדות הממשלה ובתי המשפט ובכל אפשרות שתמעאו לנוחז".¹⁴⁹

ב-6 באפריל 1929¹⁵⁰ חיוה עוז'ד מרדי עלייש את דעתו לגבי פשרה בסכוז. רק עשרה ימים לפני כן נגמר המשא ומתן ביןו לבני בא כוח המושבה עבי בוטקובסקי והוא קיבל על עצמו את ההגנה על המושבה במשפט. לדעתו ממשלה המנדט לא תרפה מהענין כל עוד לא תהיה הצעה שתביא לפיתרון בעיתם של בדו ערב א-נופיעתת. זאת במיוחד לאחר הדוח של ועדת החקירה [כנראה ועדת שא או אחרי מאורעות 1929]. בנוסף לכך, גם מבחינת המושבה: "איני בטוח שראי גם מעדכם,

¹⁴⁸ אמרץ מסמך 259 תק"י 8/62 מיכל 62 ש.ל. [שבתאי לוי] אל עוז'ד חדרה.

¹⁴⁹ אמרץ מסמך 1 תק"י 8/62 מיכל 62 כב' אדר א' [תק"ה] פ"ט (4 במרץ 1929). הבדוים התבקשו לחתום על הנוסח המועדף בעקבית [262] ונוסח בעקבית [262] - מעטש לעיל.

¹⁵⁰ אמרץ מסמך 97 תק"י 3/62 מיכל 62. המוביל לכבוד הד"ר מ. עלייש, עורך דין, ירושלים. בהתאם למומי שהיה בין בicc המושבה עבי בוטקובסקי לבין עלייש בעניין משפט א-נופיעתת אשר הועד שיוכבדו מקבל עלי עותה את ההגנה במשפט א-נופיעתת וכל המסתען ממנו, כמו דמייה וכוי ועל כבodo להופיע בשמו לפני מושדי הממשלה השווים, בתמי המשפט לכל דוגתייהם, לעשות את כל הפעולות הנוגעות לאי-נופיעתת במחלקה הקדרקת והמחלקה לטיזוד עשיי הקדרקנות בירושלים, חיפה וחדרה וכו' עד גמר העניין באופן מוחלט".

עם כל התקיפות בטענה שאין לעربים שום תביעה משפטית נגדם לטענו גם כן שאין להם שום אחזיה מוסדרית בקרקע שהם גרו בה במשך דורות ושהליהם לילכת לכל אשר "ישם הרוח מבלתי שום הענה אחרת של סדור". עליاش העיע שהמושבה תיתן פיצויים לבדים ובתמורה הערבבים יותרו על תביעתם. המושבה תחכיר לעربים שטח לשולש שנים והaicרים ישתדלו לעבד את כל הקרקע ובחרגה להקטין את השטח שבידי הערבים.¹⁵¹ בהמשך לניסיון פשרה זה הגיע עליاش תזקير לממשלה שבו ביאר את פרטי ההסכם עם הערבים ודרש הבטחה מהממשלה שתוותר על התביעה מעידה לבעלות על חלק מהשטה. אולם ההסכם בטל והוא הודיע על כך לממשלה.¹⁵²

בתחילת נובמבר 1930 נפגשו אנשי חדרה עם שלושת עורכי הדין הערבים כדי לדון בפשרה בין הצדדים. דרישות הערבים (2000 דונם על גבול ואדי חוווארת ו-3000 דונם לא"י) נראו להם מוגזמות מאוד. אבקרים בי' סבור שמצבה המשפטית של המושבה חזק מזה של הערבים, אולם עקב המצב הפוליטי, עדיף להגיע לפשרה.¹⁵³

בסוף יוני 1932 העיע מhammad אל מאדי לפיק"א לסיים את הסכום לפני חידוש תהליך בירור הקרקע ב-6 ביולי 1932. אנשי א-נופיעתה רוצחים לסיים את הסכם והם מבקשים שבתאי לוי יתווך בינם לבין אנשי חדרה. פיק"א בקשה לדעתם אנשי חדרה מוכנים להגיע להסכם.¹⁵⁴ ב-4 ביולי 1932 נערכה ישיבה משותפת עם באי כוח ערבי אל-נופיעתה ונציגי המושבה. בפגישה השתתפו א. וילנסקי, א. סמסונוב, לי. שניאורסון, שבתאי לוי בא כוח פיק"א, עורך הדין מhammad אל מאדי, עלי אל עבדאללה, פהים אל אברהים ועוד שניים. מhammad אל-מאדי הסביר לאנשי חדרה כי גם אם ערבי א-נופיעתה יפסידו בתביעה לבעלות, הרי לא ניתן להורידם מהקרקע כי חוק האריסים מגנו עליהם. לכן, הוא אמר: "יש למצווד דרך לשולם ולא להתעקש. אין ברצוננו לעשות מהמשפט שאלה פוליטית כללית, אלא לחתם לו צורה מקומית". המוכתאר, עלי אל עבדאללה, אמר שאניהם רוצחים כסף אלא קרקע מביצעת עטא מערכה.¹⁵⁵

ב- 22 בספטמבר 1932 ביקר אנדריאס סגן מנהל הפיתוח, בחדרה. אנדריאס הביע

¹⁵¹ מ. עליاش, עורך דין, ידשות, 10.4.30, לכבוד ונד המושבה חדירה, מסמך 183, תיק 2/62 מיכל 62 עליאש היה שותפו של מ. קהת. היה להם משדר בחיפה.

¹⁵² אמ"ת, מסמך 96, תיק 62/8/3, מיכל .62.

¹⁵³ אמ"ת פרטיכל 1791 של ישיבת ועדת הקרקע בימי חשוון תרע"א נמי 345 [8 בנובמבר 1930].

¹⁵⁴ אמ"ת, פיק"א, מסמך 77, תיק 62/8/3, מיכל .62.

¹⁵⁵ אמ"ת, מסמך 76, תיק 62/8/3, מיכל 62, פ"ק, ישיבה משותפת עם ב"כ ערבי א-נופיעתה וג"כ המושבה ב-לי. סיון תרע"ב (4 ביולי 1932).

את דאגתו: "בכל פעם שהוא נמצא בחדירה נדמה לי שהאני נמען על הדר געש, אשר עוד מעט יתפרוץ". הוא העיג לאיכרים להתאפשר עם הבדיקות ולתת להם קרקע כדי שיתישבו במקום. על סמך נסיוונו בפרשיות קיסריה וכבארה, ברור לו שאם הערבים יסכימו לעזוב את האזור, הרי שהם יהיו חשובים להסתה. הפשרה עירכה להיות מקובלת גם על דעת אלו המכוננים את הבדיקות - כמובן, מנהיגי התנועה הלאומית הפליטינית. צבי בוטקובסקי טען כי "המושבה חדירה אינה מציעה קרקע לעربים, לא ממשלה ולא משל יהודים אחרים. חדירה יודעת יפה כי העדק ופסק הדין איתיה ובכלל זאת היא רועזה לעוזר לממשלה לעצאת מן העניין ובשביל זה הקענו, והתאמינו להציג, אף' לא"י לממשלה לממשלה ובזה לעוזר לה שהיא תפנו את שאלת העברת עדרי א-נופיעאט למקום אחר". הפשרה היחידה האפשרית לדעתו היא שהממשלה תעביר את ערבי א-נופיעאט מהמקום ואיכרי חדירה מוכנים לחת אלפי לא"י לממשלה לעוזך זה. סמסונג גם טען כי לא יכולה להיות "ברית שלום" בזמנו שלערבי א-נופיעאט יש חואה עם קרמאן שהוא קיבל מחזית מכל שטח שישיגו. הצעתו של אנדרויס נדחתה והדיוו צור להצעה של איכרי חדירה כפי שנוסחה באותה פגישה עם בוטקובסקי. איכרי חדירה הסכימו "לכחות ברית שלום עם העربים ולשוג ליחסים שהי אitem לפני הסכוך" בתנאים הבאים: ממשלה המנדט תחויר לאיכרים את הקרקעות שבוחף הים, המושבה תיתן לממשלה 3000 לא"י והממשלה מתחייבת להעביר את אנשי השבט מהדרך לאדמות שתרכוש עבורים באזורי הכפר בקה, כשבעה קילומטרים מזרחית לחדרה. פיק"א העדיפה שעربוי א-נופיעאט ישארו באזורי המריבה על חשבון הקרקעות שחדרה תקבל ממשלה המנדט במסגרת העיטה הפשרה, כפי שאמור סgal, הנציג של פיק"א: "הפיק"א מביטה בעין יותר טונה שערב" א-נופיעאט ישארו לשבת בתוך גבולות אדמותכם, כאמור, שהאדמה שתתקבל מהממשלה, יהיה חלק שתסכימו עליו שהוא יעבור לדשות העarbim". בוטקובסקי דרש מפיק"א נאמנות גמורה וברורה יותר לדרישות האיכרים מכיוון שגם קרקע יהיה זה תקדים מסוכן שישפייע לרעה על עתיד ההתיישבות היהודית. איכרי חדירה התנגדו להצעת הממשלה להושיב את ערבי א-נופיעאט באזורי חדירה והם מעפים לתמייתה המלאה של פיק"א: "פיק"א לא עדיצה להפריע למゴール את העניין ולהרתק את העarbim מפה. לנו הון ידוע איזה הסכם יש לעarbim עם קרמאן ואיזו תוצאות תהיינה אם העarbim יקבלו אדמה". נראה שאיכרי חדירה תכננו עסקה כזו: הם יסכימו עם א-נופיעאט על

סיום הסכסוך; הממשלה תיתן להם את הקרקעות שבחוף הים; פיק"א תיתן להם את הכספי והם יעבירו אותו לממשלה והממשלה תעביר את הבודדים לבקה.¹⁵⁶

ב-8 בדצמבר 1933 ביקשו איכרי המושבה, באמצעות פיק"א (שיועגה על ידי שבתאי לוי) בחרה (ד"ר ברון, א. סמסונוב ונ. רוטמן) מחברת פיק"א לתוך המושבה לשובם, היו מוכנים לתוכה בסכסוך בין המושבה לשפט ערבי אל-נופיעאת. ל'ורך ה"שלום", היו מוכנים אנשי המושבה לוותר על קרקעם, דבר שלא היו מוכנים לעשות עד לאותו מועד. שני שיקולים הובילו אותם למסקנה זו: חוק האריסים החדש והבטיחו של אנדריוס בשם מחלקת הפיתוח שתמורה הקרקע שייתנו לעربים, יקבלו מהממשלה את החולות שלו שפט הים בחכירה לטוחז הזמן הארוך (99 או 49 שנה). כדי שהדבר יצא לפועל, לאחר שהaicרים יתפזרו עם העربים, יפנו הם אל הממשלה "למראית עין..." בנקשת תוקף בינם לביןם.

כפי שהבהיר להם,¹⁵⁷ חברת פיק"א הסכימה לטפל בתיווך בין שני הצדדים.¹⁵⁸

עצותיו של עלי אש, באפריל 1930 (ראה לעיל), משקפות את רוח התקופה. ב-23 באוגוסט 1929 פרצו מאורעות טרפה^ט, שהייתה להם השפעה קשה ביותר על התפתחות הסכסוך היהודי-ערבי. המהומות החלו בירושלים ולאחר כך התפשטו למש夷 טבח ביישוב היהודי ובצפת, שגרו בשני דורות שכנות לעربים. הטבח בחרבו (60 יהודים נהרגו מתוך 600) הוביל להפסקת קיומה של הקהילה היהודית בחרבו (13 יהודים, 230 יהודים נפצעו. 116 ערבים נהרגו, רובם ע"י הבריטים ומייעוטם ע"י כוח המגן היהודי). כ-1600 ערבים הועמדו למשפט. רק שלושה מהם נתלו והשאר שוחררו. בחרה וסביבתה נשמר השקעה. הפגיעה הקשה ביישוב היהודי הובילה להרחבת כסיסה של התנועה הלאומית הפלשטיינית ולהקצת נספת בעמדותיה. הבריטים שלחו לארץ ועדת חקירה בראשות השופט תומס Shaw. העربים טענו כי היהודים שאפו להשתלט על המקומות החדשניים לאסלאם ונישלו את העerbim מאדמותיהם. ועדת Shaw פרסמה את מסקנותיה במרס 1930. היא הגיעו בין היתר למסקנות הבאות: אמם העarbim הם שהתחילה במאורעות, אך הסיבה האמיתית נעוצה בנסיבות שבין שני העמים עקב עליית היהודים ורכישת קרקעות

¹⁵⁶ אמר"ח 5-116-521 פ"ג, סוד, ביקוד הי אנדדים סגן מנהל הפיתוח בחדלה ביום 22.9.32.

¹⁵⁷ אמר"ח 5-116-504, לכבוד חברת הפק"א חיפה. אמר"ח 5-116-506, לכבוד חברת הפק"א חיפה 12 בדצמבר 33.

¹⁵⁸ אמר"ח 5-116-507, פיק"א לכבוד ועד המושבה חדלה, 19 בדצמבר 33.

בידי היהודים; קנית הקרקעות גרמה לנישול הפלאה הערבי וקיימת סכנה כי יווצר מעמד של ערבים מוחסרי קרקע. הוועדה המליצה להגביל את עליית היהודים ולפקח על קנית הקרקעות. כמו כן קבעה הוועדה כי אין בכתב המנדט שום התching'יבות המחייבת את ממשלה המנדט למסמך את רעיון הקמת הבית הלאומי. במאי 1930 שיגר שר המושבות הבריטי, הלוורד פאספילד, את המומחה לענייני התching'יבות, סר ג'יון הופ-סימפסון, לארץ-ישראל. הופ-סימפסון סייר בארץ במשך חודשים וחמשים והגיע למסקנה שהוא בארץ קרען מספקת לאיכרים ערבים וכי יש להפסיק בימיים אט העליה. ביוני 1930 נשלחה ועדת ביגלאומית לחקרת הזכיות והתביעות של שני הצדדים לכותל המערבי. באוקטובר 1930 התפרסם "הספר הלבן" של פאספילד. "ספר לבן" זה מבטא הסתלקות ברורה של בריטניה מן ההתחייבויות כלפי העיונות ובנויות "הבית הלאומי", כפי שבאו לידי ביטוי בהצהרת בלפור ובכתב המנדט. "הספר הלבן" של פאספילד קבע כי ההתיישבות הציונית גורמת לנישול איכרים ערבים רבים מאדמותיהם וכן יש להפסיק את מכירת הקרקעות ליודים; העליה תהיה לפי יכולת הקיליטה של הארץ, תוך התחשבות במצב העבודה בקרב האוכלוסייה הערבית; הממשלה תdagג לפיתוחה של החקלאות הערבית; יש להקים מועצה מחוקקת שהרכבה ישקף את מבנה האוכלוסייה בארץ. משמעות המלצתה الأخيرة הייתה למעשה הפסקת העליה היהודית, הנעחת הרוב היהודי וביטולו של "הבית הלאומי" היהודי. המלצות אלו לא בוצעו ולמעשה החלה העליה החמישית (1929 - 1939), הגדולה בעליות, שהובילה לביסוסו של "הבית הלאומי" ולחיזוק תבינתו לעצמות מדינית. אולם מבחינות אחרות המרכיב הדדר והחלק בשנות השלישיות העימות עם הערבים הח:right והפך לסכסוך גלוי ומוקזו בין שתי תנומות לאומיות שהיו לו הדמים אזריים ובגלאומיים; הבריטים דיכאו ביד קשה את "המרד היהודי" אך קיבלו את תביעותיהם המדיניות של הערבים והתכחשו כמעט כליל להתחייבויות כלפי היהודים בספר הלבן של מקדונלד, שהתפרסם ב-17 במאי 1939, על סיפה של מלחת העולם השניה.¹⁵⁹

ב-11 באוקטובר 1941 התכנסה במשדי "חברת מייסדי חדרה" אספת מנהלים

¹⁵⁹ דאה בהרבה: אבנדי, טעת הנישול, עמ' 103 - 112. יהושע פותת, *עמימות התנועה הלאומית הערבית הפלשינית 1918 - 1929*, עם עבד, תל-אביב (1976) עמ' 210 - 222. עמיינור אילן, 'המאבק המדעי והלאומי על ארץ-ישראל, 1917 - 1947' בתק. יהושע פותת ויעקב שביט (עורכים), *המנדט והבית הלאומי 1917 - 1947*, כתר/יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1982) עמ' 37 - 54. ברוד קימולינג ויואל שמואל מגדל, *פלסטינים עם בהיינדרותו*, כתר, ירושלים (1999) עמ' 92 - 113.

שבה הוחלט: חברת מייסדי חדרה מסכימה לתוכנית הפשרה עם ערביי א-נופיעאת אשר עובדה ע"י סטיל קניון, הפקיד מסדר הקרןעות. לפי התוכנית, החברה תמסור לבדוים 1000 דונמים מאדמות חדרה בדרום באוזר עטה. בתמורה יוותר ערביי א-נופיעאת על כל התבניות ובכלל זה אריסות, זכות מרעה, חטיבת עזים, מים וכו'.aicri חדרה החתנו את הסכם לתוכנית הפשרה בכך שבתמורה לויתר על חלק מהאדמות ועל הוצאות המשפט נגד השפט (יותר מ-15,000 לירות), הממשלה תמסור לחברת זכיון או חכירה לזמן ארוך על האדמות שהשתלטה עליהם באוזר המריבה לשם פיתוחו של השטח ע"י החברה.¹⁶⁰ מן הצד הערבי, בקשה המועצה המוסלמית העליונה לשים קץ לסכסוך ולמשפט על ידי הסכם בין הצדדים.¹⁶¹ ב-5 ביוני 1941 המליץ פקיד מסדר הקרןעות של חיפה לאיכרי חדרה שיגעו לפשרה וכי עליהם להקצות חלק מהקרןען לעربים כדי להשקייתם את טענותיהם. כל עוד לא הושדרה המחלוקת, אין כל טעם להזכיר כמספרים בפרוצלואה וסימון של הקרןעות. בידו נמצא עותק של הסכם שמסרו לו העربים והם מוכנים לחתום עליון. אם תאבד הzdmenot zo, זההיר פקיד מסדר הקרןעות סטיל קניון, יפגשו היחסים עם העربים, המתישבים יקלעו לקשיים ממושכים ברישום המקראין והמושבה תחתרט על אובדן ההודמנות.¹⁶² אולם גם פשרה זו לא יעצה לפועל וההלים נמשכו. נראה כי הבריטים היו אחראים לכישלון ניסיון פשרה אחר, בשנת 1944, כי לא היו מוכנים לווותר על החולות בחוף הים. מייסדי חדרה ביקשו לפתח את דיניות החול לתירועות ולתעשיה.¹⁶³

¹⁶⁰ חברת מסדי חדרה בעמ', 11.10.41, אמי'ה, 579-5-116-116, אלכין מייסדי חדרה.

¹⁶¹ הסכם (באנגלית), אוקטובר 1941 [?], אמי'ה, 538-5-116, אלכין מייסדי חדרה. פקיד מסדר הקרןעות, אזוח חיפה, 16.1.42 [תרגום מאנגלית], אמי'ה, תיק 546-5-5, אלכין מייסדי חדרה.

¹⁶² אמי'ה, 5-116-510, סטיל קניון,��ען מסדר הקרןעות חיפה אל אגודה מסדי חדרה, 5 ביוני 1942 (אנגלית).

¹⁶³ ד. אנקוריים כי, לבחון המוביל הדאש במשרד פלטינה ירושלים, 2.8.44, תיק 560-5-5-116-5-5 אמי'ה. דאה נם:

ג. אבקרים כי, 21.1.45, אל חבדת מסדי חדרה, תיק 526-5-5 אמי'ה.

מיימון הוצאות המשפט

מיימון הוצאות המשפט הפך לניטל כבד על איכרי חדרה. אמצעי המימון העיקרי היה החלוקות הבלתי-מחלקות. בשנת 1913 חולקו רוכשי אדמות בחדירה ביניהם את הקרקעות מחוץ לא-זונפיעאת (חדרה ודורדרה). בשנים 1921 - 1922 חולקו באופו פנימי גם אדמות א-זונפיעאת, אך חלק קטן מהן נשאר בלתי מוחולק מכיוון שהיו עדין מושפטים קרקעיים, סכוסכי גבולות וכו'. הקרקעות הבלתי מוחולקות נרשמו על שם צבי בוטקובסקי, ש. מאירסון וויסף רוטמן. לאחר שממשלת המנדט לקחה חלק מאדמות המריבה, אי אפשר היה להשאיר את הרישום על שמות שלושת האנשים. הפקיד המסדר את ענייני הקרקעות הסכים לרשום את האדמות האלה על שם פיק"א כנאמנה. המשפט נashed וחלק והוצאות המעתברות כוסו על ידי מכירת קרקעות בלתי מוחולקות שהפיק"א העבירה למטרה זו למושבה. בשנת 1929 הסכימה פיק"א להקציב 3000 ל"א למיימון הוצאות המשפט ובכלל זה פשרה עם הבודדים (ראה לעיל).

בשנת 1936, כאשר לא הייתה אפשרות למכור קרקע, פנו האיכרים לפיק"א. לפיק"א היו כ-1577 דונמים יערות בא-זונפיעאת. בסך הכל לפיק"א היה ענון ב-3665 דונמים-קרוב למחצית השטח. עד אפריל 1936 הגיעו הוצאות המושבה על המשפט ל-3580 ל"א, אולם פיק"א נתנה למושבה רק 500 ל"א עד שנת 1937. הכספי הושג על ידי מכירת חלקות מקרקעות המיסדים שנרשמו על שם הפיק"א כנאמנו.

פיק"א ופיק"א הלו כמספרים רבים לחדרה לצרכים שונים במשך השנים. בשנת 1935 חדרה הפכה למועצה מקומית, היכולת לגבות מיסים. בהתאם לכך, דרשה פיק"א מהדרה לשלם את חובותיה. בשנת 1938 הועמד החוב של חדרה לפיק"א על 3000 ל"א (במקום 6217) אולם חדרה לא יכולה לשלם גם חוב זה, עקב המצב הקשה. בינו-ים הוקמה גם חברת מיסדי חדרה. פיק"א סירכה להעכיר לרשות החברה את הקרקעות שהיו בנאמנותה וביחד עם הוצאות המשפט, מעבה של החברה היה קשה מאוד. ביוני 1939 העיצה האגדוה לדושים על שם פיק"א שטחים באורך הבניין של המושבה, שערכם היה כ-10,000 ל"א, בתמורה לקבלת סיוע מהפיק"א ובמסגרת

זו סכום של 250 לאי' להזאות מיידות.כו ביקשה החברה לשחרר חלק מהאדמות בחדרה הרשומות על שם פיק"א. באוקטובר 1939 התנהל המשפט בחדרה ללא הגנה משפטית לחדרה עקב העדר אמצעים והעדר סיוע כספי מצד פיק"א. ב-26 בדצמבר 1939 פנתה חברת מיסדי חדרה לפיק"א בחיפה והודיעה על חידוש המשפט בינוואר 1940. האגודה ביקשה עורה כספית מהפיק"א והזכירה שהליך גדול מהקרעות שבמסוכסח היו קראקות שנמכרו על ידי פיק"א לאיכרים בחדרה. פיק"א הייתה מוכנה לסייע בהגנה המשפטית על ידי עורך הדין של החברה, אליו הועבר פראגי¹⁶⁴ והפקיד שבתאי לי, אך לא לסייע בכיסוף. בשנת 1942 הושג הסכם לפיו הוועברו הקרעות לאגודה והאגודה נטלה על עצמה לשלם את החובות שהגיעו בגיןם ל-6300 לאי'. ההסכם שהמייסדים יפנו לנשיה פיק"א, הבהירו גיימס דה רוטשילד¹⁶⁵, בבקשתה להקטין את החוב ל-3000 לאי'. ב-10 ביוני 1942 פנתה חברת מיסדי חדרה לגיימס דה רוטשילד בבקשתה להקטין את החוב ל-3000 לאי' ובתמורה העישה לוותר על השתתפות פיק"א בהזאות המשפט הכבדות, שתפחו בגיןם ל-6000 לאי'. לטענתaicri חדרה, פיק"א הרוויחה כ-1000 לאי' מיערות האקליפטים שנמצאו בקרעות שבנאמנותה באוזור המריבה. ועדת הקרעות בחדרה ניסתה להשפיע בדרכים עיקריות על פיק"א כדי לקבל סיוע. במסגרת זו פנו לנציגי החברה בחיפה כדי שישפיעו על המרכז בפריס, למרכז התאחדות האיכרים בא' ולగורמים

¹⁶⁶ נוספים.

¹⁶⁴ אליו פdagי בן למשפה ירושלמית מכובדת. היה עודך דין של הוועדה האדעתשידאלית. במלחמת העולם הראשונה שידת בעבאה התרבות. עבד בשירות פיק"א. גולדשטיין וטהון, פיק"א-ארגון ומתרותיה.

¹⁶⁵ גיימס דה רוטשילד (1952), בנו של אדמונד דה רוטשילד המתנה לשיא פיק"א עם הקמתה בשנת 1924 והוא שבס בלונדון. עד שנת 1934, פעל בעילול של אבויו, שהמשיך לפעול במדרכו החבולה נספיס. לאחר מות אביו, בין השנים 1934 - 1957, הפליג גיימס לפוקה עלילן במעשי החבולה. כיוון בחבר בפרלמנט הבריטי בין השנים 1929 - 1945. גולדשטיין וטהון, פיק"א-ארגון ומתרותיה.

¹⁶⁶ אמריח' חבדת מיסדי חדרה בעי"מ 116-5-5 לכבוד הבדיקה דה רוטשילד ללונדון 10 ליזן 1942. אמריח' 116-5-5 ועדת הקרעות חדרה לכבוד פקיות פיק"א חיפה. אמריח' 116-5-5 חבדת מיסדי חדרה בעי"מ, חדרה, 24 ביני' 1939, לכבוד פקיות פיק"א, חיפה. אמריח' 116-146-5-5 חבדת מיסדי חדרה בעי"מ חדרה 24 ביני' 1939, לכבוד פקיות פיק"א חיפה. אמריח' 132-116-5-5 ועדת הקרעות חדרה לכבוד הבדיקה פיק"א, חיפה 18 בפברואר 1937. אמריח' 116-5-131 פיק"א לכבוד ועדת הקרעות חדרה 24.2.37. אמריח' 133-116-5-5-5 לכבוד דין ז. ברין, 7.2.1937 אמריח' 116-111-5-5 חדרה לוי, חיפה, ועדת הקרעות חדרה. אמריח' 116-5-5-5 126 לכבוד שבתאי לוי, ועדת הקרעות חדרה 28.2.1937. אמריח' 116-111-5-5 ועדת הקרעות חדרה/חברת מיסדי חדרה בעי"מ, לכבוד מד. אריאב, המוביל הכללי של מילוי התאחדות האיכרים בא', תל-אביב. אמריח' 17.10.39. אמריח' 113-116-5-5 הסתדרות החקלאים חדרה לכבוד המוביל הכללי של התאחדות האיכרים, 22.10.39. אמריח' 116-5-5 פיק"א לכבוד חבדת מיסדי חדרה בעי"מ 4.1.40. אמריח' 116-111-5-5 חבדת מיסדי חדרה בעי"מ לכבוד פקיות פיק"א, חיפה, 20.1.40. אמריח' 110-116-5-5 פיק"א לכבוד חבדת מיסדי חדרה 25.1.40. אמריח' 109-116-5-5 חבדת מיסדי חדרה בעי"מ לכבוד פקיות פיק"א 15 פברואר 1940. אמריח' 116-70-5 ועדת הקרעות לכבוד חבדת פיק"א חיפה .27.4.36

שכר הטרחה של עורכי הדין הגיע כבר בראשית המשפט לסכומים ניכרים - נ. אבקריוں כי קיבל עם תחילת עבודתו ב-21.2.29 סכום של 40 ל"א⁶⁷. סוכם אותו כי קיבל סכום של 250 ל"א⁶⁸ עד תום המשפט. 50 ל"א⁶⁹ קיבל ב-5 במאי 29' (מתוך - 250) וכן נקבע כי 100 ל"א⁷⁰ קיבל במהלך עבודתו ו-100 ל"א⁷¹ עם סיוםה. בתמורה עליו ליאנע את המושבה לפני משרד הממשלה ובתי המשפט, לבצע את כל הפעולות הנדרשות ממלחמת הרכוקות ומחלוקת לסידור ענייני הרכוקות בירושלים ובחדירה. עד 29 בדצמבר 1929 קיבל אבקריוں כי 190 ל"א⁷² מהמושבה, מהם 100 ל"א⁷³ נמשכו מהלוואה וחיסכו חדרה.⁷⁴ גודלו של שכר הטרחה לעורכי הדין היוקרתיים ניתנו להמחשה על ידי השוואה למשכורות חודשיות. בראשית שנת השלושים נחשבה העבודה בענף הבניין כנושאת ההכנסה הטובה ביותר ועובד בניין השתכר כ-25 ל"א⁷⁵ לחודש. טפונאית בפיק"א השתכרה 8 ל"א⁷⁶ לחודש. מומחה בפיק"א, שהמשכורות בה נחשבו טובות במיוחד, השתכר 32 ל"א⁷⁷ ופקדים גבוהים בפיק"א (כגון ראש המשרד בחיפה) הגיעו ל-70 ל"א⁷⁸ לחודש.⁷⁹

אבקריוں כי

בזמן שניתו פסק הדין הראשון, ביולי 1930, פעלו 3 עורכי דין בכיריהם, מנוסים ויקרנים בשם המושבה: אבקריוں, עליаш וקייזרמן. בכירותו של ד"ר מרדי עליاش באה לידי ביטוי בעובדה שהשתתף בתפקיד מרכז בייעוץ העמدة היהודית ב"ועדת הכותל".⁸⁰

⁶⁷ אמ"ח 127-12-62-62/8/2 דאס הוועד לכבוד הא' נ. אבקריוں כי, 12.5.29. אמ"ח 128-12-62-62/8/2 חשבון הכספיים שניתו לה' [אdon] אבקריוں כי ע"ח עמי איפישט, 29.12.29.

⁶⁸ גולדשטיין וטהן, פיק"א - ארגנה ומטודיה.

⁶⁹ ועדת שאא, שקרה את הגדים למליצה על הקמת ועדת חקירה שתמוך שי' העדדים בדף הבעלות על הכותל המערבי. ממשלה המנדט העבילה את העשי לטיפולו של חבר הלאומנים והוא הקים אתת הוועדה שנודעה לימים בשם "ועדת הכותל". הוועדה הוגעה לאוז' ב-19' בימי 1930 וניהלה ישיבות דעופות, פעמיים בשבוע, בירושלים, עד 9 ביולי. ואיש הופיע בפניה, ממה 21 יהודים, 30 מוסלמים ובריטי אחד. ד"ר מודכי לייאש דיכו את פעולות הוועדה של העד היהודי וחקר שתי שערות את העדמים. ביז' חברי הוועדה העדביה נמנעו עוני עבר אל-האד' וגמאל חיסי. עליاش כתב לוועד המושבה חדשה ביז' בימי 1930 כי אם ימשכו דענו "ועדת הכותל" בкусב מוהי, ייבעד ממנו לבוא לחדרה כדי לטפל בענייני משפט דמידה או אינפינעת. אמ"ח 174-8/2-174. למ. עליاش היו משדים בחיפה ובירושלים וועיגות בלונדון.

עמדות הצדדים השונים בסכסוך

עמדות הצדדים והצד הערבי

במהלך המשפט, העלו הבודדים, באי כוחם והצד הערבי, את הטיעונים הבאים: הבודדים הם ילידי הקרקע ובעלי החוקים, שנשלו על ידי שכנים בתחוכם ובעורמה: סלים חורי המנוח מכיר את הקרקע של דרכה מבלי למכור למתיישבים את השטחים של ערב אל-נופיעאת, שכנו לעיתים ברأت (מקום שומם) אל-נופיעאת גם מוקע (מקום) אל-נופיעאת. השטח שבידי ערב אל-נופיעאת כלל את המרחב שבין הביצות (עתא, ברכבתאס וספרד) ועד הים. שטח מגיעה ל-30,000 דונמים [למעשה כ-10,000 דונמים] - שלישי מתאים לעיבוד (ומעובד על ידם), שלישי למרעה ושליש דיונות חול. אדמות ערב אל-נופיעאת מעולם לא היו בתחום הגבולות של מושבת דרכה. המושבה הכינה תוכנית של האדמות אשר הרחיבה את גבולותיה של דרכה עד הים וחילקה את השטח בין האיכרים כדי להשתלט עליו ולנשל את הבודדים. במקומות 3 בתים קברים בהם קברים כ-1000 מאבות השבט. 24 מערות קיימות במקום משמשות כמחסנים בשבייל מספוא לבהמות. מיימי קדם שבט ערב אל-נופיעאת, המונה בשנת 1929 כמעט 1,000 איש [כל הנראה כ-400¹⁷⁰ ו-629¹⁷⁰ בשנת 1937] כפי שזיוין לעיל, התגוררו בשטחים אלה. בתוציר מה-7 במרץ 1929, עם הגשת התביעה לבועלות על השטח, כתב עורך הדין מחמוד מאדי באנגלית אל המשרד לרישום הקרקע ב חיפה:

“From time immemorial the Arab Nufayaat, now almost one thousand in number, have been residing on and the sole holders of these lands as cultivators and animal holders, relying for their livelihood and that of their animals on the said three varieties thereof, woodland, for fuel, pasturing grounds for the animals and cultivated lands for products, as well as on the various water supplies therein found by them held and used”.

¹⁷⁰ לפי הספירה הרשומית משנת 1922 מנתו בהם 75 גברים ו-161 נשים, בלבד 336 נפש. בשנים 1944-1945 הגיעו מספרם ל-820 נפש. וליד אל-ח'אלדי (בערבית), כי לא תנשה (כדי שלא ישכח: הכהרים הפלשתינים שנקבשו ונעקרו על ידי ישראל בשנת 1948), המכון ללימודים פלשתיניים, עמ' 116. בהשנה לשאלתו של הארי לוק, מזכיר ממשלה המנדט, השיב בוטקובסקי שבקום 30-40 משפחות. אחדות מohn נמעאו במקומות מוה שעשרות שנים, אבל הרוב באו מואדי חואדי, מפוקה, מתודמן ומעמק הירדן. אמריך פרטיכל מסגד 113 תק 1/8/62. בשנת 1937 מנתה השבט 629 נפשות. דוחמת נסחות אינטראקט הטענשות את זכייתיהם באינטראקט במושבה, ארכון אישי מיסדי חדרה, תיק 116-622, מיל' 1.

"מיי קדם, שבט ערבי א-נופיעאת, המונה כעט [1929] כאלף נפשות בקירוב, התגורר והיה הבעלים היחיד של האדמות האלה, כמעבדים וככבעלי בתיונות, בהשענו למחייתו ולכלכלה הבתיונות על החודש, ככלך [עזים להסקה], על אדמות המדרעה לבתיונות ועל הקרקעות המעובדות לחקלאות ובאותה מידה על מקורות המים השונים שנמצאו על ידם ונעשה בהם שימוש".¹⁷¹

תיאורו של עורך הדין יוצר דימוי של מערכת חיים שלמה, על כל היבטיה, שבה השבט השתמש במשאבים הטבעיים וחיו חיים שלווים על אדמותו ללא כל הפרעה והתערבות.

מחמוד אל-מאדי מוסיף וטוען כי קיים כפר שנקרו אكريת א-נופיעאת וזאת לפי הקובלות של תלמידי המיסים, ששולמו במשך למעלה מ-60 שנה. בכך הוא שאמות ערבי נופיעאת אינן רשות אולם כך הדבר עם שבטים בדווים רבים, במיוחד מיחיד האחים באוהלים בארץ-ישראל ובאזורות השכנות. הדורות הקודמים חששו מרישום הקרקעות, מפני שהם חשבו שהדבר יגרור שירות צבאי. טענות הבדואים מתבססות על בעלות ושימוש בקרקעות מיימי קדם. אנשי חדרה אינם יכולים לטעון טענות כלה מכיוון שאינם הבעלים הרשומים או בעלי הקרקעות בפועל.

יעול וחמס על ידי איכרי חדרה, העשירים והמאורגנים יותר: אושרם האידיאלי של בני השבט הופסק עקב המדע החקלאי המודרני שמצוין כי דווקא הקרקעות אלה הן המתאימות ביותר לתפאים ולכך אנשי חדרה בקשו להשתלט על האדמות כדי לטעת פרדסים. הקמת היישוב היהודי ("קדימה") הייתה ניסיון השתלטות של איכרי חדרה על אדמות הבדואים. הניעול היהודי כלל את עקרתת ה"סריס" (השחמים ששימשו למראעה) על סמך רישיונות ממחצקת הייעור, נטיעת חורשות אקליפטוס ועוד. היהודים החליטו לתפוס את האדמות האלה בכוח, וכך שתלו אקליפטוסים וחרשו בכמה מקומות עד שפגעו באוהלים של הבדואים.

השליטון הבריטי תומך ביהודים: השוטרים היהודיים במשטרת חדרה מגבים את התקפות של היהודים ומאפשרים להם לחרוש, לעקור את הקוצים ולהעמיד סימני גבול בכל מקום שהוא רצוי להם. בתם המשפט והמערכת המנדטורית בכלל

¹⁷¹ אמרץ מסמך 272 תיק 1/62 מיל' 29.3.7, ע"ז מחמוד מאדי אל דושם המקודען בחיפה (באנגלית). ראה גם אמרץ מסמך 357 תיק 8/62 מיל' 62 יוסף קידמן, לכבוד ועד המושבה חדלה, עז נפיעת. בהתאם להבנתה לבא כוח המושבה יעקב סמסונוב שביקד במשפטו אחות מסדר כתוב את תמצית התוכlid הדאשוו שהגיש העז' מחמוד מאדי למושל המחאה. ניתנה לו האפשרות לקדוא את התוכlid באישור המושל. נדאה שמדובר במקרה נסף.

معدיפה את היהודים באופן ברור ופוגעת בערכיהם.

הבדואים הם הצד החלש ולכון מותר להם להתנגד בכוח לפגיעה בזכויותיהם: אין לבדוים כספים כדי לנחל משפטים ממושכים. מפסיק דין אחרים שניתנו באותו תקופה עליה כי מי שהחיגו את גבולו רשאי להתנגד ואפילו להשתמש בכוח במידה קטנה.

הבסיס החקרי לבעלות האיכרים על הקרקע אינו תקף: אין לקבל את התוכנית (ספריה האחואה) של היהודים כי בזמנו שנעשה הרישום העיקרי (בימי התורכים) לא נמצא היהודים בתוכעים את האדמה (מת'ישבי חדרה) בארץ ישראל. ניתן לראות לפי הzmochiah (עצי חרוב, קוצים ושיחים) שהאדמה הושארה כך לצורך מרעה שממנו מתקיימים הערכבים.¹⁷²

בפרקואר 29¹ התחלת העיתונות הערבית לעסוק בפרשה. ב"סאות אל שעב" היועץ לאור בבית לחם, נכתב במאמר ראשי בשם: "מרד חדרה" כי היהודים בחדרה התנפלו על שכניהם הערבים ואף "חשבו לשחות את הערבים" כדי להשתלט על אדמותם. הערבים טוענים שהוא רוכשם מימי קדם. עיתונאים מעיתון זה נפגשו עם דיבע אל-בוסתאני והוא אישר את השמועות האלה. העיתון הוסיף כי יש ליהודים זכות لكنנות אדמות לפי החוק, אולם אין לקבל "גולת האדמה בכוח הזורע". "הכרמל"

התחל לפרסם מידע על הפרשה ובכלל זה את התזכיר של עורך הדין אלמאדי.¹⁷³

עמדות איכרי חדרה והצד היהודי

לדעת איכרי חדרה הם הבעלים החוקיים והם יעדו במקום, בעמלם ובקורכנם, את התנאים שאפשרו לבדוים להתקיים במקום: כאשר התישבו האיכרים, לאחר שרכשו חוק את הקרקע מסלים חורי, מעאו במקום כמה משפחות של בדוים, ערומים ויחפים וסובלים ממחלות שונות. האיכרים יבשו את הביצות ונטעו את הערים; רבים מהם חלו ומתו אך הם לא עכו את המקום למורת הקורבנות הרבים בנפש. נדמה היה שם יגורו בחוף הים יינצלו מן הקדחת ולכון בנו את היישוב "קדימה" וישבו

¹⁷² אמר' מהמ' 348, תיק 8/62, מיל' 62.

¹⁷³ העיתונות הערבית על מאורעות אינפיעאט, דואר היום, 25.2.29, אמר' 1/4/12 מיל' 12.

בו שלוש שנים. כאשר ראו הבדוים והפלחים כי מזב המקום משתפר, התחלו לחתור לאיכרי המושבה ולעבד במשקיהם. בין האיכרים לפלאחים ולבדוים נוצרו יחסי ידידות. חלקם מגדמת המריבה לא עובדו והואו מרעה משתי סיבות: באזרה המריבה נתנו אקליפטוסים ושקדים אך השקדים לא הצליחו; למושבה עדן גדול ונוחים שטחים למרעה.

aicri' חדרה מעבדים את כל אדמתה למעט חלק קטן שהושאר למרעה (כאמור לעיל) וחלק קטן שהוחכר לבדוים. הבדוים חיים אך ורק מעבודתם במושבה.¹⁷⁴

הטענה לפיה הבדוים נמנעו מרישום בטאבו מחשש שהتورכים יגיסו אותם לעבא, אף היא מגוחכת מכיוון שהשייח' חסן סעיד ועלי' عبدالלה רכשו קרקעות באדמת הכהר צירקס בידי הטורכים ורשמו את בעלותם בטאבו כחת וכדין.¹⁷⁵

הבדוים חיכים ליהודים את פרנסתם והיחסים היו טובים בעבר. הגורמים למשבר הם המיסיתים וגilio' החולשה של הבריטים. לשאלתו של הארי לוק, בשיחה בראשית 1929, האם נכוון כי היחסים בין האיכרים ובין הבדוים היו טובים מאוד עד לאחרונה, השיב בוטקובסקי בחוב. פרנסתם של אנשי השבט תלויה לחלווטן באנשי חדרה וגם לאחר שפרץ המשבר, והם פוטרו מעבודתם, המשיכו הפעלים שלו לבוא אליו ולבקש כסף ללחם. המיסיתים מבחו'ז וגilio' החולשה של הבריטים הם הגורמים לקלוקול היחסים.¹⁷⁶

החוק והסדר התקיינו קבועים כי הבעלות המלאה וכל הזכיות הם בידיaicri' חדרה: התיעוד שבידיaicri' חדרה כלל את הקושאנים המקוריים מימי הטורכים, קושאנים חדשים מימי הבריטים, שטרוי חכירה של ערבי נפיעתה מאושרים ע"י בית המשפט הטורקי מלפני המלחמה וכן שטרוי חכירה מן השנים 1921 - 1929. ב-4 ביוני 1929 תיאר עצי בוטקובסקי את מזב התיעוד המבוסס את עמדת המושבה. ספר האחוות מסתמך על קושאנים הנמצאים בידי המושבה. כל החלקים נרשמו כדין על שם האיכרים והמוסלמים המקוריים של המכירות נמצאים בידי האיכרים. הגבולות אושרו על ידי השכנים ובשנת 1892 הוכנה מפה של קרקעות חדרה על ידי המהנדס

¹⁷⁴ תכך, מסמך 372 תיק 8/62 מיכל 62 (כנדאה משנת 1929 - לפי התפקיד: מנגה למסתך של מחמוד מאדי מה-29.3.29). דאה גט דואר היום, מיכל ועד חדרה בגען אינפ'יאת, 14.2.29, אמ"ח, תיק 12/4/1 מיכל 12. עיקרי התקני שהונש על ידי העי"ד יוסוף קליידמן בחיפה למושל מתחם העפוז בחיפה. עד אז - חלק דאסון של התפקיד.

¹⁷⁵ ב-15 בפברואר 1929 התפרסם החלק השלישי: דואר היום, מיכל ועד חדרה בגען אינפ'יאת, 15.2.29, אמ"ח, תיק 12/4/1 מיכל 12.

¹⁷⁶ אמ"ח מסמך 309-333 תיק 1/8/62 מיכל 62. פטיכל של ישיבת הוועדה המועמדות שנכחדה ע"י ועד המושבה ועדת הקרקעות לשם מעין איפויעת שהייתה ביום אי זי אדר אי מרפ"ט [17 בפברואר 1929].

ארנסט פויגט. אחר כך נעשתה החלוקה (mprao) באופן ידידותי. כל בעלי הקרקעות הגדולים הסכימו לחלוקה. אכן חדרה קיבלו גם קושאים חדשים בלבד ככל קשי. סר ארנסט דואסון אף המליץ לשר המושבות שיקבלו את ספרי האחוזה והדבר מעיד על חשיבותם.¹⁷⁷

היהודים התרעמו על כך שהם נאלצים להוכיח את בעלותם וכי מערכת המשפט מזבירה אותם במישור אחד עם הבדויים בזמן שבידיהם תיעוד רציף ואילו בידי הבדויים אין אף הוכחה מועקה, אף פיסת תיעוד, להוכיח טענותיהם.

איכרי חדרה הם "המשמר הקדמוני" של ההתיישבות היהודית בארץ, כי תביעת הבדויים עלולה ליזור תקדים מסוון: ב-16 במרץ 1929 בישיבה של נציגי המוסדות הלאומיים בירושלים, טענו צבי בוטקובסקי וסמסונוב כי מדובר בסכנה לקיום היישוב כולם, מכיוון שמדובר בתקדים העשו לערער את כל התשתיות החוקית לבועלות היהודית על קרקעות מראשית ההתיישבות החדשה. הרי כל הקרקעות נקבעו באמצעות קושאים הנחוצים לפרשניות שונות. لكن המפתח הוא בידי הבריטים ויש ללחוץ עליהם כדי שיחזקו את עמדתו של היישוב היהודי מבחן החוק: "באין כוח המושבה העידו את הנוכחים על הסכנה שישנה בתקדים של מקרה "אנפיעאט" ועל כל אחד מהמוסדות הנוכחיים להתענין שהממשלה תנסה את הכיוון שלאחרת ישנה סכנה גדולה להшиб במרקם כאלה כי כל הקושאים בארץ הם בעוראה כואת שאפשר לעשות עליהם פירושים ואם עמדת הממשלה לא תהיה ברורה לגבי הרCorsה היהוד" יש לפחות ממאורענות רבים כמו אלה".¹⁷⁸

אברהם (גרנובסקי) גראנט,¹⁷⁹ מנכ"ל הקון הקימית לישראל, נתח את תמורה המוצב על פי עמדת הצד היהודי בاميון שנות השלושים. עד שנת 1929, היהודים לא סבלו מאיביטחון לגבי רכושם הקרקעי. מכאן ניתן להסיק, שהאלימות לא נבעה מביעות ממשיות אלא מהתסה. מן המאורעות של 1929 נוצר חוסר ביטחון לגבי קרקען שאים מיושבות או מעובדות. הערכיהם השכנים או הזרים חרשו ורעו ופעלו

¹⁷⁷ ישיבת ועד הכפר עמי 12 כה א'יך תפ"ט [4 ביני' 1929]. אמי'ת.

¹⁷⁸ אמי'ת מס' 312 תק"י 1/8/62 מיכל 62 פרטיכל של ישיבת הוועדה המזומצמת שנכחלה עיי' ועד המושבה וועדת הקרקעות לשם עניין אנטישטטי הייתה ביאם א' ז' אדר א' תפ"ט [17 בפברואר 1929]. קובץ דפים בכתב יד הכלול עדכונים בזאת ובכלל זה מה-16 במרץ 1929.

¹⁷⁹ אברהם גראנט (1890 - 1962) בעל תואר דוקטור למשפטים וככללה, נתמנה בשנת 1919 למזכיר הקון הקימית לישראל ועליה לארץ בשנת 1922. בשנת 1934 התמנה למנכ"ל הקון, ב-1945 לייד הדיקטטורין וב-1960 לחשאי. מגנה עם החותמים על הכרזות העמאות והיה ממייסדי המפלגה הפלוגנדסית. עמוס כרמל, *הគול פוליטי*, דבר (2001) עמ' 230. להלן: כרמל, *הគול פוליטי*.

גם באלים. מדובר היה בקרקעות שנרכשו כחוק ונרשמו לפני שנים רבות. הבריטים, במקומות להגנו על הרכוש שהוחזק כחוק, התייחסה לתוכפניהם בהבנה וכך נוצר מצב של חוסר ביטחון. היהודים דחו מכל וכל את עמדותיהן של ועדת שאו והודיעו של סר ג'ון הופ סימפסון, לפיהם ההתישבות היהודית ורכישת הקרקע לערכיה הם שניישלו את הפלחים הערביים וגרמו להיווצרות מעמד של ערבים מוחסרי קרקע. אולם בקרב האוכלוסייה הערבית חיזקו ועדות אלו את התהוושה שרווחה בקרב הערבים מואוגוסט 1929 כי עליהם לתפוס את האדמות שהיהודים כביכול גוזלו מידייהם. הבריטים החמירו את החוק להגנה על אריסים. החוקקבע כי גם פעולות כגון השקית העאו או ליקוט עצים מקנות זכויות של אריסים. הבריטים העדיפו, כך לטענת היהודים, להימנע מפעולה נגד הערבים ולהגנו על זכויות השימוש. בעל הרכוש נתבע להוכיח כי אין בסיס לטענותיו של מי שהציג את גבולו. המצב הגיע לידי כך שככל קרקע לא מושבת הפכה לרכוש שאינו בטוח. המשפטים משנת 1929 התרבו במידה שלא הייתה מעולם. הסכנה לקרקעות, האלים והמשפטים - החמירו והלכו בשנות השלושים. להלן:

"הדברים הגיעו לידי כך, שככל קרקע בלתי מיושבת או בלתי מעובדת הפכה להיות רכוש בלתי בטוח, אפילו אם נמצא ברשות היהודים והשלושים או ארבעים שנה. אף פעם לא עמדו העניינים החינניים של היהודים בארץ ישראל **בפני סכנה חמורה כל כך, אף פעם לא נתרבו המשפטים בעניין קרקע במידה זואת, כמו משנת 1929 ואילך.**

ماו לא חל כל שינוי לטובה, אלא להיפך: המצב החמיר והלך... אין כאן התקפות שלaicrim שהגיעו לידי יאוש, כמו בעת פרוץ מאורעות אגדרים בכמה ארצות, ולא מדובר כאן על מעשים מקרים, כי אם על פעולות מאורגןות, שפטיעות בעדרת הארץ. וכל זה לא יתואר, אלמלא נועדה האוירה הדרודשה, שהערביים היו בטוחים, כי דשות ניתנה להם להפיק את זمامם ללא הפרעה מעוד השלטונות".¹⁸⁰

לא מדובר בפעולות שלaicrim, אלא בפעולות מאורגנות שלא היו יוצאות לפועל אם הבריטים היו מתייחסים בתקיפות הראوية. בדרך זו נגרם נזק להפתחות הכלכלית בארץ בכלל. כל הקרקע שנעודו לאפשר את התפתחותו של היישוב היהודי, ובכלל זה הקרקע שנרכשו על ידי פיק"א וkek"ל, נזעקות בסכנה חמורה. כדי לייצור "מראה עין" שהשתח מעובד, נאלצה הקהילה הקיימת להקים סכומים

¹⁸⁰ גונסקי, מדיניות קרקעית עמ' 186. בஸנתה המאמד "ר'ירבה [עתודה] קרקעית ועמדת הממשל", שם, עמ' 191 - 181

הולכים וגדים נקבעות עזים בגבולות השטחים, בחריש ובורעה. הגורמים לפעולות הבדויים והערביים: הסטה, ציפיות לפיצויים כגון אלו שקיבלו הבדויים בואדי חוארת ועמדת הבריטים. בראשית הסכם טען עמי בוטקובסקי כי פועלתם נובעת מההסתה של ודי עי בוסתני וכי שני גורמים נוספים השפיעו: אלפי לירות שקיבלו הבדויים בואדי חוארת [עמך חפר] מהכשרה היישוב כפיצויים; עמדתה של ממשלה המנדט המעודדת את באי הכוח של הבדואים להעיב דרישות מוגזמות.¹⁸¹

הבריטים נכנעים לערבים וمعدיפים לדאוג לאינטראסים שלהם ולבדויים: בתחילת המשפט (ראשית 1929) טענו האיכרים כי החולשה ומורך הלב שמגלים הבריטים כלפי הבדואים מעודדים אותם להמשיך במעשי האלימות. כאשר הורה קולויל, מושל מחוז העפון, ב-6 באפריל 1929, "להקפיא" את המצב בשטח ולהתיר ליהודיים ולערבים לעבוד רק את החלקות שכבר עיבדו בעבר באזור הנטו במחולקת, עד שתוטסדר סופית שאלת הבעלות, הגיב ועד חדרה בזעם רב.¹⁸² הטענה לפיה שטחים גדולים אינם מעובדים על ידי איכרי חדרה אינה נכון; הם זעמו על כך שמנועים מהם לעבוד את כל השטח שבבעלותם החוקית ובאותה עת מאפשרים לערבים לעבוד את השטח שהכרו מאיכרי חדרה. רק הם שילמו מיסים על האדמה; הממשלה מאימנת על איכרי חדרה ואני עשו דבר נגד שבט ערבי אינופיעאט, כדי למנוע מהם להמשיך לעקור ולכבות עצי פרי. בחריפות רבה הם כינו את יחס הממשלה - "התנקשות בעבויותנו על אדמת אינופיעאט". הממשלה שואפת, כך טענו, לשבץ אותם במשפטים ממושכים הדורשים הוצאות כספיות רבות, בזמנו שזכויותיהם ברורות ומשמעותם במסמכים, כשהערבים אין כל בסיס לטענותיהם.¹⁸³

חוסר אמון במערכת המשפט הבריטית

חוסר האמון במערכת המנדטורית הבריטית נבע, בין היתר, מהעובדת שהערבים היו חלק נכבד ממנה. "הבית הלאומי" שאף ופועל ככל הניתן כאוטונומיה נפרדת

¹⁸¹ אמר'ץ מס' 309 - 312 תק' 1/8/62 מיל' 62 פטיכל של ישיבת הוועדה הממעממת שנבחנה ע"י ועד המושבה ועדת הקורקנות לשם עיין אינופיעאט שהייתה ביום או זי אדר א' תרפ"ט [17 בפברואר 1929].

¹⁸² אמר'ץ מס' 285 תק' 1/8/62 מיל' 62 6.4.29.

¹⁸³ אמר'ץ מס' 293 תק' 1/8/62 מיל' 62 לנבוד מושל העפון, חיפה.

ומתוך מאמץ לכון מוסדות נפרדים בכל התחומיים. הקונפליקט בין הניסיון הבריטי לכון מוסדות משותפים לשני הצדדים לבין צמיחתו של שתי תנועות לאומיות וכיון מוסדות אוטונומיים בא לידי ביטוי במיוחד כאשר על הפרק עניין הקשור במישרין להגשמה של הציונות. בתחילת 1929, כאשר העז נורמן בנטויז' לפנות לבית משפט השלום כדי לבקש גם הכרה בחזקה על הקרקע, השיב לו בוטקובסקי בשאלת: "אם נכון שאללה חשובה צואת, עשרה אלפיים דונמים, יומה השקעות של שעשרות אלפי לירות בנטיעות לעובדה, ארבעים שנה מזמן וכי למסור לשיקול דעתו של שופט ערבי אחד?".¹⁸⁴

בעתוניות בארץ התפתח פולמוס עז בשאלת הסכוז. בפברואר 1929, בראשית הסכוז, התרסמו שלושה מאמרים חשובים: צבי בוטקובסקי ביטא ועיצב את עמדת האיכרים בחרה; זאב ז'בוטינסקי ביטא את עמדת הימין ו.lopben את עמדת מחנה הפעלים.

במאמרו "לא נתן!", שהתרפסם ב"הארץ" ב-14 בפברואר 1929, עם ראשית הסכוז, ריכז צבי בוטקובסקי, מראשי הדוברים של איכרי חרדה במשך כל השנים, את הטיעונים העיקריים: הקרקע נקנתה בכף מלא, הבעלות עליה נרשמה כחוק בידי התורכים ואחר כך הוסדרה והוכרה על ידי השלטון הבריטי; מזה 38 שנה האדמה בבעלותם של איכרי חרדה והם יעמדו אותה, זרעו ונטעו עליה יערות ופרדסים ויבשו את הביצות; מאות מהמתיישבים נתנו את נפשם על האדמה והגנו עליה "מלל אויב ועדה, שודד וגועל, גב ורועה". זכותם של איכרי חרדה, אם כך, היא ושלשות: זכות הקניון על פי החוק; זכות החזקה על פי העמל שהושקע במקום; זכות הנובעת מקרובם הדמים - הם במאבק נגד הקדחת והביזות והן בהגנה על המקום נגד העربים מהקמת המושבה ואילך.

לפיכך, איכרי חרדה לא ישמעו לעצות של פקידי הממשלה - "מאדמתנו של אחד לא נתן!" ולא יירתעו מכל הסטה ואלימות - "בני חרדה אינם ילדים [ולבד] אל מות". בהשתמשו בכינוי הבוא כלפי היהודים, השתמש בוטקובסקי במטבע הלשון שהייתה מקובלת על ידי ראשוןי "השומר", שרצו להוכיח כי היהודים אינם חדי אישים וחסרי

¹⁸⁴ אמריך אמריך מס' 309 - 312 ת"ק 1/8/62 מיל' 62 פטיכל של ישיבת הוועדה המעומדת לנכחוה ע"י ועד המושבה וועדת הקרקעות לשם עיין אונפייאט שהיתה ביום אי' אדר תרפ"ט [7 בפברואר 1929].

אונים - כפי שכינו אותם הערבים. הניטרליות לכאהורה של הבריטים מסיעת לתוקפנות הערבית. הבריטים אינם שומרים על הסדר ואני פועלים לשמירה על הביטחון. הבודדים הם קורבו של המסייעים. מכיוון שהבריטים אינם מגיבים כנדרש מהם, מרגנישים הבודדים את החולשה ובתחילת מנעו את החריש, אחר כך שברו את הגדרות, עקרו עזים, מנעו נטיעה ובסופו של דבר תקפו ופצעו את העובדים והנווטים. המשטרה אינה עושה דבר ובהתגרות נפצעו גם שוטרים.
 "אין לממשלה שום רשות לנשל אותנו מאדמתנו, כי שלנו היא האדמה, בקושאון, בחקם,
 בכסף, בחקמה, בעבודה, בקרבותן. ולא נתנו!¹⁸⁵

זאב ז'בוטינסקי טען במאמר שהתפרסם ב-"דואר היום", ב-15 בפברואר 1929, כי בכל ארץ תרבותית, אם יקום השכן ויפעל באלימות - יפעל השלטון נגדו, גם אם הוא צודק בטענה כי גוזלו ממנו את אדמתו. אולם בארץ-ישראל, המדינה שבריטניה, המעצומה הקולוניאלית והתרבותית, מופקדת עליה, לא כך הם פni הדברים. בריטניה מתפארת כי בדומה לאמפריה הרומית, היא משליטה את תרבותה ומובילת לשלים ולשגשג - ה"פאקס בריטנייה".¹⁸⁶ אולם בארץ-ישראל, אם יסיג שכן את הגבול - חוכה על בעל הבית לפנות לבית המשפט. הגורם העיקרי לנצח נסבל זה היא לדעתו של ז'בוטינסקי חולשתו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל. חולשה זו אינה מתחבאת רק ביחס של הפקידות האנגלית אל היהודים והציונות אלא קודם כל בשיטה. דרישה רפורמה מקיפה של כל החוקים ("ירושת הפראות העות'מאנית") המהווה מעזר לkadma ולשלום בית. מה שקרה לאיידי חדרה יכול לפתח את "עמי הקהיל העברי בעולם כולו; וגם את עמי הקהיל הבריטי". רבים טענו, ציוניים ובריטים, כי אין צורך לדאוג לפוליטיקה וכי דרך ההתקדמות של הציונות היא לרכוש קרונות ולהתיישב. מתרברר שפני הדברים הם שונים וכי לא די בכך: "למה יבוא הנה אדם וישקיע כספו ויקנה קניינו ויקבל קושנים וישכיר פועלנים ויביא מחרשות מחוץ לארץ, אם רשאי לו לכל רועה עזים וככשימים להתפרץ ולהפריע? ועוד שאלה אחרת: מי הוא, סוף סוף, הכוח העומד מאחוריו רועי העזים הללו?". האחראים האכימיים לכל המהומה

¹⁸⁵ עבי בזוקובסקי, לא נתנו! (לרגל המאודעות על אדמת אינפיאט בחדלה) 14.2.29, הארץ, אמ"ח, תיק 1/12/4/12.

¹⁸⁶ על משקל הי"פאקס דומאנה, השלים של דומא"ה הדעת.

מסתתרים מאחורי "עורך דין או עותנאי או אפנדיה" המציג להוראותיהם.¹⁸⁷ מנגד, טענו זו לפבן במאמר שהתפרסם ב-22 בפברואר 29¹⁸⁸, כי הסכוסד על האדמות מוכיח את טענתה של תנועת הפעלים מאו הקמתה כרבע מהה קודם לכון בדבר העורך בכיבוש העבודה במושבות. אולם איננה נרכשת בכיסף או בחואה אלא רק בעבודה. אנשי המושבות לא רואו את הסכונה עקב השנאה לפועל העברי והאגואים הכלכללי. יתכן שגם הסתה מבוזח החריפה את המ丑ב, אך גם בלבודיה, סביר שהבדווים יתבשו בעלות על שטח שהם מעובדים בפועל מזה שני דורות. אפילו החוק הטורקי טענו שם שמחזיק בקרקע ואינו מעביד אותה ממש שלוש שנים, זכותו עליה פוקעת. מבין שלושת הדרכים לכיבוש קרקע - בכוח, בכיסף ובעבודה - הכיבוש בכיסף הוא החלש ביותר. הכיבוש בעבודה הוא חזק ביותר. במאות השנים האחרונות הוא עברה האדמה מיד מי שהחזיק בה בכיבוש, בירושה ובכיסף - לידי מי שמעביד אותה. אם היו איכרי חדרה או הפעלים העברים עובדים על הקרקע, לא הייתה כן שום שאלה מבחינת ממשלה המנדט ובשלותם של איכרי חדרה הייתה מוכרת באופן מיידי. השאלה היא רחבה יותר ונוגעת לרוב המושבות הווותיקות הנמצאות בפועל דומה לזה או גרווע ממנו. רוב המושבות הן עבריות בעיקר מבחינת המ丑ב המשפטי של הבעלות על הקרקע אך הן מושבות ערביות מבחינת העבודה. מה שקרה עתה לחדרה, עלול לקרות בכל יום גם למושבות הללו. הקורבנות שהפעלים והשומרים מקריבים כדי לשמר על הרכוש הם חסרי טעם, כי האיכרים עצם בוטקובסקי ולועג השעריים בכך שהם מאפשרים לעربים לעבוד. הוא מתנצל עם בוטקובסקי ולועג ל"לא ניתנו" התקיף: "אתם כבר נתתם ואתם נתנים يوم יומם. אתם מנמקים בנימוקים פוליטיים את מעשה האוילות להפקיד את השועלים על קרמיכם. מפעם בימיו מעונקה ועל קברי חללים אתם מדמים ידי לשבועה - ומחללים אותה תיכף כשרק עונרת הסנה...".¹⁸⁹

¹⁸⁷ זאב ז'בוטינסקי PAX, דודר היום, 15.2.29, אמ"ת, תיק 1/12 מיל' 12.

¹⁸⁸ זו לפבן, "לקח אעפיאט", הפעל העשי, 22.2.29, אמ"ת, תיק 1/12 מיל' 12. דאה גם אריה לאינסון, חיים, תיק 1/12 מיל' 12, לא צוין שם העtanן [אולי דנרד?], לא צוין תאגיד.

עמדת ממשלה המנדט הבריטי

הבריטים טענו כי יש לפטור את הבעה המשפטית בהתאם לחוקה הקיימת: בתחילת הסכסוך (ראשית 1929) טען היועץ המשפטי נורמן בנטויז' כי עליו לפעול בהתאם לחוקים הקבועים ויש לדרש על האדמה זו חזקה. ערך לרכת לבית משפט השלום כדי שהשופט יוכל גם ב"חזקה" של חדרה על האדמות, בנוסף לבעלות החוקית.

דאגה לסדר ושלטונו תקין, ניסיון להפגין דאגה כלפי הבדואים

נעיב המחו, בבירתו בחדרה ב-26 בפברואר 1929, טען שתפקיד בית המשפט הוא לברר את העניין וממשלה המנדט אינה יכולה להתערב במשפט ואין לה רשות להשפיע עליו. רק פסק דין שיינתן על ידי בית המשפט יכול לסיים את הסכסוך ולמשמש כבסיס לפעולות השלטון. השאלה העומדת על הפרק היא שאלת הבדואים והיא רחבה הרבה יותר מן הבעה המקומית. הבדואים אינם חדשניים וגרו כאן הרבה זמן. כל עוד השטח היה פתוח לפניהם - לא הפריעו.¹⁸⁹ בסיכון של דבר, מגיע פקיד הסדר הקרכעות למסקנה שהחולות בחוף הים אינם שייכים למושבה. באמצעות הקרכעות ניסו הבריטים "למשוך" את איכרי חדרה לפשרה, שימושם לא יצא לפועל.

המנעות מחיכוך עם הערבים, גם במקרים של אלימות והפרת חוק

ב-10 בפברואר 1929 פנו האיכרים לဋיב המשטרה קרמר בחדרה וביקשו שנגן על האיכרים היוצאים לעבוד באדמת א-ינפייעאת. הוא השיב כי לפי ההוראות שקיבל עליו להמנע מעורבות ישירה בסכסוך.¹⁹⁰ כאשר יUAO האיכרים לעבודה באותו יום, תקפו אותם הבדואים, התנפלו על הפעלים והשמידו את השתילים. אחרי העהרים הביאו האיכרים שוב שתילים והתחלו לחרוש ולנטוע. הבדואים התNELלו עליהם והתחילה קטטה המונית. אף "הערביות זרקו עפר בעין החורשים והשומרדים של המושבה". האיכרים הגנו על עצםם בכלי העבודה שהיו בידיהם ואנשים ממשני העדים נפצעו. המשטרה נמנעה מלהתעורר. אחר כך התגוזדו כ-300 - 400 מאנשי חדרה מסביב לבית הוועד כשהם צועמים על יחסם של המשטרה.¹⁹¹

¹⁸⁹ אמריך פרוטוקול 1654 של ביקור נעיב המחו בט"ז אדר א' תרפ"ט, עמ' 184 [26 בפברואר 1929].

¹⁹⁰ אמריך מסמך 315 3/8/62 מיל' .62

¹⁹¹ אמריך מסמך 315 3/8/62 מיל' .62 ההודעה בידואר היום ביום החתונשות עם בדואי "אינפייעאת".

29/2/2010 כפי שהוועתקה בכתב יד לקובץ הפרסומות של הוועדה לעניין א-ינפייעאת.

סוף דבר

ההיסטוריה המקומית של חדרה, בזכות תולדותיה, התנאים המיוחדים בהם התפתחה והתייעוד העשיר, מהוות שדה מחקר משופע במקרי מבחן שניתו ללימוד מהם רבות על תולדות ההתיישבות, הסכוז היהודי-ערבי ומשולש היחסים זה בשלהי התקופה העותמאנית (יהודים, ערבים, טורקים) והן בימי המנדט הבריטי (יהודים, ערבים, בריטים). במקרה הנדון במאמר זה, הכרחי להציג כי שבת ערב אל-נופיעת לא נפל קורבו ל"תאות הנישול" של ההתיישבות הציונית בכלל ואיכרי חדרה בפרט. קרכע ומים הם מון הסוגיות שבביסיסו של הסכוז היהודי-ערבי "הבלתי נשלט"¹⁹² על פי המינוח של דניאל ברטל) ולכנן למשפט בדבר בעלות על קרכען יש ערך מיוחד בניסיון לעמוד על הסיבות לסכסוך. אולם הטрагדייה במקרה זה היא כפולה, כי כל אחד מהצדדים נקלע למאובן שלא רצה בו מלכתחילה. ההתפתחות ההיסטורית הונעה בכל צד על ידי תרבויות שונות, שלכל אחת מהן קודמים שונים לחלוין ושאון כל אפשרות לגשר ביניהן. הבדוים נושלו בראשונה על ידי בני דתם ובני עםם. מסיבה כלשהיא, הקרכעות שהיו רשומות על שם השבט בשנת 1871 (ושםנו נותר עליהם עד היום), עברו לבשלותו של פקיד טורקי וממנו לבעל קרכעת, סלים חורי, שראה באדמות ובאריסטים אמצעי להגדיל את הכנסתו. לאחר שבנה את בית החווה הגדל (ה"ח'אן" של חדרה) וככל הנראה לאחר שהתברר לו שגם הביצות האלה לא תתמכשו תקוותי - מכיר את הקרכעות למehrba במחירות גבוהות, כפי שעשה עם קרכעות אחרות מצפון לחדרה וכפי שעשו בעלי קרכעות אחרים בארץ. אירע המקרה וההורכשים, שהיו זרים מרוחק באו ולא הכירו את הארץ ואת תנאייה, התכוונו באמצעות ובתמים לעבד את האדמה ולא להסתפק בנזול האריסטים - כמו קודמיהם. מתישבי חדרה קנו את הקרכע כדת וצדין ועד העת שבה פרץ המשפט - בכל דרך אפשרית: בכף, בדרך החוק, בפועל, בהחיהת הקרכעות, בנסיבות ובנסיבות נפש.

השבט הבדוי, כל עוד חי את חייו ואורחות חייו לא עמדו בכלל השינוי, לא התקומם באופן ממשוני נגד בעלות המושבה על הקרכעות. יחסיו עם המושבה הושתתו

¹⁹² סכוסים בלתי נשלטים הם סכוסים הנשלטים מן דב מכיוון שאף אחד מן העדדים אין יכול לנעה בהם וגם אין דועה לישם בדרכי שלום - עקב הוויוודים והפשדות הנדרשים. "הם מלויים באיבה דבה ובמעגל קסמים של אלימות: סכוס מסוג זה נתפס כבלתי פתר וכמשמעותו את עמי". דניאל ברטל, *לחיות עם הסכוז*, כמדל, ירושלים (2007).

על תועלת הדיד וסביר להניח שהשיפור שחל במקורות הפרנסה של השבט ובתנאי המלחמה באור בכלל, הוביל לגידול דמוגרפי ניכר. עד תחילת המנדט הבריטי, המודיעות לקומו של הסכוסד ברמה הלאומית, הייתה מוגבלת לחוגים עירוניים מצומצמים. חיכוכים שהיו בין מושבות לשכנים הערביים נשאו אופי מקומי בלבד. אולם עם צינונו של המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, הכרוך בהצהרת בלפור וכשלון התנועה הלאומית הערבית להקים "سورיה רבתיה", נוצרה מזיאות חדשה לחולוטין. שתי תנויות לאומיות נמצאו לפותות זו בזו. התנועה הציונית, שנשאה עימה את רוח הקדמה של המאה ה-19, ראתה את תעשיית קיומה בפיתוח הארץ, ביצירת תנופה כלכלית שתביא לארץ מלינוי יהודים ובהקמת תשתיות למדינה. הערבים בארץ, שהיו הרוב האוכלוסייה ושלטו על מרבית שטחה, ראו עצם כילד הארץ ובעליה הטבעיים. קשייה של חדרה בפיתוח הקרקעות, ביישוב הערים ובגדיל האוכלוסייה היו מ羅בים במיוחד. אך המרץ וההעה של מתישביה הובילו אותם להעה, ליוזמה ולאימוץ חידושים טכנולוגיים וחכלאיים. הם נלחמו ב"קללה" שרבעה על המקום מזה דורות וizational, וריעות, חריש וריעעה, בנייה ופיתוח. פני השטח הלכו והשתנו. האזרחים שבhem נעו הבדויים בחופשיות ממש עשרות בשנים הפכו לחלקות מגודרות ומיועבדות. האיכרים ביטלו את ה"מושיע" (שהחsuma כל פיתוח והשקעה בכפר העברי) על ידי חלוקת השטחים ביניהם באמצעות רישום מקרקעין עצמאו. כאשר ביקשו הערבים להסדיר את שאלת הקרקעות בארץ, אימצו את רישום המקרקעין של חדרה ("ספר האחאה"), שהסתמך על מאפיי מדידה מקיפים.

הבדויים יוגם תומכו מההתנועה הלאומית הפליטנית ומהמוסעיה המוסלמית העליונה), ביקשו לעוזר את גללי הקידמה ולהשאיר את פני הדברים כפי שהיו בעבר. כמו מניעים נרכזו יחד בסכוסד בין המושבה לשבט: הבדויים התנדדו ככל שיכלו לשינוי סדרי החיים להם הרגלו בעבר; השינוי נתפס בעיניהם כסכנה המאיימת על קיומם; וכך נספה הקנהה בהצלחתה של המושבה והhammadot שהתעוררה בעקבות הסיכוי שנוצר לכאורה לסתורם כספים מן המושבה בתמורה לסיום הסכוסד.

החרפת הסכוסד בין יהודים לערבים בארץ-ישראל יירה את התנאים שבהם הועזת הסכוסד המקומי על ידי הסטה מבוז. העימות בין שני הנציגים המקומיים של שתי התרבותות (חדרה - המבוססת על יוזמה וחדשנות והשבט הבדוי - שתרכובתו

mbosset על שמרנות והעמדות לעבר) ניצת דזוקא כאשר חדרה העליתה להתגבר על המעצורים שחסמו את התפתחותה. מוחוץ להתפתחות ההיסטורית ברמה הארץית, עם החרפת הסכוסך בשלבי שנות העשרים, יש לעיתוי הסבר נוספת. מושבה מצלילה ומשגחת נתפסה בעין הבודדים גם כאוים ממשמעותיו יותר לדרך חיים וגם כפיתי גדול יותר לשליטה כספים על ידי אלימות. אולם הימים היו ימי המנדט הבריטי ולאימי שלטונו העות'מאני. המנדט הבריטי התחייב לבנות את "הבית הלאומי" ליהודים; למוסדות התנועה הציונית היו מHALCOMIN בקרבת הפקיות הבריטיות ובאזור להם הפעילו האיכרים כל קשר שנדרה היה להם שניתנו להסתיעו בו. המנדט הבריטי, לפחות בשנים 1929 - 1930, בהן נערכם המשפט בקצב אינטנסיבי והתקבלו ההכרעות הבסיסיות, עדין התקשה להתנער מהתחייבותו כלפי הציונות. תהליך זה י许可 ויחריף בשנות ה-30 ויבוא לידי ביתו בניסיונות הבריטיים לכפות על איכרי חדרה פשרה שאינם רוצים בה. אולם איכרי חדרה נערכו בקרבת משפטם ממושך, רתמו לשירותם את מיטב עורכי הדין בארץ (ובهم עורך דין ערבי, אבוקריוס) והפגינו עמדה נוקשה וחדר-משמעות. על פי תחוותם, הם היו חוד החנית במאבק נגד איום שהיה עלול לשמש את הקרכע מתחת לרגליה של ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל. אם קنية כדת וכדי, המוגבה במסמכים מתאימים, אינה מבטיחה חסינות מפני תביעת בעלות על הקרכע על ידי תובעים שאין ברשותם שום הוכחה משפטי לטענותיהם, הרי הסנה אורבת למפעל הציוני כולם. המשפט הוכיח כי לא די ברכישת הקרכעות אלא מזו ההכרח להתיישב בהן ולשנות את המזויות כדי להבטיח את הקניון.

הסכוסך בין שתי התנועות הלאומיות הפך בהדרגה ובמיוחד משנהת 1929, לסכוסך שחרד לכל תחומי החיים. ההפרדה בין שני העמים החלה ליוזר במיוחד בעקבות מעשי הטבח בשנת 1929. במשור המוקומי, לאחר שפרץ הסכוסך, ניסו פרנסי חדרה באיזומים מאיזומים שונים למנוע את העסקתם של הבודדים בעבודות במושבה. אולם נראה שהעלחת עצדים אלו לא הייתה גורפת, כי עניין זה נדון שוב ושוב. בזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי בולטם במיוחד ציוני הדרך של המאורעות והאלימות הגוברת, שבאה לידי ביטוי בהיקף הקורבנות לשני הצדדים. אולם במחקר ההיסטורי מתבלת התהוויה כי למעשה התרחלו מערכות חיים משותפות ליהודים וערבים ברמה המקומית, האוורית והארצית עד פרוץ מלחמת העצמאות. הסכוסך חדר לכל תחומי החיים בהדרגה ובאיויות. שני הצדדים ניסו (ואף הצלחו, לתקופות ממושכות)

לצמצם את האלימות. בזירה המשפטית, שבה הtmpoddu שני היריבים עשרות שנים, פעלו לפि כללי המשפטים שנקבעו על ידי הבריטים. המשפטים הtmpoddu במושבה, בבית הועד. ערבים ויהודים ישבו במשך שעות יומיים זה לצד זה, עם עורכי הדין, הפקידות הבריטית והעיתונאים. לא נמסר אף דיווח על אלימות שהתפתחה במקום וככל הנראה הדינום הממושכים הtmpoddu "לפי הספר". במקביל להtmpodduות המשפטית, נמשכו נסיבות ליפור ולגישור מחוץ לבית המשפט. הבריטים ניסו ליצור לעצם מעמד של "מtower הוגן" למורות שלמעה התchieיבו מראש להקים את "הבית הלאומי" ליהודים. שאיפתם לשמר על שקט הבאה לכך שניסו להפגין, בדרכים שונות, דאגה לבדים ולאריסים. הם השתמשו בחוקי החקוקות שנוטרו מן התקופה העות'מאנית כדי לתבוע לעצם חלק מאדמות המריבה - האדמות שבחוף הים. בדרך זו, ככל הנראה, ניסו לפתח אתaicri דרך להtmpodד עם הבדויים. אולםaicri דרך, שказה נפשם במשפט ובשכנים גם יחד, ניסו להשתמש בשלטונו הבריטי כדי להעביר את הבדויים לכפר הערבי בקה, מזרח לחדרה. כדי להtmpodד עם העומס הכלכלי הכביד של המשפט, פנוaicri לפיק"א. הענותה של פיק"א לבקשותיהם הכספיות הייתה חלקית, איטית ומאוחרת. לעומת זאת, פיק"א הייתה מעורבת במידה רבה בנסיבות לפרש ולקשר בין הצדדים. כנראה שפיק"א חשה שהtmpoddot הסכוך והחרפתו היו למדעניותה ובכלל זה לרכישות קרakeup נוספת.aicri דרך קיוו שיכלו לקבל מפיק"א את הכספי הנדרש להעברת הבדויים מאדמות המריבה על ידי הבריטים ובתמורה ימסרו להם הבריטים את החקוקות בחוף הים. אולם "עיסים" אלו לא התרחשו מעולם. בהדרגה הסכימוaicri לסתור מעמדות העקרונית ולתת לערבים שוח באדמות המריבה בתמורה לטיזם הסכוך ולשיטה בחוף הים. אולם הפשרה לא עזאה לפעול. המשפט, (שבפרפראזה על המינוח של דניאל ברטל), הפק ל"משפט בלתי נשלט", יצא מגבולות ארץ-ישראל לאחר מכן העדדים מיצו את כל הערכאות המשפטיות בארץ. בלונדון, בועדה המשפטית של מועצת המלך, נדחה סופיתUrdu של השפט הבדוי. באפריל 1948, לקראת סיום של השלב הראשון של מלחת העצמאות, גורש השפט ורק שמו נותר על האדמות עד היום.¹⁹⁷

¹⁹⁷ גני מודיס, *לידתה של בעית הפליטים הפליטים*, עמ' 165 - 166.